

NEMZET ÉS NACIONALIZMUS

PETER J. TAYLOR

A modern politikában valamennyi „izmus” közül általában a nacionalizmust tekintik a leginkább földrajzi jellegűnek. Így, míg a többi „izmus” nem található meg a különféle politikai, földrajzi kézikönyvekben a nacionalizmus központi helyet követel magának. Ez nem meglepő, mivel a nacionalizmus kapcsolja össze egymással a terület—állam—nemzet alapvető trilógiáját. A nacionalizmus szimbolikus jelentőségével felruházott terület nemzeti „szülőföldre” válik, az állam, mint a nacionalista politikai akarat ideális kifejeződési formája, nemzeti állam lesz. Tanulmányunk alapvető célja, hogy e koncepciók integrációját bemutassa.

A „nemzet”, és „nacionalizmus” szavak a latin *nasci* szóból származnak, melynek jelentése „születni”, „közös ősök”, és „származási hely”, (Tivey 1981, 4—5. o.). A „nemzet” fogalom történeti entitást fejez ki, s ebből adódóan a nacionalizmus egy ehhez kapcsolódó ideológia. Meglepő módon a nemzet fogalmát nehezebb meghatározni (Navari 1981). Ha egyszerűen az „egy közös kultúrával rendelkező történeti közösség” meghatározást alkalmazzuk, akkor a történelem során számos ilyen entitást találhatunk. Ezen meghatározás alapján pl. az ókori Egyiptom népe is nemzetnek tekinthető. A nemzetnek ezt az értelmezését Amin (1980) javasolta — szélesebb körű kísérletének részeként — azért, hogy megszabaduljunk elméleteink túlzott Európa-centrikusságától. Bármennyire is szimpatikusak Amin motívumai, a legtöbb tanulmány egyetért abban, hogy a koncepciót sokkal hasznosabb a modern világgazdaság korszakára korlátozni. Ezeknek a problémáknak a megoldására a legcélszerűbbnek Smith (1982) koncepciójának elfogadása látszik. Véleménye szerint a nemzet egy régebbi kategória, az „etnikai közösség” modern változata. Vagyis a múlt világbirodalmi egyesíthettek etnikai közösségeket, de csak a modern világrendszerben küzdenek ezek a közösségek a „nemzetként” való elismerésért.

A nacionalizmusnak mint ideológiának az eredete jóval könnyebben feltárható. A nacionalizmus alapja az a doktrína, mely szerint minden nemzetnek saját állammal kell rendelkeznie. Ez a gondolat a 18. században született, a 19. században a világpolitikát meghatározó erővé vált, s századunkban is domináns tényező. Eredetileg összekapcsolódott a 18. századi racionalizmussal, főleg abban, hogy elutasította azt a koncepciót, mely szerint az uralkodó személyes hatalma lenne az állami szuverenitás forrása. Ehelyett azt hangsúlyozta, hogy a szuverenitás forrása a „nép”. Ez a gondolat az 1787. évi amerikai alkotmány híres bevezető mondatában: „Mi a nép...” kapta meg politikai formáját. Ama sajátos eszme, hogy a „nép” alkotja a „nemzetet”, a Francia Forradalom során jelenik meg.

1789-ben létrehozták a nemzetgyűlést, s 1790-ben a franciák magukat *le grande nation*-nak nyilvánították (Rustow 1967, 21. és 27. o.). Az az újszerű gondolat, hogy az államnak egybe kell esnie a „nemzettel”, először az 1815. évi Bécsi Kongresszuson jelent meg. Ezen eszme első közvetlen eredménye a görög függetlenség kinyilvánítása 1821-ben. Az 1830-as és 1848-as

forradalmak nemzeti forradalmakká váltak, s az eszme 1919-ben, a Versailles-i békekonferencián győzedelmeskedett véglegesen, a nemzetek önrendelkezési jogának, mint az új európai politikai rendszer alappilléreinek az elismerésével. Bármiféle bizonytalanság vetődik is fel a „nemzet” fogalmával kapcsolatban, a „nacionalizmus” egyértelműen modern világunk ideológiája.

Tanulmányunkban a nemzet és a nacionalizmus három aspektusát vizsgáljuk. Elsőként a rövid definíciókat kibővítve, a nacionalizmus doktrínáját vizsgáljuk részletesebben, vagyis kísérletet teszünk a koncepciók lényegi vonásainak feltárására. Azután a nacionalizmus változatait abból a szempontból vesszük sorra, hogy miként érvényesülnek ezek az eszmék a gyakorlatban. Ebből következően megpróbáljuk kialakítani a nacionalizmus tipológiáját. Végezetül kísérletet teszünk a nacionalizmus általános elméletének megalkotására.

A nacionalizmus doktrínája

Sosem szabad alábecsülnünk a nacionalizmus ideológiáját. Miként Smith (1979, 1. o.) találóan megfogalmazta: „Egyetlen más látomás sem hagyta ott nyomait ily mélyrehatóan a világ térképén és identitásérzésünkön.” Valójában a nemzet eszméje oly mélyen beleivódott tudatunkba, hogy ez a nemzeten túlmutató fogalmakban is tükröződik; a szupranacionális, multinacionális vagy transznacionális ideológia mind feltételezi a nemzet előzetes létét (Tivey 1981, 6. o.). Hasonlóképpen, az államok két 20. századi liberális szervezete is használja nevében a nemzet szót; *League of Nations* és *United Nations*. Természetesen vannak „nemzetek”, pl. a kurdok vagy az örmények, amelyek nem csatlakozhatnak ezekhez a szervezetekhez. Mind a Nemzetek Ligája mind az ENSZ az államok, s nem a nemzetek sajátos klubja. Homályos elnevezésük csupán jelzi a nacionalizmus doktrínájának erejét századunkban.

A doktrína gyökere

Mi ez a „doktrína”? Milyen eszméért küzdenek a nacionalisták? A választ Tivey-től és Smith-től átvett gondolatok alapján, háromszintű elemzésünkhöz kapcsolva próbáljuk megadni.

A/1 A világ a nemzetek mozaikjából áll.

A/2 A világ rendje és harmóniája feltételezi e mozaik darabjainak nemzetállamok formájában való megjelenését.

B/1 A nemzetek a társadalom természetes egységei.

B/2 A nemzetekre jellemző kulturális homogenitás közös eredeten és/vagy történelmen alapszik.

B/3 Minden nemzetnek saját szuverén államra van szüksége kultúrája igazi megnyilvánulásához.

B/4 Minden nemzetnek (jóval inkább mint az államoknak) elidegeníthetetlen joga van egy területre vagy hazára.

C/1 Minden egyénnek valamely nemzethez kell tartoznia.

C/2 Az egyén elsősorban a nemzethez lojális.

C/3 Az egyén csak a nemzeten keresztül élvezhet igazi szabadságot.

A fenti listát a nacionalizmus alapvető doktrínájának tekinthetjük. A lista igazolja a különböző léptékek alkalmazását. A világ, az egység helyett, politikailag megosztott. Az állam mint nemzetállam alapvető színtere a politikának. A helyi léptéket mellőzik, mivel a „magasabb” és távolabbi eszmék túllépnek a tapasztalatokon. A társadalmi viszonyok hatása nem kevésbé jelentős. A többi politikai ideológia vagy alkalmazkodik, vagy szétmorzsolja őket a nacionalizmus. Smith szerint az 1848-as forradalmak során a nacionalizmus és a liberalizmus együtt voltak jelen. A klasszikus liberalizmusnak fel kellett adnia nyílt individualizmusát, s „nemzeti” liberalizmussá kellett átalakulnia, hogy fennmaradjon. A másik oldalon a nemzetközi szocializmus alapvető vereséget szenvedett az első világháború kitörésével. A munkások nemzeti zászlók alatt harcoltak egymás ellen. A liberalizmushoz hasonlóan, túlélésük érdekében a szocializmus különböző irányzatainak is alkalmazkodniuk kellett a nacionalizmus politikai realitáshoz. Három léptékű világ gazdasági struktúránk sarkpontja így a nemzetállam.

Speciális szekunder elméletek

A fent vázolt alapdoktrína ugyan minden nacionalizmusra jellemző, ám minden nacionalizmus partikularizmusra épül, mindegyik sajátos karakterrel bír. Ezeket nevezi Smith (1982, 150. o.) kiegészítő (szekunder) elméleteknek. Illusztrálásukra álljon itt egy egyszerű példa.

Watson (1970) egyetértőleg idéz egy 1782-ben írt levelet, amely felsorolja az amerikai társadalom azon nyolc jellemzőjét, melyek amerikai „nemzeti karakterré” váltak. Ezek: az „újdonság szeretete”, a „természetközelség”, a „mozgás szabadsága”, „az emberek keveredése”, az „individualizmus”, a „küldetéstudat érzése”, az „erőszak”, és az „ember mint egész”. Az első négy az amerikai történelmet, ezen belül a Nyugat benépesülésének képét tükrözi. A következő kettő az „amerikai életforma” ideológiai pillérét alkotja. A személyes sikerért folytatott egyéni verseny az amerikai liberális ideológia alapja. A határozott küldetéstudat a nemzeti célokat először kontinentális, majd globális léptékben határozta meg. A fenti felsorolásban az utolsó két jellemző ellentmond egymásnak, hiszen konfliktusokat teremt az amerikai társadalomban, és szemben áll a racionális alkalmazkodásba vetett hit idealizmusával. Ez a nyolc jellemző együtt járul hozzá „Amerika mítoszához” — ahogy ezt Watson megfogalmazta. A mi megfogalmazásunkban ezek alkotják az amerikai nacionalizmus speciális szekunder elméletét.

Nyilvánvaló, hogy ez az a szint, ahol megragadhatók a politikai földrajz által már leírt jelenségek — *raison d'être*, ikonográfia, állameszme stb. A szimbolizmus ezen szintjére koncentrált erőfeszítések korlátozták a politikai geográfusokat abban, hogy az általános doktrínán keresztül eljussanak a „nemzet és nacionalizmus” teljes megértéséhez. Azért történt ez így, mert a nacionalizmus a szekunder elméletekben megjelenő mítoszokra épül. Ezek a mítoszok az adott társadalom etnikai eredetének, múltbéli hősieks korszakainak és elárultatásainak eltorzított történetei, és a nemzetnek a világtörténelemben elfoglalt „sajátos” szerepét fogalmazzák meg. Ezen torzított történelmek földrajzi megfelelője a geopolitika.

A nacionalizmus gyakorlata

Bár a nacionalizmus a világgazdaság uralkodó ideológiája, nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez nem volt mindig így. Már utaltunk arra, hogy a nemzet eszméjének politikai használata a Francia Forradalom idején jelent meg, s nem korábban. Államok bizonyosan léteztek már korábban is, ezek azonban, miként Wallerstein (1974a, 102. o.) megfogalmazta, nem nemzet-államok voltak, s a regionális etnikai hatalmak akadályozták a teljes állami centralizációt. A 19. század óta azonban a különféle nacionalizmusok számtalan variációja tűnt fel.

E sokféleségben a nacionalizmus tipológiájának megalkotásával próbálunk rendet teremteni, majd a sajátos politikai gyakorlatoknak egymással ütköző értelmezéseit vizsgáljuk.

A nacionalizmus tipológiája

A különféle nacionalizmusok leírására a közelmúltban Orridge (1981a) tett kísérletet, tipizálásunk nagyrészt az ő munkájára épül. A nacionalizmus öt alaptípusát különböztetjük meg: államnacionalizmus, egyesítő nacionalizmus, elkülönítő nacionalizmus, liberális nacionalizmus és megújító nacionalizmus. A következőkben ezeket elemezzük.

Államnacionalizmus. Az eredetileg a centrumhoz tartozó közép méretű országok nacionalizmusa. Rokkan ezeket az országokat Európa tengeri országainak nevezte. E nacionalizmussal kapcsolatban az a vita forrása, hogy mikor jelent meg az állam és a nemzeti érzés. Gottmann (1973, 33—36. o.) például képes volt egészen az 1300 körüli évekig visszavezetni a *pro patria mori* eszméjét. Így Jeanne d'Arc 1430-ban minden további nélkül támaszkodhatott erre az érzésre, hogy mozgósítsa a francia lovagokat a francia földre betolakodó angolok ellen. Még közismertebb példája a korai „patriotizmusnak” a Shakespeare 16. század végi, 17. század eleji darabjaiban megjelenő angol nemzeti érzés. Mindkét példa az uralkodóhoz, az államhoz, vagy az országhoz fűződő lojalitásra utal, de nincs szó a minden társadalmi csoportot és osztályt magába foglaló nemzetről mint kollektív eszméről. Mégis, ezen országok centralizáló törekvései a viszonylag stabil határokon belül 1800 tájára a többi országokra ily mértékben nem jellemző kulturális homogenitáshoz vezettek. A legfontosabb példát Anglia és Franciaország jelenti, de hasonló nemzetállamként jelent meg Portugália, Svédország, Hollandia és bizonyos értelemben Spanyolország. Ezekben az országokban az állam előbb jelent meg, mint a nemzet, azt is mondhatjuk, hogy az állam teremtette meg a nemzetet. Ezt nevezi Orridge (1981a) proto—nemzetállamnak. „Az emberek részt vettek a politikában, de a nacionalizmus mint ideológia csak később, a 19. század folyamán fejlődött ki teljesen. Azt mondhatjuk, hogy a nemzet előbb jelent meg, mint a nacionalizmus.”

Egyesítő nacionalizmus. A nacionalizmus ideológiájának teljes kifejlődését vizsgálva más irányba kell fordulnunk. Közép-Európában az ilyen közép méretű államok kifejlődését a (város méretű) kisállamok és a nagy, sok etnikumú birodalmak akadályozták. Főként Németországot és Olaszországot a kis, független államocskák mozaikja, illetve a nagy birodalmak tartományai tagolták. A napóleoni háború után megtört ez a másfél évszázaddal korábban, a westfalai szerződésben (1649) rögzített struktúra. Bár az 1815-ik évi Bécsi Kongresszus megpróbálkozott a

régi Európa újratereztetésével, a század folyamán dominánssá váló új erők már megjelentek. A nacionalizmus igazolta a német kisállamok porosz vezetés alatti egyesítését az új német nemzetállamban, és ez az erő formálta át Olaszországot is nemzetállammá. Egyúttal ezek az egyesítő nacionalizmus legfontosabb példái, s általában ezeket tekintik a nacionalizmus melegegyének.

A szeparatív nacionalizmus. A legsikeresebb nacionalizmusok a létező szuverén államokat széttagoló nacionalizmusok voltak. A 19. században, és a 20. század elején ez a fajta nacionalizmus szakította ki az új államok egész sorát az Osztrák–Magyar Monarchiából. A görög állam 1821. évi létrehozásával kezdődően Kelet-Európában az új államok külön övezete jött létre, Bulgáriától a Balkánon át egészen Skandináviáig. Ezek között említésre méltó Norvégia, Finnország, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Albánia és Görögország, de Írország is ebbe a csoportba sorolható. Ezt a fajta nacionalizmust — legalábbis mostanáig — a centrum országokban múltbeli jelenségnek tekintették. Az utóbbi két évtizedben azonban egy sor országban „autonóm” nacionalizmusok törtek felszínre. A legismertebb példák Skócia, Wales, a baszk szeparatizmus, Korzika, Quebec. Eddig ezek egyike sem tudott saját nemzetállamot létrehozni, de mindegyiknek sikerült a jelenlegi állami kereteken belül kicsikarni különféle politikai engedményeket.

A nacionalizmus ezen formája mostanában a politikai földrajz egyik legfontosabb kutatási témája. A legnagyobb érdeklődést kiváltó témák Kanada/Quebeck és Nagy Britannián belül Skócia és Wales nemzeti konfliktusai (Burghardt 1980; Williams 1981; Agnew 1981a és b; Knight 1981a). Ezen túl Williams 1980-ban áttekintést adott az európai szeparatív mozgalmakról, Orridge és Williams (1982) pedig szélesebb világgazdasági keretbe ágyazva vizsgálta a problémát. Knight (1982b) földrajzi léptékre koncentrálnak közölt nagyon érdekes fejtegetést a nemzetek meghatározásáról, illetve a nemzeti szeparatizmus alapjairól.

A liberális nacionalizmus. Az európai hatalmak tengerentúli birodalmainak felbomlása valószínűleg a nacionalizmus legtipikusabb formájával kapcsolódott össze. Ezen mozgalmak majd mindegyike „nemzeti liberális mozgalom” volt. A legkorábbi az amerikai kolóniák 1776. évi függetlenségi harca volt, mely végülis olyan alkotmányt eredményezett, amely a „népnek” biztosította a függetlenséget. A napóleoni háború után kirobbant latin-amerikai forradalmak nyíltabban nemzeti jellegűek voltak. Ezeket is liberális nemzeti mozgalmaknak lehet tekinteni. A 20. században az ilyen mozgalmak általában szocialista színezetű nemzeti mozgalmak voltak, kezdve India enyhe szocialista beütésű nemzeti mozgalmától a vietnami forradalmi változatig. A liberális nacionalizmust aszerint is csoportosítani lehet, hogy az európai telepésekre vagy a bennszülött lakosságra támaszkodtak. Az első esetre az USA és Latin-Amerika, illetve a „fehér” nemzetközösségi országok nyújtanak példát; Dél-Afrika, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland, melyek felszabadítási mozgalmak nélkül alkudták ki függetlenségüket. Az utóbbira Afrika és Ázsia 1945 után felszabadult országai említhetők példaként.

A megújító nacionalizmus. A világgazdaság perifériáján, néhány olyan „régii” kultúrában, melyek különböző okokból nem váltak az európai politika zsákmányává, mód volt egyesítő nacionalizmushoz hasonló politika kialakítására a centrum országok állam-nacionalizmusával

szemben. Ezek az országok hosszabb ideje léteztek etnikai közösségként, így új nacionalizmusuk erre könnyen építhetett. A nemzeti megújulás szorosan kapcsolódott a korábbi „nagysághoz”. Így Irán újra felfedezte a perzsa örökséget, Törökország pedig, miután elvesztette az Ottomán Birodalmat, a török etnicitásra tudott építeni. A nacionalizmus e típusára Japán és Kína szolgáltatja a klasszikus példát.

A nacionalizmusnak ez a formája az új állami identitás megteremtéséhez is kapcsolódhat, amikor is kísérlet történik az állam világgazdaságba való beépülésének újraértelmezésére. Az ilyen megújulás általában forradalmakkal kapcsolódik össze. Például Sztálin koncepciója, a „szocializmus egy országban”, az orosz nemzet megújulásának jegyeit is magán hordozta. További példák a megújulásra: Mexikó, Egyiptom, Kína és a közelmúltban Irán.

Az öt típus és azok altípusai megfelelően lefedik az eddig létezett nacionalizmusokat. Orridge szerint (1981a) a legkorábbi típusoktól a legutóbb győzedelmeskedőkig az ideológia ereje mögött meghúzódó alapvető folyamat a másolás és az adaptáció. Politikai vezetők a nacionalizmust a legkülönbözőbb körülmények között fel tudták használni tevékenységük alátámasztása érdekében. Éppen ezért alakult ki sajátos ambivalencia a nacionalizmus értékelésében. Egyrészt pozitív a szerepe a világtörténelemben, mivel általa a gyenge államok felszabadítják magukat a külföldi elnyomás alól. De megvan a sötét, a negatív oldala is: Európában összekapcsolódott a fasizmussal, a félperiféria és periféria övezetében pedig a militarizmus használta fel eszközül. A nacionalizmus valójában ilyen: jó és rossz. Ez a legvilágosabban az első és második világháborúhoz kapcsolódó nacionalizmusok megítélésében tükröződik. 1919-ben az I. világháborút a nacionalizmus elnyomásával vádolták, 1945-ben a II. világháborúról azt írták, hogy fellobbantotta a nacionalizmust (Rustow 1967, 21. o.). Analógiájában Nairn (1977) a nacionalizmust „modern” Janusnak nevezi a híres görög szobor nyomán, mely egyszerre nézett két irányba. Nairn szerint ez a lényege az ideológiának: egyszerre kötődik a haladáshoz és a tradícióhoz.

Tipológiánkban mi a nacionalizmust öt tiszta csoportba soroltuk, s ez már szükségszerű lépés a magyarázathoz. Ugyanakkor azonban ez a tömörítő leírás a legtöbb részletet kénytelen mellőzni. A nacionalizmus esetében az ideológia gyakorlatának lényegét éppen ezek a részletek adják; a nyelvi különbségek, a folklór, és a többi tradíció. Nincs módunk arra, hogy ezekről katalógust adjunk, annyit tehetünk csak, hogy esettanulmányokon keresztül illusztráljuk a doktrína gyakorlati alkalmazásának problémáit. Erre kézenfekvő példát nyújtanak az 1919. évi párizsi béketárgyalások. Választásunk két okból esett erre. Először is ez jelképezi a csúcspontot a nacionalizmusnak legitim politikai erőként való elismerésében. Másodszor, a nacionalizmust könnyebb doktrínaként meghatározni. Párizsban az egyezkedők előtt az a feladat állt, hogy újrarajzolják Közép- és Kelet-Európa térképét. Az előttük álló feladat bonyolult jellege és a céljaik elérése érdekében alkalmazott eszközök nagyon konkrétan illusztrálják a nacionalizmus Janus-arcát.

Az I. világháborúban, főleg az USA háborúba lépése után, a nemzeti önrendelkezés fokozatosan a szövetséges hatalmak háborús alapelvévé vált. Amikor a párizsi béketárgyalásokat összehívták, a vereséget szenvedett Németországból és az Osztrák—Magyar Monarchiából már kiszakadtak az új államok (Cobban 1969, 566. o.). Így a béketárgyalásokon jórészt azzal töltötték az időt, hogy határokat teremtsenek a már létező politikai képződményeknek. Ehhez a nemzeti önrendelkezés elve nagyon világos útmutatást adott; az államokat a nemzeteket alkotó né-

pek szerint kell kialakítani. Szigorúan fogalmazva, az emberek döntsék el maguk, melyik nemzetállamhoz tartoznak. A gyakorlatban az ilyen választási lehetőség ritka volt, inkább a választás megtagadása volt a jellemző. Az embereket valamilyen kulturális jellemző alapján, pl. nyelv, vagy egyszerűen azon terület szerint, ahol éltek, csatolták adott államokhoz. Ezt a folyamatot nemzeti determinizmusnak is nevezhetjük.

Nemzeti önrendelkezés, népszavazások

A nacionalista tradícióból logikusan következik, hogy ha a szuverenitás megtestesítői az „emberek”, akkor a szuverenitás bármilyen változásáról meg kell kérdezni őket. Ez a nemzeti önrendelkezés elve; a határváltozásokról népszavazásokon kell dönteni. Wanbaugh (1936) három korszakot különít el, amikor valóban népszavazások döntöttek el az ilyen ügyeket:

- A Francia Forradalom után Nice, Genf és Belgium esetében a francia állam kiterjesztését legitimizálta;
- 1848—1870 között Olaszországban összesen 9 népszavazást tartottak, amíg a Szardíniai Királyságból létrejött az Olasz Királyság;
- A párizsi béketárgyalásokkal összefüggő népszavazások.

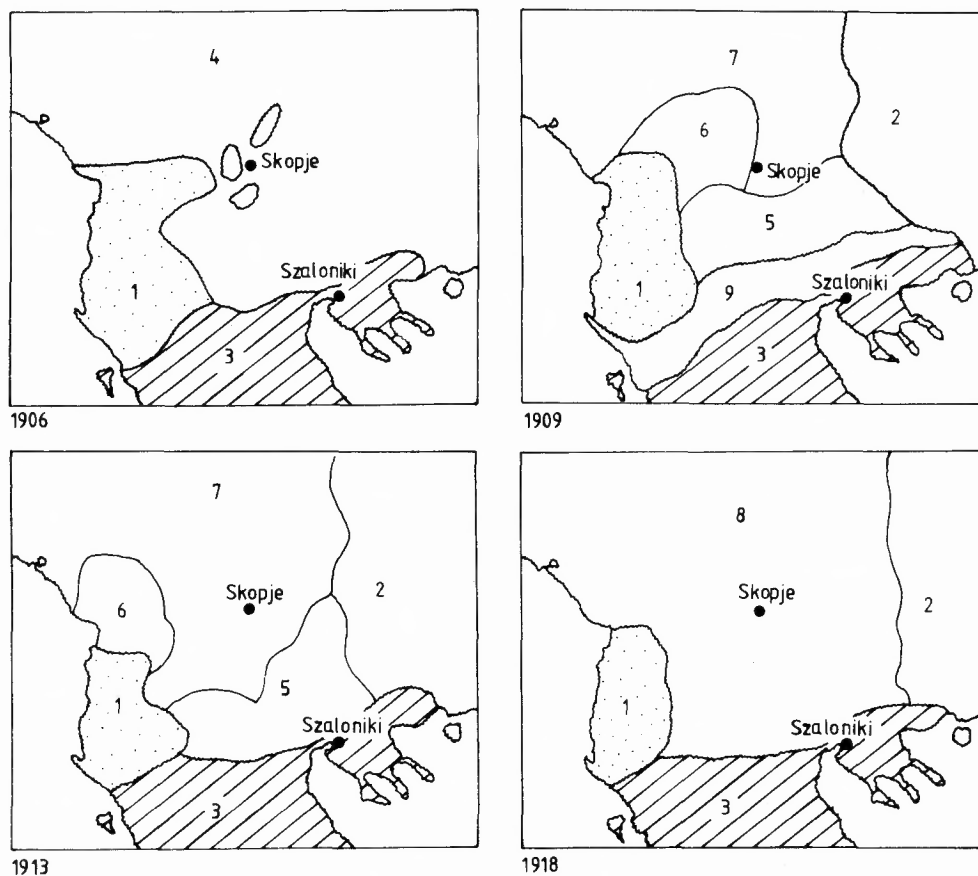
Bár ez utóbbi esetben a szövetségeseknek a háború során megfogalmazott céljai ellenére meglehetősen ritka volt a népszavazás, összesen hat alkalommal sor került rá. Négy népszavazás Németország új határainak meghatározását segítette, míg a további kettő az új Ausztria határaitól döntött. Annak oka, hogy a népszavazást ritkán alkalmazták részben az volt, hogy nehezen tudtak megállapodni az alapszabályokban. Az, hogy mely területek szavaznak, s hogyan összesítik illetve értelmezik az adatokat, önmagában befolyásolja a végeredményt. Az események során négyféle népszámlálási módszert alkalmaztak, s értelemszerűen mindegyik másféle eredményt adott. A legegyszerűbb a többségi módszer volt, amikor egy egész térség vagy tartomány szavazott, s a terület ahhoz az államhoz került, melyre a legtöbb szavaztak. A fenti módszeren alapuló népszavazással került sor Sopron és környéke Magyarországhoz való csatlósására. E módszer „nemzeti kisebbségeket” teremtő hatását mérsékelni lehet, ha az adott tartományon belül zónákat teremtenek, s mindegyiknek biztosítják az önálló döntési lehetőséget. Ezt a módszert alkalmazták Schleswigben, ahol az egyik zóna Németországhoz került, a másik pedig Dániához, valamint a klagenfurti medence esetében is, ahol azonban mindkét zónában az Ausztriához való csatlakozás mellett szavaztak. A finomabb beosztású szavazási egységek bevezetése lehetővé teszi a határ kisebb mértékű korrekcióját. Ezt alkalmazták Wallenstein és Marienwerder esetében a német—lengyel határ megállapításakor. Felső-Sziléziában a határ megvonásához a legrészletesebb, minden települést külön—külön összegző népszavazási módszert alkalmaztak. Ez azonban számos problémát okozott, mert a választási eredmények alapján enklávét keletkezett volna. Végül is a határokat egy speciális bizottság rajzolta meg, mely csupán útmutatónak használta a népszavazási eredményeket.

Nyilvánvaló, hogy a nacionalizmus gyakorlata bonyolultabb volt, mint ahogyan az a nemzetek önrendelkezésének elméletéből következik. Ha Felső-Sziléziában is a Sopron esetében alkalmazott módszer lett volna az irányadó, akkor az egész terület Németországhoz került volna. De sok más probléma is felvetődött, ezeket most csak érintőlegesen vizsgáljuk. A legalapvetőbb

kérdés, hogy kik szavazhatnak az ilyen népszavazásokon? Az I. világháború során, s azt követően is, jelentős migráció zajlott le. Joguk van-e azoknak szavazni, akik kénytelenek voltak elhagyni lakóhelyüket? Felső-Szilézia esetében 150 ezer elvándorolt szavazó volt. Ezzel szemben Schleswigben csak azok szavazhattak, akik 1900 óta laktak a tartományban. Felvetődik a kérdés, lehet-e egyáltalán igazságos egy népszavazás akkor, amikor a két egymással versengő állam közül az egyik már megszerezte a szuverenitást a vitatott terület felett? Schleswigben például erőteljes németesítési program folyt az iskolákban és a többi állami intézményben. Hasonlóképpen Jugoszlávia is panaszkodott a klagenfurti medencében folytatott osztrák propagandára, ez ugyanis szerintük megtévesztette a szlovén választókat. Valójában a szavazási procedúráknak az volt a legérdekesebb eredménye, hogy a választási eredmények nem estek egybe a nyelvi megoszlással. A klagenfurti medencében — melynek határozott szlovén többségű lakossága volt — az emberek a német nyelvű Ausztriához való csatlakozás mellett voksoltak. Hasonlóképpen Felső-Sziléziában is nagyobb arányban szavaztak a Németországhoz való csatlakozás mellett, mint az a nyelvi megoszlás alapján várható lett volna. Nyilvánvaló tehát, hogy a múltbeli politikai hatások átmetstették az elismert nyelvi státuszt. Azt azonban már nem engedték meg, hogy ez máshol is így történjen.

A nemzeti determinizmus: Jovan Cvijic nyelvi térképei Macedoniáról

Cobban szerint (1969) a 19. század második felében hangsúlyeltolódás ment végbe a nacionalizmus gyakorlatában. A nacionalista alapon végrehajtott bekebelezések során nem kérdezték meg az „embereket”. Erre Németország terjeszkedése a legjobb példa, hisz hódítással szerezték meg Schleswiget és Lorraine-t. Itt a nacionalizmus politikájának egy másfajta koncepciójával állunk szemben, mely szerint az emberek az általuk beszélt nyelv alapján válnak egy nemzet tagjává. A nemzeti determinizmusnak ez a koncepciója határozta meg a Párizsban megrajzolt határokat 1919-ben. Ám még ha el is fogadjuk a nyelvi kritériumot a nemzeti preferencia legitím bizonyítékaként — s mint láthattuk, a népszámlálások nem mindig támasztják alá ezt a feltételezést —, további problémát jelent a nyelvi határok meghatározása és feltérképezése. A nemzetállam előzetes megléte nélkül nincsenek „standard” nyelvek (kivéve a német nyelvet), hanem inkább a különböző nyelvjárások keverékéről beszélhetünk. Ez a helyzet vezetett a nyelvek alternatív értelmezésének kavalkádjához, s a nyelvi megoszlást többnyire a „nyelvi szakember” nemzetisége határozta meg. A következőkben egy ilyen szerzőre koncentrálnak. Bemutatjuk, hogy nyelvi térképei az idők folyamán miként változtak, jól tükrözve saját államának növekvő ambícióit. Elemzésünk H.R. Wilkinson (1951) *Maps and Politics* című könyvére épül, e könyv valószínűleg a leginkább alábecsült munka a politikai földrajzon belül. Wilkinson tanulmányában Macedonia 1730—1946 közötti időszakára vonatkozó 73 etnikai térképét elemzi. Ez a terület főleg azért érdekes, mert Jugoszlávia és Bulgária között terül el, sőt átnyúlik Görögországba és Albániába is. A terület hovatarozásáról számos, egymással ellentétes állítás született, míg végülis 1919-ben Jugoszláviához került. Jovan Cvijic geográfus fontos szerepet játszott e terület Szerbiához, s ezen keresztül Jugoszláviához való tartozásának legitímálásában. A következőkben az ő négy térképét elemezzük.

1. ÁBRA

Cvijic nyelvi térképei Macedoniáról
(*Language maps of Cvijic on Macedonia*)

- 1=albánok (Albanians); 2=bulgárok (Bulgarians); 3=görögök (Greeks); 4=szlávok (Slavs);
5=macedon-szlávok (Macedo-Slavs); 6=albánokkal keveredett szerb-horvátok (Serbo-Croats mixed with Albanians);
7=szerb-horvátok (Serbo-Croats); 8=szerbek és macedon-szlávok (Serbs and Macedo-Slavs);
9=elgörögösödött macedon-szlávok (Macedo-Slavs under Greek influence)

Jovan Cvijic neves természetföldrajzos, a Balkán karszt-területeinek tanulmányozásával alapozta meg hírnevét. Mint a belgrádi egyetem földrajz-tanszékének vezetője, világszerte elismert tudós volt. Abban az időben a geográfusok még kevésbé specializálódtak, tehát teljesen elfogadott volt, hogy a földrajz minden ágával foglalkozzanak. Cvijic például könyvet írt a Balkán-félsziget emberföldrajzáról, s minket főleg e könyvében megjelent etnikai térképei érdekelnek. Cvijic 1906-ban publikálta első etnikai térképeit, s ekkor még nem különböztette meg egymástól a szerbeket és a bolgárokat, egyszerűen mindkettőt besorolta a szlávok közé. Ezidő-

tájt azonban már kísérleti jelleggel bevezette a „macedon-szláv” fogalmat, így jelezve, hogy az ebben a régióban élő szlávok se nem szerbek, se nem bolgárok. Ez egyébként ellentétben állt a korabeli felfogással, mely a bolgár nemzetet Macedoniára is kiterjesztette. Cvijic új koncepcióját széles körben bírálták, s általában elutasították. Cvijic 1909-ben tüntette fel először térképén a macedon-szlávokat, s ezt Wilkinson (1951, 163. o.) „forradalminak” nevezi. A szerbeket Skopjetől délre is feltünteti, s tőlük délre széles sávban a macedon-szlávokat rajzolja a térképre. Ezzel szemben a bolgárok jelenléte nagyon korlátozott, s kizárja őket Macedoniából. Annak, hogy ezeket a területeket macedon-szlávként, s nem bolgárként azonosította, az a politikai jelentősége, hogy így nem határozta meg nemzeti hovatartozásukat, nyitva állt a későbbi szerb követelések előtt. S időben ezek nem is voltak túl messze. 1912—1913-ban a Balkánháborúk során Szerbia déli irányban kiterjesztette területét. Erre reagált Cvijic kartográfiája. 1913. évi térképe már további déli irányú szerb terjeszkedést mutat. Ez nem valamiféle migrációt jelez, hanem egyszerűen a szerb politikai érdekeket. Ezen az etnikai térképen Szerbia inkább az albánok, mint a bolgárok rovására nyer területet — tükrözve a háború kimenetelét —, ugyanis a bolgárok elfoglalták az 1909-es térképen még macedon-szlávnak jelzett terület egy részét. Ez a népcsoport azonban megmaradt a térképén, mint etnikailag semleges átmeneti terület a szerbek és bolgárok között. Cvijic számára azonban a macedonok mindig „kezdteleges szerbek” voltak.

Cvijic 1918-as könyvében publikálta legnagyobb befolyást gyakorló térképét a Balkán-félsziget humán geográfiájáról. A könyvet remekműként dicsérték, és etnikai térképe megjelent a nagy presztízsű francia *Annales de Géographie*-ban és az *American Geographical Review*-ban. Megkapta a brit Királyi Földrajzi Társaság arany medálját is, részben éppen a Balkánról szóló etnikai munkájáért. 1918-as térképén ez a „szakteknitély” a szerb etnikumot kiterjeszti az általa addig bolgárnak tekintett területekre is. Bár Wilkinson (1951) visszatekintve feltárta Cvijic folyamatos torzításait, az I. világháború utáni békekonferencián Cvijicet mégis elfogadták pártatlan szakértőként. Míg 1913-ban Macedonia egy részének szerb megszállását széles körben a bolgár jogok elbitorlásának tekintették, 1919-re Cvijicnek sikerült nacionalista alapon igazolni Szerbia jogait Macedoniára. Bár a valóban semleges szerzők térképei Macedoniát jórészt bolgár területnek tekintik, a macedon szlávok koncepciója mégis beszivárgott a brit és amerikai politikai szótárakba. A bolgárok természetesen tiltakoztak, és népszavazást követeltek. Ezt azonban elutasították. A macedon-szlávok nem nemzetiségként szerepeltek, így nem kapták meg kisebbségi jogukat sem a béketárgyalásokon. 1924-ben, a háború utáni első népszámláláson a macedon-szlávot már a szerb-horvát nyelv egyik dialektusaként tüntetik fel. Így azután Bowman *New World* című könyvében, illetve a *Geographical Review*-ban (1925) publikált etnikai térképein a szerbek véglegesen bekebelezték a korábbi „bolgárokat”, akik mint láthatunk, egyetlen ember munkálkodásának eredményeként váltak „macedon-szlávokká”. 1942-ben Bulgária megszerezte Macedoniát, mivel azonban a háborúban a vesztesek oldalán állt, 1945-ben újra elveszítette ezt a területet. Így ez a vidék ma is Jugoszláviához tartozik.

A nemzeti determinizmus ezen példáját azért elemeztük részletesebben, mert világosan illusztrálja, hogy a nemzeti önrendelkezés elmélete — mely elvileg meghatározta a békekonferenciát és a későbbiekben a nemzetállamokról vallott felfogást — könnyűnek találtatott. A „nemzetek” nem tisztán elrendezett embercsoportokban léteznek, arra várva, hogy egy álla-

mot létesítsenek körülöttük. A nemzetek, nem kevésbé mint az államok, emberi teremtmények, és tükrözik azt a politikát, melynek körülményei között létrejöttek. Ezért a nacionalizmus egyetlen elmélete sem lehet csupán az etnikai megoszlás elmélete, inkább a nemzetek politikai építésének elmélete kell, hogy legyen. A Macedonia körül kialakult államhatárok a régióban e század első felében érvényesülő hatalmi politikát tükrözik, ahogyan ezt Jovan Cvijic oly fogékonyan értelmezte és támogatta. Valószínűleg nincs még egy ilyen eset, amikor egy személy ilyen mértékben befolyásolta volna a nemzet-értelmezést mint Cvijic tette. Ám még ez a szélsőséges eset is jelzi az általános tendenciát.

Nairn nacionalizmus-elmélete

Bár az ikonográfia, az állam- vagy nemzet-eszme és a *raison d'être* nyersanyagot biztosíthatott volna a nacionalizmus politikai-földrajzi elméletéhez, valójában a legtöbb geográfus a Karl Deutsch által 1953-ban kifejlesztett elméletre támaszkodik (Jackson 1964, 110—118. o.; Kaspersen és Minghi 1969, 211—220. o.). Az ő nemzetre és nacionalizmusra vonatkozó kommunikációs elmélete Whittlesey magterületre vonatkozó koncepcióját használja fel, s ezt bővíti ki a vidék „kommunikációs rácsozatának” figyelembevételével. A közösséget — mely közös nyelven és/vagy emlékezeten alapszik — nevezi „embereknek”, s őket más emberektől a kommunikáció hiánya választja el. Amikor ezek az emberek hatalomra törekszenek, hogy saját sorsuk irányítójává váljanak, a nacionalizmus termeli ki a nemzeti jelleget. Ha megszerezték a hatalmat, a nemzeti jelleg nemzeté formálódik, majd megszerezve a szuverén államiságot, nemzetállammá válik. Deutsch számára ez a kommunikáció két folyamatot ölel fel, az asszimilációt — melyen a közösség kibővülését érti — és a mobilizációt. Ez utóbbi a politikai közvélemény megjelenését jelenti a közösségen belül. A mobilizációt olyan indexekkel határozza meg, mint az újságolvasók, az írástudók aránya, az iskolába járók aránya stb. Végül Deutsch ezeket a különféle koncepciókat a nemzetek növekedését leíró modellbe építi be. Ebben a jól ismert fejlődési szakaszokkal találkozunk, de ezúttal a „nemzeti fejlődésre” alkalmazzák azokat. Deutsch hat fejlődési szakaszt különít el a kezdetleges gazdasági cserétől a nemzeti szakaszig.

Mindez nagyon jó példa a fejlődéselmélet, vagyis *developmentizmus* tévedésére. Mint a nacionalizmus gyakorlatát bemutató elemzésünk illusztrálta, a nemzetek nem egyszerűen lineáris módon fejlődnek. Fejlődésük során ellentmondásos kifejezésformákat vesznek fel. A modernizmus racionalizmusa az etnikai tradicionalizmus irracionalizmusával keveredik össze. Így egy egyszerű fejlődési modell nem alkalmazható a Janus-arcú jelenség mindkét aspektusára. Nekünk túl kell lépniünk a nacionalizmus esetről-esetre való mérlegelésén és a nacionalizmust egy, a 19. században kezdődő, s ma is tartó szélesebb folyamat részének kell tekinteni. Ezt a tágabb perspektívát a világrendszer-megközelítés tudja nyújtani a politikai földrajznak, s ezt a koncepciót alkalmazzuk a nemzetre és a nacionalizmusra is.

A nacionalizmus és az egyenlőtlen fejlődés

A nacionalizmus nem izoláltan jelenik meg. A 19. században, hasonlóan ehhez az új politikai jelenséghez, sok más gazdasági és társadalmi változás történt, ezeket gyakran az iparosodás

és urbanizáció fogalmaival szokták összefoglalni. Ez a párhuzam nem véletlen, a különböző alkotóelemek közötti megfelelő kapcsolódást azonban nehéz megtalálni. Nairn (1977) megpróbált ezen széles folyamatok integrálásával. A következőkben elemzésünk az ő munkájára épül. A nacionalizmus annak a nagy modernizációs hullámnak a következménye, mely a 19. században söpört végig Európán. Ez a modernizáció, pontosabban gazdasági fejlődés, mint tudjuk, nem egyenletesen terjedt, Nyugat-Európa fejlettebbé vált, mint Közép- és Kelet-Európa. A nacionalizmus akkor kompenzációs reakcióként jelent meg, mintegy a fenti egyenlőtlen fejlődés ellenhatásaként. A fejlettebb zóna közvetlen közelében bukkant fel először. Itt az új, felemelkedő városi—ipari érdekcsoportok nem tudtak versenyre kelni a centrum sokkal hatékonyabb termelőivel. A túléléshez, a periferezálódás elkerüléséhez, hatékony stratégiát kellett kifejleszteni. Ezek közül a stratégiák közül itt most csak List új gazdasági elméletét említenénk. Ez vezetett 1843-ban a *Zollverein*-hez, a vámunióhoz. A gazdaságpolitika önmagában nem volt elég. Hogyan lehet meggyőzni a munkásokat arról, hogy a vámtarifák miatt drágább élelmiszerek az ő érdekeiket szolgálják? Úgy, ha az anyagi szükségleteknél „magasabbrendű” értékekre hivatkoznak. A helyi kapitalista csoportok számára egyetlen olyan „forrás” létezett — mellyel a nagyvárosi (centrum) érdekcsoportok nem rendelkeztek —, a „népükhöz” kötődő kulturális affinitás. A centrum kihívására reagálva, az etnikai különbségek hangsúlyozásával, a helyi érdekeket széleskörű nemzeti szövetséggé tudták átlényegíteni. Így az európai szinten Közép-Európa volt az a régió, ahol a nacionalizmus először felvirágozott. Innen a nacionalizmus hullámszerűen terjedt, követve a „modernizáció” által teremtett egyenlőtlen fejlődést. Németország és Olaszország egyesítő nacionalizmusa után Kelet-Európában jelent meg a nacionalizmus, szeparatív nacionalizmus formájában. Ezt követte az Európán kívüli nacionalizmus a 20. században. A nacionalizmus azonban több volt, mint a fél-periféria és periféria reakciója. A brit hegemonia elvesztésével az új és virulens nacionalizmus a politikai versengés fő erejévé vált a centrumban is. A nacionalizmus a 20. századra a világgazdaság minden zónájában domináns ideológiává lett.

Felvetődik a kérdés, hogy a nacionalizmus két különböző aspektusa miként illeszthető be az elméletbe. Az eddigiekben a „tradíció” felhasználását már bemutattuk. De mi a helyzet ennek az ideológiának a „haladó” oldalával? Bár a fél-periféria és periféria városi-ipari érdekcsoportjai az idillikus múltat használták fel az emberek mozgósítására, mégsem lehettek teljesen konzervatívok, és nem tudták megakadályozni a fejlődést. Az alapvető stratégiai cél — a centrumhoz való felzárkózás — érdekében szorosra kellett zárni a sorokat. Ezt csak úgy tehették meg, hogy e mozgalmak egyszerre vették kölcsön és reagáltak a modernizáció markáns tendenciáira. A „középkori” Németország vagy Olaszország nem tudná felülmúlni a modern Nagy-Britanniát vagy Franciaországot. Így a nacionalizmus retorikája — a múlt glorifikálása — végső soron a gyors modernizáció eszköze volt csupán. Klasszikus példa erre a 19. századi Németország, ahol a gyors ipari növekedés kéz a kézben haladt a német népi kultúra „újjaszületésével”.

A nacionalizmus és a „tömegtársadalom”

Nairn megfogalmazása szerint ez a modell a nacionalizmus szétterjedésének „kontúrjait” írja le, közép-európai szülőházából. Kimaradt azonban valami fontos dolog. Mind Gellner (1964) mind Nairn (1977) utalt a nacionalizmus fontos lélektani aspektusára. Mint Giddens

(1981) észrevette, az uralkodó elitnek nem kellett ráerőltetnie a tömegekre a nacionalizmust, az erre fogékony közvélemény csak arra várt, hogy mozgósítsák. A felélesztett ősi érzések jelezték az identitás iránti különös igényt. A modernizáció a centrum-zónán kívül nemcsak a domináns csoportok érdekeit veszélyeztette, hanem hatalmas hullámai az egyszerű emberek mindennapi életvitelét is felborították. Sokan vándoroltak az ipari övezetekbe, ahol létezésük korábban sohasem tapasztalt mértékben elsablonosodott. Vagyis itt a tömegtársadalom elidegenedéséről van szó, mely a tradíciók felszámolása nyomán támadt. A nacionalizmus visszaadta az embereknek a tradíciókat, s identitást biztosított az elidegenedett világban. Ezért kapcsolódik szorosan össze a nacionalizmus a radikális változások, így a háborúk időszakával, s mint Giddens (1981) hangsúlyozza, a karizmatikus vezetővel. Röviden, a nacionalizmus kompenzációt nyújt a tömegtársadalom elidegenedése ellen.

A nacionalizmus és az értelmiség

Végülis, hogyan értékeljük az olyan figurákat, mint Cvijic? Az értelmiség mindenütt fontos szerepet játszott a nacionalista mozgalmak létrejöttében (Smith 1981, 81. o.) főleg azzal, hogy meg nem érdemelt jóhíruséget biztosított ezeknek a mozgalmaknak. A 19. századi Európa új értelmiségi csoportjai — gyakran alsó-középosztálybeli származással — történelmi, filozófiai, etnográfiai, sőt földrajzi alapokat tudtak nyújtani az új nacionalizmusoknak. Ahogy Nairn (1977, II. o.) megfogalmazza, az alulfejlettség dilemmája csak akkor válik nacionalizmussá, ha meghatározott módon „törést” teremt a társadalomban. Az értelmiség — az új nemzeti középosztály legfejlettebb része — aktív tényezője volt ennek a törésnek. Nairn a társadalmi diffúzió folyamatának elemzésében — a Francia Forradalom eseményeire reagáló — maroknyi értelmiségi csoportok vizsgálataiból indul ki. Ez az A. fázis. Ezt követi Európában 1815 és 1848 között a B. fázis, melyben az ideológia elterjed a középosztály körében. Ekkor azonban ez még kisebbségi mozgalom, s ez magyarázza az 1848-as forradalmak végső kudarcát. A C. fázis az — Európában a 19. század második fele — amikor a nacionalizmus az alsóbb osztályok körében is elterjed, s létrejön a modern népi nacionalizmus. Az értelmiség teremtette meg és szállította az eszméket, s a továbbiakban is ők fejlesztették ki a nacionalizmusokat alátámasztó speciális elméleteket. Ilyen értelemben illeszkedik történetünkbe Jovan Cvijic mint meghatározó szereplő értelmiségi, aki igazolta és térképeken ábrázolta egy kisebb nemzet nacionalizmusának terjeszkedését. Részben emiatt az ellentmondásos intellektuális „ráfordítás” miatt a nemzet és nacionalizmus vitatott téma marad mind a politikai földrajzban, mind pedig azon kívül. Mint minden, összetett problémával foglalkozó általános elmélet, Nairn érvelései is sokféle kritikát váltottak ki a politikai ellenfelekből, legyen szó akár marxistákról akár nem-marxistákról. Az utóbbiak közül Orridge (1981b) és Gellner (1983) fejtette ki álláspontját részletesen. A fenti két szerző gondosan elkülönítette magát Nairn neo-marxizmusától. Náluk a kapitalizmus — iparosodás — térhódítását az oktatás terjedése váltja fel. A marxista kritikát legjobban Blaut (1980) illusztrálja, aki azért bírálja Nairnt, mert az osztályküzdelmet a nacionalizmus alá rendeli, s Janus-modelljében összekapcsolja a nacionalizmust a faszizmussal. Kifogásolja továbbá Nairn modelljének Európa-centrikus „diffúzionista” jellegét. S azért is bírálja Nairnt, mert modellje alábecsüli a nem-európai periféria hozzájárulását a nacionalizmushoz, és különösen a „nemzeti felszabadító mozgalmakhoz”. Blaut kritikája számos fontos kérdést vet föl, ideértve

a definíciót és azt a problémát, hogy vajon a nacionalizmus, mint hamis tudat, növeli vagy csökkenti az osztályküzdelmek fontosságát. A további viták során figyelembe kell venni a többi szerző által felvetett gondolatokat is. Bármilyen — többnyire jogosulatlan — kritika is fogalmazódott meg Nairn elméletéről az tény, hogy koncepciója a legfontosabb kísérletnek tekinthető az ideológián túlmutató nacionalizmus megmagyarázására. Nairn (1977, 332. o.) saját szavai szerint: „Úgy gondolom, hogy az egyetlen használható viszonyítási alap a világtörténelem mint egész... A legtöbb, e kérdést vizsgáló megközelítést, megterheli az országról-országra haladó szemlélet, mint kiindulópont. Természetesen a sokféle nacionalizmus ideológiája szinte sugalmazza ezt az utat, eszerint az emberi társadalom lényegében pár száz különböző és elkülönült „nemzetből” áll, mindegyiknek megvan (vagy meg kellene lennie) a saját postabélyegének és nemzeti szellemének. Úgy is mondhatnánk, hogy az erdő titkai a fák.”

A világgazdaságot „erdőként” értelmezve, sokkal jobban megérthetjük az egyes „fákat”, azaz a nemzeteket. A nemzet és nacionalizmus mint téma, világosan illusztrálja a világrendszer-megközelítés előnyeit, s e témát ezzel a megközelítéssel lehet integrálni a politikai földrajzba.

Fordította: Timár Lajos

A fordítás Peter J. Taylor: *Political Geography*, Longmann, London, 1985. című könyvének *Nation and Nationalism* című fejezete alapján készült.

Irodalom

- Agnew, J.A. (1981a) Structural and dialectical theories of political regionalism, In: Burnett, A.D. és Taylor, P.J. (szerk.) *Political Studies from Spatial Perspectives*, Wiley, London and New York.
- Amin, S. (1980) Class and Nation, Monthly Review Press, New York.
- Blaut, J.M. (1980) Nairn on nationalism, *Antipode* 12(3).
- Bowman, I. (1921) *The New World*, World Books, New York.
- Burghardt, A. (1980) Nation, state and territorial unity: a trans-Outaouais view, *Cahiers de géographie du Québec*, 24.
- Cobban, A. (1969) *The Nation State and National Self-determination*, Collins, London.
- Deutch, K.W. (1953) *Nationalism and Social Communication*, Wiley, New York.
- Gellner, E. (1964) *Thought and Change*, University of Chicago Press.
- Gellner, E. (1983) *National and Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- Giddens, A. (1981) *A Contemporary Critique: Property and the State*, Macmillan, London.
- Jacksom, W.A.D. (1964) *Politics and geographic relationships*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, J.J.
- Kasperson, R.E. és Minghi, J.V. (szerk.) (1969) *The Structure of Political Geography*, Aldine, Chicago.
- Knight, D.B. (1982a) Canada in crisis: the power of regionalism, In: D.G. Bennett (szerk.) *Tension Areas of the World*, Parte, Champaign, Ill.
- Knight, D.B. (1982b) Identity and territory: geographical perspectives on nationalism and regionalism, *Annals, Association of American Geographers* 72.
- Nairn, T. (1977) *The Break-up of Britain*, New Left Books, London.
- Orridge, A. (1981a) Varieties of nationalism, In: Tivey, L. (szerk.) *The Nation-State*, Robertson, Oxford.
- Orridge, A. (1981b) Uneven development and nationalism, I, II, *Political Studies* 24.
- Orridge, A. és Williams, C.H. (1982) Autonomous nationalism, *Political Geography Quarterly* 1.
- Rokkan, S. (1980) Territories, centres and peripheries towards a geoethnic-geo-economic-geopolitical model of differentiation within Western Europe, In Gottman, J. (szerk.) *Centre and Periphery*, Sage, Beverly Hills.
- Rustow, D.A. (1967) *A World of Nations: Problems of Political Modernization*, Brookings Institute, Washington, DC.
- Smith, A.D. (1979) *Nationalism in the Twentieth Century*, Robertson, Oxford.
- Smith, A.D. (1982) Ethnic identity and world order, *Millennium: Journal of International Studies* 12.
- Smith, D. (1978) Domination and containment: an approach to modernization, *Comparative Studies in History and Society* 20.

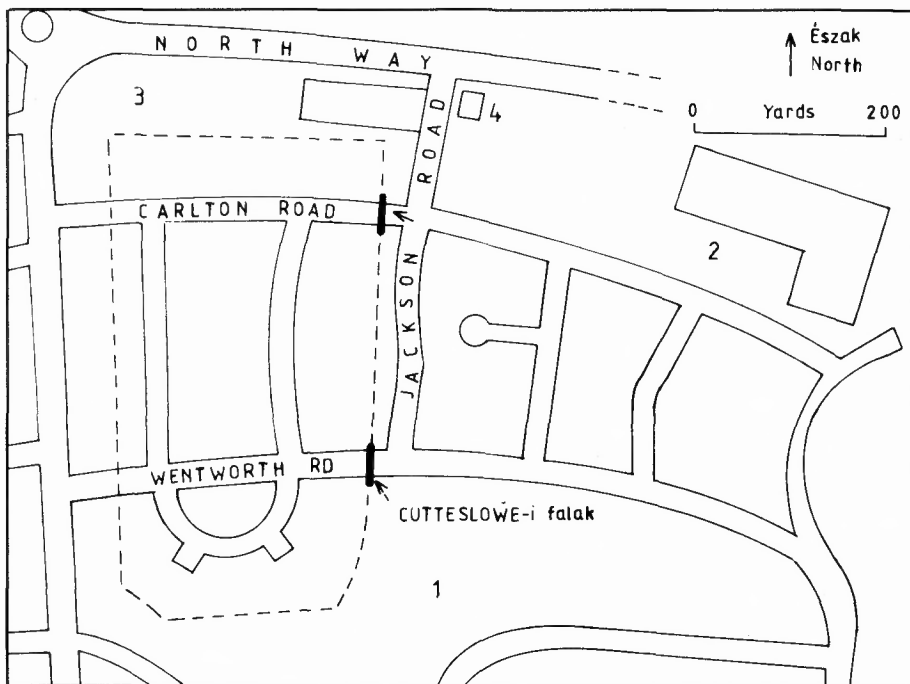
- Taylor, P.J. (1981b) Geographical scales within the world-economy approach, *Review* 5.
- Tivey, L. (1981) States, nations and economies. In Tivey, L. (szerk.) *The Nation-State*, Robertson, Oxford.
- Wallerstein, I. (1974b) The rise and future demise of the capitalist world system: concepts for comparative analysis, *Comparative Studies in Society and History* 16.
- Wambaugh, S. (1920) *A Monograph on Plebescites*, Oxford U.P., New York.
- Wambaugh, S. (1936) *Plebescites since the World War*, Carnegie, New York.
- Watson, J.W. (1970) Image geography: the myth of America in the American scene, *Advancement of Science* 27.
- Wilkinson, H.R. (1951) *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, University Press, Liverpool.
- Williams, C.H. (1981) Identity through autonomy: ethnic separatism in Quebec, In: Burnett A.D. és Taylor P.J. (szerk.) *Political Studies from Spatial Perspectives*, Wiley, Chichester and New York.
- Williams, C.H. (1984) Ideology and the interpretation of minority cultures, *Political Geography Quarterly* 3.

NAGY-BRITANNIA PLURÁLIS TÁRSADALMA

MICHAEL CHISHOLM

„A fal maga terjedelmes építmény volt. Hétlábnyi magasságban húzódott, néha-néha oszlopok erősítették, s a tetejét véges-végig szögesdrót borította. Jobbra a fal egy utat vágott ketté, a gyalogos utat, mindkét oldalon az előkerteken át a közeli házakig, ahol a kertek kerítéséhez összegubancolt szögesdróttal kapcsolták hozzá. Vagyis teljességgel áthatolhatatlan korlátot jelentett.” (Collison, 1969, 13—14. o.).

Vajon a fentebbi leírás a berlini fal korai éveit idézi fel, vagy a belfästi „béke határokat”? Egyiket sem, ugyanis az oxfordi Cutteslowe falról van szó, az 1950-es évek végén. A fal 1934-ben épült, két majdnem egyidőben épült lakónegyedet választva el egymástól. Az egyik tanäcsi lakónegyed volt, ahová a felszámolt nyomornegyedek lakóit helyezték el, míg a másik magánerős beruházásként létesült. Mint az 1. ábra mutatja, a fal lényegében a tanäcsi lakások

Forrás: Collison, 1963

1. ÁBRA
A cutteslowe-i „Falak” Oxfordban
(The Cutteslowe Walls, Oxford.)

lakóit zárta el a Banbury Road-tól, s így a helyi üzletektől és a városközponttól. A falakat alig több mint 30 éve, 1959. márciusában bontották le. A fentebbi példa kétségtelenül eléggé szokatlan, de nem egyedülálló esetet mutat be. Collison említ két másik példát is; az egyiket Cardiffban (1955), a másikat pedig Dartfordban (1959). A hatékony elkülönítés ezen szélsőséges esetei — melyek osztályalapon választották el egymástól a lakónegyedeket — békésnek tekinthető körülmények között jöttek létre. Bár nem vagyunk hozzászokva az ilyen nyílt szegregálási formákhoz, mégis belénk rögződtek az osztálykülönbségek eszméi, és ezeknek a különbségeknek a földrajzi megnyilvánulásai úgy, ahogyan ezek a lakóövezetek kialakulásában megjelennek. Bármilyen szívesen ítélnénk is el a társadalom ezen vonásait, és bármennyire is félünk az ilyen fajta megosztottságot felerősítő megnyilvánulási formáktól, abbéli aggodalmunkban, hogy a társadalmi tagoltság egyik generációról a másikra öröklődik, ezek mégis tények (Kerkckhoff, Campbell és Winfield-Lairt). Mindennél fontosabb azonban, hogy osztály- tagoltsággal kapcsolatos aggodalmunk mellett eltekintünk attól a ténytől, hogy Nagy-Britannia etnikailag nem homogén, és a létező különbségek hatást gyakorolnak a tér tagolódására. Ebből adódóan Ulster problémáit gyakran speciális és szélsőséges esetnek tekintjük, s a brit szigeten nem érzékeljük a hasonló eseteket. Valójában Nagy-Britannia szerencsés, békés hely, Észak-Írországgal vagy a világ más részeivel összehasonlítva. Időnként ugyan a béke csendjét lázadások törik meg, leginkább városi és gyakran egyszerűen „faji zavargások”. Az általuk keltett aggodalom azonban hamar elillan az utánuk következő békés időszakban. Az ilyen zavargások mindenesetre nem sok embert érintenek közvetlenül, s azokat a keveseket sem a fehér „házigazda” népekből. Így azután könnyű ezeket a problémákat kissé félvállról venni, annak reményében, hogy majd maguktól eltűnnek. Ugyanakkor ahhoz, hogy ennek az országnak a békéjét fenntartsuk, illendő alaposan szemügyre venni társadalmunk plurális jellegét, és a tér osztályok, illetve etnikai csoportok szerinti tagoltságát.

Nagy-Britannia, mint plurális társadalom

A nettó bevándorlás hosszú ideje jellemző Nagy-Britanniára. Korábban a bevándorlók főleg Európából érkeztek, különösen politikai feszültségek és gazdasági katasztrófák idején. A II. világháború óta mindkét vonatkozásban változás történt.

A bevándorlás felerősödött, s a bevándorlók a világ különböző országaiból érkeznek. A bevándorlókat csoportosíthatjuk bőrszín, nyelv, vallás és kultúra alapján. A Brit Nemzetközösségből eredő új bevándorlás az 50-es és a 60-as években széleskörű aggodalmat váltott ki, mivel sokan féltették a brit társadalom korábbi harmóniáját. Ezeket az aggodalmakat csak fokozták az 1958-as lázadások (Nottingham és Notting Hill). A fenti aggodalom tükröződött a bevándorlás szabályozásában is. 1962 óta megpróbálták csökkenteni a beáramlást. A megszorítások erősítésével, s a munkaerőpiac változása miatt is, a bevándorlás üteme csökkent. Mégis, mint az 1. táblázat mutatja, Nagy-Britannia népességének 4,5%-át teszik ki az etnikai kisebbségek. Figyelembevéve e kisebbségek magas népszaporulatát, arányuk a jövőben tovább fog növekedni. Érdemes azt is figyelembe venni, hogy az ír születésűek száma valamivel meghaladja a félmilliót, vagyis az 1%-ot. A vallási hovatartozás adja a népesség tagolódásának második dimenzióját. A 2. táblázat szerint az egyházakhoz tartozók száma 8,63 millió fő. Főleg a protes-

I. TÁBLÁZAT

A népesség etnikai megoszlása Nagy-Britanniában, 1984—1986
(Great Britain: ethnic composition of the population, 1984—86.)

Etnikai csoport	Létszám (1000 fő)	0—15	60 (vagy fölötte)	Nagyvárosi övezetben élők aránya, %
Fehér	51.107	20	21	31
Etnikai kisebbségek összesen	2.432	34	4	69
Nyugat-indiai vagy guyanai	534	26	6	81
Indiai	760	32	5	66
Pakisztáni	397	44	2	66
Bangladeshi	103	50	1	79
Kínai	115	28	5	52
Afrikai	103	26	4	75
Arab	66	17	5	62
Vegyés	235	53	3	58
Egyéb	119	28	4	63
Nem azonosítható	691	29	17	37
Összesen	54.230	21	20	33

Forrás: Social Trends, Vol. 18, 1988. 26. o.

2. TÁBLÁZAT

Az egyházak felnőtt tagjai az Egyesült Királyságban (millió fő)
(United Kingdom: adult membership of churches, million)

	1975	1985
Anglikán	2.27	1.98
Metodista	0.60	0.47
Baptista	0.27	0.24
Presbiteriánus	1.65	1.39
Egyéb protestáns	0.54	0.57
Protestánsok összesen	5.29	4.65
Római katolikus	2.54	2.16
Nem-trinitárius	0.31	0.35
Mohamedán	0.40	0.85
Egyéb egyházak és vallások	0.41	0.62

Forrás: Social Trends, Vol. 18, 1988. 171. o.

táns és nem protestáns kisebbségek dominálnak. A vallások egy része közvetlenül kapcsolódik etnikai kisebbségekhez. Ez leginkább a mohamedánok esetében áll fenn, akik közül sokan ázsiai eredetűek.

A pluralitás harmadik releváns tényezője a társadalmi osztály. Jóllehet az osztályok és osztálykonfliktusok a háború utáni irodalomban fontos témákká lettek, az osztályfogalom mégis nehezen határozható meg (Robertson 1984). Vajon az osztályt meghatározzák-e olyan specifikus kritériumok mint a lakás, életmód és az attitűdök? Vagy bármennyire is szubjektív, inkább az egyének önbesorolását vegyük-e figyelembe? Ha az utóbbi szempontot vesszük alapul, a népesség egynegyede „középosztály”, majdnem egyötöde „felső munkásosztály” és a népességnek majdnem fele „munkás” (3. táblázat). Figyelembe kell venni azt is, hogy a munkások aránya egyik generációról a másikra csökken, míg a másik két kategória aránya növekszik.

3. TÁBLÁZAT

Társadalmi önbesorolás Nagy-Britanniában, 1984 (Great Britain, 1984: self-rated social class)

Társadalmi osztály	Besorolás (%)	
	önmaga	szülők
Felső-közép	2	2
Közép	25	18
Munkásság felső rétege	19	10
Munkás	48	59
Szegény	3	8
Nem tudja, vagy nem válaszolt	3	2
Összesen:	100	99
A minta nagysága	1675	1675

Forrás: *Social Trends*, Vol. 16, 1986. 23. o.

A negyedik dimenzió az Egyesült Királyságon belüli területi egységek létezése. Ezekből leg-
alább kettőt gyakran nemzetnek tekintenek. Anglia a domináns partner, már pusztán népesség-
száma alapján is (1987-ben 47,3 millió lakosa volt), Skócia a második (5,1 millió), ezt követi
Wales (2,8 millió) és Észak-Írország (1,6 millió). A három kisebb egység együttesen az összes
népesség 17 %-át adja. Mind Wales, mind Skócia vonatkozásában a nacionalizmus olyan politi-
kai tényező, melytől nem lehet eltekinteni.

A differenciálódás fentebbi felsorolása két alapvető szempontot foglal magába. A tér felosztá-
sával és elfoglalásával kapcsolatos problémák különböző földrajzi léptékekben jelennek meg;
a lakóhelyi közösségtől a nagyobb regionális térségekig. A problémák érezhetővé válhatnak
egyszerre egy dimenzióban, de egyszerre kettőben vagy többben is. Például bizonyos etnikai
tagoltság alapvető jövedelem-különbségekkel eshet egybe, s ebből adódóan meghatározott tár-

sadalmi osztályhoz kötődik. Minél nagyobb mértékűek az ilyenfajta egybeesések, annál nehezebben kezelhetők a térbeli szegregációval kapcsolatos problémák. Ezekkel a kérdésekkel összességükben nem nagyon foglalkoztak Nagy-Britanniában, s tették ezt valószínűleg azért, mert széles körben vallott az a nézet, hogy itt homogén népességről van szó, vagy ha nem is az, akkor is azzá kell válnia. Rex figyelt fel először arra, hogy a belső városrészek etnikai szegregációjával kapcsolatban: „a több nemzetiségű és több kulturájú társadalom eszméje nem nyert teret sem politikai ideológiánkban, sem a tervezők hivatástudatában... Az ilyen terület létrehozása és tervezése komoly kihívás a tervezők számára, de ezt a problémát még alig méltatták figyelemre.” (Rex 1981, 38. és 41. o.).

Szeparatizmus vagy integráció: jó vagy rossz?

A brit társadalom a II. világháború után olyan osztálystruktúrával rendelkezett, mely rányomta bélyegét a gazdasági és politikai intézményekre, és szemmel láthatóvá tette a lakóhelyi szegregációt. A pusztító háború utáni mámoros győzelemben azt hitték, hogy egy „új Jeruzsálem” építhető fel (Barnett 1986), melyben lebonthatók a társadalmi korlátok, az oktatás és a társadalmi jólétet szolgáló intézkedésekkel elősegíthető az osztálytagoltság felszámolása. Az „új városok” építése, a nyomornegyedek ellen megújult támadás része volt ennek a programnak. Az új város koncepcióhoz hozzátartozott a lakóhelyi egységek eszméje. Eszerint olyan kisebb lakóhelyi területen belül kell biztosítani a kevert társadalmi szerkezetet, ahol a napi élettevékenységek egymással közvetlen közelségbe kerülhetnek. Úgy gondolták, hogy ha különböző jövedelmű és eltérő társadalmi csoportokat földrajzilag összekevernek, akkor az olyan alapvető közszolgáltatásokhoz való hozzájutást is egyenlősíthetik, mint az iskolák, könyvtárak, boltok stb. Továbbá úgy vélték, hogy ha fenn is maradnak a jövedelem- és ízlésbeli különbségek, az együttélés során növekedhet a megértés és tolerancia, elérhetőbb a harmónia.

Ennek az ideálnak meglehetősen ellentmondanak a brit városok térbeli differenciáltságának tényei. (Lásd az olyan modern, klasszikussá vált munkákat, mint Jonesnak Belfastról, vagy Robsonnak Sunderlandról írott tanulmányai. Jones 1960; Robson 1969).

A városi térségek társadalmi szegregációjának megértéséhez a chicagói iskola szociológusai biztosították az elméleti alapokat az 1930-as években. Ezek és más tanulmányok összefoglalták a szegregáció osztály, vallás és etnikai dimenzióit (Burtenshaw és Bateman 1981; Herbert és Johnston 1976; Timms 1971; Peach 1975). Ez azt jelenti, hogy az új város koncepció ellentmondásban állt a megfigyelt valósággal, és az alapvető gazdasági-társadalmi folyamatokkal.

Az Új-Nemzetközösségből való beáramlás állandósulásaival, a bevándorlók egyre inkább bizonyos szűkebb térségekben zsúfolódtak össze; így pl. Londonban a Notting Hillben (Peach 1966 és 1968; Robinson 1986). Ezt a térbeli koncentrációt, a korszak eszményképével ellentétben, a város további differenciálódásának tekintették. Ezzel egyidejűleg a nyomornegyedek felszámolása és a nagy tanácsli lakótelepek építése, s tőlük térbelileg elkülönülten a magánérős lakásépítések, szintén erősítették a tagoltságot.

Az nem kétséges, hogy a bevándorló csoportok között erős térbeli különbségek léteznek, elsősorban Londonban. Az 1981-es népszámlálás minden számbavett személy születési helyét

feljegyezte. Nagy-Britanniában a népesség 6,2%-a született külföldön, és a következőképpen oszlott meg:

Ír Köztársaság	1,1 %
Új-Nemzetközösség és Pakisztán	2,8 %
Egyéb országok	2,3 %
Összesen:	6,2 %

Akik az Új-Nemzetközösségben és Pakisztánban születtek Nagy-London népességének 9,5%-át tették ki. Ezt az arányt az egyes londoni negyedekben jelentős mértékben túllépték a fenti népcsoportok:

Hackney	16,5 %
Ealing	17,0 %
Newham	17,1 %
Haringey	18,7 %
Bent	22,5 %.

Az ország többi részén is megfigyelhető az Új-Nemzetközösségből és Pakisztánból származók koncentrációja (Slough 13,5% és Leicester 15,3%). További számottevő koncentrációt tapasztalhatunk Bradfordban, Lutonban és Wolverhamptonban (O.P.C.S., 1984).

Sajnálkozunk kell-e vajon az osztályok és etnikai csoportok szegregációja miatt? Van-e ennek egyáltalán valamilyen előnye? Vagy ha mind a teljes integráció, mind a teljes szegregáció elvetendő szélsőség, milyen egyensúlynak kell lenni és hogyan változhat ez az egyensúly időbelileg? Mivel a térbeli szegregáció kikerülhetetlen tény, a politikának milyen irányban és ütemben kell változnia? Ezek azok a nehéz kérdések, melyekre nem adhatók egyszerű és egyértelmű válaszok. Gondolatmenetünk szempontjából alapvető kérdés, hogy a megfigyelt létező elkülönültségeket a kényszer ilyen vagy olyan formája hozta-e létre, vagy önkéntes alapon teremtődtek. Erre a kérdésre adandó válaszuk attól függ, hogy hogyan viszonyulunk az alábbi két, egymással szöges ellentmondásban álló javaslatához: „A Nyugat-indiai és más színesbőrű bevándorlással szemben az egyik leggyakrabban hangoztatott aggodalom az, hogy gettókat teremtet. Általánosan elfogadott, s valószínűleg helyes feltételezés az, hogy a gettók a társadalmi kudarc térbeli kifejeződései. Társadalmi szempontból a szétszórtság tűnik ideálisnak.” (Peach 1968, 83. o.). „...az elkülönültség a város szociálgeográfiájának normális formája. Hasonló egyének hasonló döntéseinek terméke — kívülről, a társadalom által rájuk kényszerített keretek között — arról, hogy hol éljenek.” (Herbert és Johnston 1976, 2. o.).

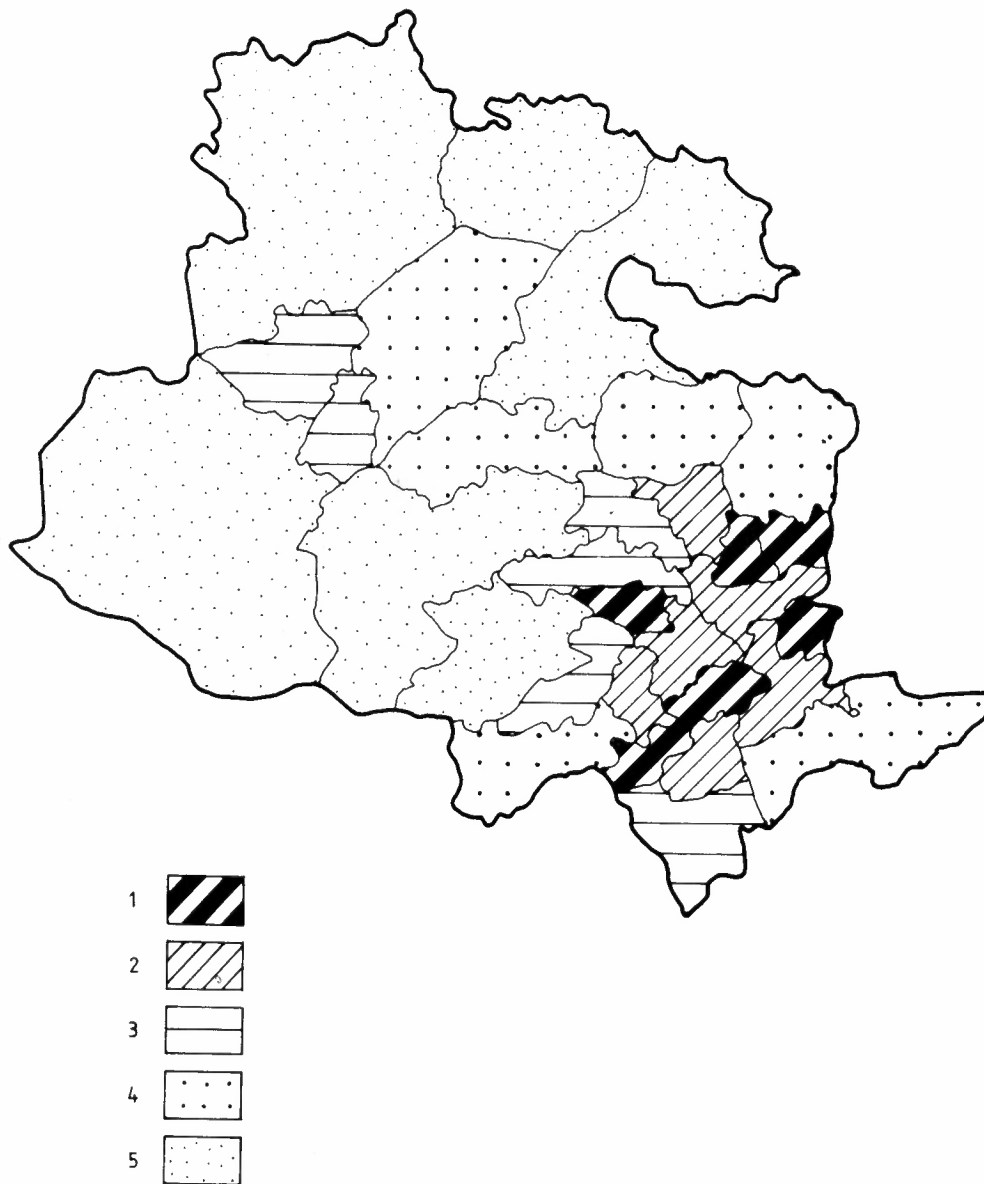
Önkéntes vagy kényszerű szegregáció?

A fenti kérdést fel lehet tenni mind az etnikai-, mind az osztálytagoltság szempontjából. Bár a két dimenzió érintkezik egymással, mostani vizsgálatunkban mégis külön kezeljük őket. Először az etnikai szegregációt elemezzük.

Az etnikai szegregáció 50-es és 60-as évek során végbemenő kikristályosodásakor sokan úgy gondolták, hogy a kezdeti stádiumban lévő „gettók” a közelmúltban bevándoroltak nem spontán magatartásainak következményei. Ezt az álláspontot igen meggyőzően fogalmazta meg Rex és Moore (1967). E két szerző — Sparkbrook részletes birminghami vizsgálata alapján — azt a következtetést vonta le, hogy az új bevándorlókat a lakáspiac kényszerei ösztönözték az összetömörülésre. Az új bevándorlók — kezdetben sokszor csak egy családtagról volt szó — vagy nem voltak jogosultak tanácsi lakásra, vagy túlságosan hosszú ideig kellett várniuk. Ezért kezdetben a tanácsi lakás — egy csekély részüktől eltekintve — gyakorlatilag nem elérhető számukra. Nem igen juthattak lakáshitelhez sem, hiszen alacsony jövedelemmel rendelkeztek, s ráadásul a lakásépítő társaságok még azt a csekély jövedelmet sem tekintették elég stabilnak. Így az Új-Nemzetközösségből bevándorlók kénytelenek voltak magánlakásokat bérelni. Pénzükből csak régi ingatlanok bérlésére futotta, s ezeket több célra is felhasználták. Ebből adódóan a bevándorlók letelepedésében a bérelhető ingatlanok elhelyezkedése volt a kiindulópont. Rex és Moore elmélete elfogadhatóan megmagyarázza azt a mechanizmust, hogy meghatározott helyek miért váltak a betelepülés kiinduló pontjaivá. Nincs meggyőző magyarázat azonban a városi szegregáció állandósulására. Robinson (1979) azzal érvelt, hogy Blackburnben az ázsiaiak szegregációja megfelel annak a 70-es évek elején kifejtett tézisnek, miszerint az ázsiai bevándorlók vissza akarnak térni szülőhazájukba, és a szegregáció önkéntes jellege azért alakulhatott ki, mert ők nem tekintik magukat állandó lakosnak. Azonban Robinsonnak a felfelé irányuló mobilitásra, illetve a koncentrációs területek változására vonatkozó bizonyítéka azt sugalmazza, hogy Blackburn ázsiai lakosai valójában állandó, s nem ideiglenes lakosként viselkednek. Általánosabban fogalmazva, ha az 50-es és a 60-as évek elején végbemenő nagy bevándorlások ideiglenes jellegének tézise igaz lenne, akkor mostanában növekvő kivándorlást kellene észlelnünk, ennek pedig semmi jele.

A szegregációra vonatkozó másik magyarázat szerint a bevándorlók állandó letelepedés szándékával érkeztek, s a létrejött lakóhelyi elkülönülés önkéntes jellegű. A láncszerű migrációs hullám általában jellemző a migrációkra, mint ezt Torsdten Hågerstrand — az Észak-Amerikába irányuló svéd kivándorlással kapcsolatban — kimutatta. Miután létrejön egy hídfőállás az idegen és esetleg ellenséges környezetben, a később érkező bevándorlók hajlanak rá, hogy ők is ott telepedjenek le. Az újonnan érkezettek többnyire ismerik a korábban érkezetteket, számíthatnak arra, hogy kezdetben szállást adnak nekik és segítséget nyújtanak az állásszerzésben. Vagyis az új bevándorlóknak nem kell egyedül végigjárniuk gyakran gyenge angol tudásukkal a korábban érkezettek által már megtett utat. Ebből adódóan a bevándorló csoportoknak előnyük származhat abból, ha egymás közelében maradnak (Boal 1972 és 1976; Peach 1984; Rex 1981). Ily módon lehetőség nyílik arra is, hogy a kisebb jövedelmű személyek és családok — mivel rövidebb térbeli távolságokról van szó — könnyebben fenntarthatják baráti és rokoni kapcsolataikat.

A koncentráció olyan plusz lehetőségeket is jelent, melyekre szétszórtság esetén nincs mód. Például a 60-as évek elején a londoni Sepherds Bush piacon zöld banánt és édes burgonyát, továbbá más, a nyugat-indiaiak által igényelt élelmiszereket is be lehetett szerezni. Ha a befogadó és bevándorló közösség között ellenségeskedés van, akkor az erős szegregáció egyrészt minimálisra csökkenti a kontaktusokat, másrészt védelmet nyújt az esetleges támadások ellen is. Mindezen túlmenően, ha egy nép meg akarja őrizni saját kultúráját, saját külön helyet akar

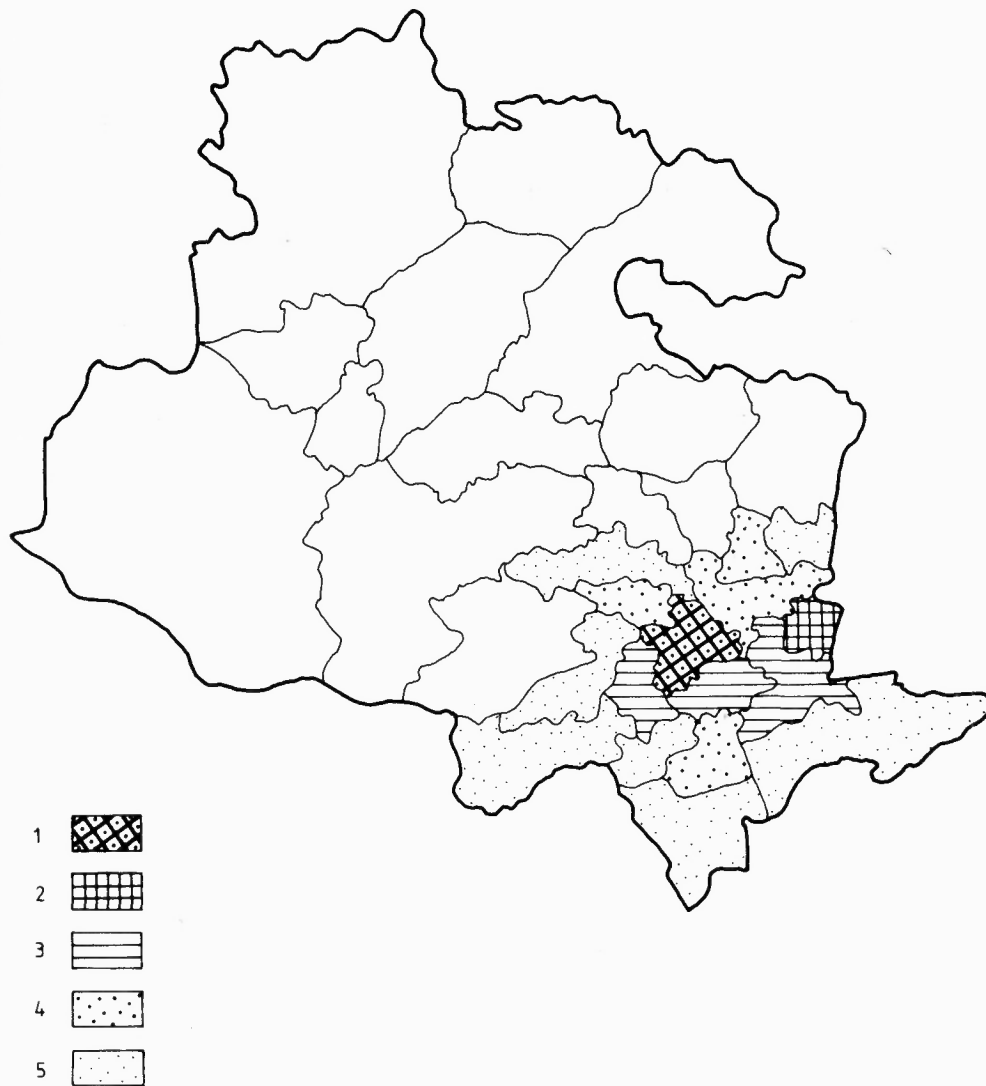

Forrás: Ram és Phillips, 1985

2. ÁBRA

A népsűrűség Bradfordban kerületi bontásban (1981)
(Population density in Bradford by districts, 1981)

Népsűrűség fő/km²: 1 = 4801–12730, 2 = 2801–4800, 3 = 1701–2800, 4 = 1051–1700, 5 = 217–105.

Forrás: Ram és Phillips, 1985

3. ÁBRA

Bradford indián népességű kerületei (1981) (Indian districts of Bradford, 1981)

Az indiaiak aránya: 1 = 0–30%, 1 = 31–50%, 3 = 51–75%, 4 = 76–90%, 5 = 91–96%.

Forrás: Ram és Phillips, 1985

4. ÁBRA

*Az indiai Punjab államból származók aránya Bradfordban (1981)
(Proportion of Punjab people in Bradford, 1981)*

A punjabiak aránya: 1 = 30% fölött, 2 = 71–89%, 3 = 31–70%, 4 = 30% alatt.

istentiszteleteinek, gyűléseinek, sőt még iskoláinak is biztosítani, akkor ezen alapvető intézmények már önmagukban is ösztönzik a közösséget a helybenmaradásra. A bevándorlók nem alkotnak homogén csoportot. A különböző nemzeti háttérrel rendelkezők elkülönült közösségeket formálnak. Így például Notting Hillben nyugat-indiaiak, Bradfordban pedig ázsiaiak élnek. Ezen túl még az egyes nemzeti csoportosulások is tovább tagolódnak. A nyugat-indiaiak különböző szigetekről jöttek, s ezt jól tükrözi letelepedésük geográfiája (Peach 1966, 1968 és 1984). Az ázsiaiak szintén különböző csoportokra tagolódnak, még egy városon belül is. Így elkülönülnek a gujaratiak és a punjabiak; vagyis azok akik urdu nyelven beszélnek (Robinson 1979 és 1984; Ram és Rees 1985). A bevándorlók származási hely szerinti elkülönülése a bevándorlási zónákon belül egyértelműen jelzi a tudatosságot. Ezt a benyomást megerősíti az a tény is, hogy az elmúlt 20—30 évben elhelyezkedésük szembevetően változott az egyes városokon belül. Tehát a koncentráció megmaradt, de földrajzilag elmozdult. A helyzetet Banton a következőképpen foglalta össze: „... lehetséges, hogy még ott is, ahol a foglalkoztatásban és a lakásellátásban sikerült leküzdeni a diszkriminációt, a kisebbségi közösségek a társadalmi élet bizonyos szféráiban ragaszkodnának különállásukhoz.” (Banton 1967, 388. o.).

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az Új-Nemzetközösségből érkezők Nagy-Britannia egész területén szétszóródtak. Az 1981-es népszámlálás számbavette a születési helyet, és minden egyes körzetben feljegyezte a külföldön születettek arányát is. Ha csak az Új-Nemzetközösségben és Pakisztánban születetteket vesszük is figyelembe, a 4. táblázat akkor is igen meglepő képet mutat. Ezek az etnikumok (indiaiak, pakisztániak) minden egyes népszámlálási körzetben jelen vannak, viszont azoknak a körzeteknek a száma, ahol nagyobb arányban képviseltetik magukat, igen csekély. A nagymértékű szétszórtság és a viszonylag kis létszám a letelepedés önkéntes jellegére utal még akkor is, ha ez az egyes körzeteken belül jelentősebb koncentrációt eredményezhet (ez rendszerint így is van).

4. TÁBLÁZAT

*Az Új-Nemzetközösségben és Pakisztánban születettek aránya
Nagy-Britanniában 1981-ben*

*(Great Britain, 1981: Percentage of the population born in the
New Commonwealth and Pakistan)*

Százalékos arányok	Körzetek és választókerületek száma
0,1 — 0,9	224
1,0 — 1,9	125
2,0 — 4,9	73
5,0 — 9,9	23
10,10—14,9	8
15,0—19,9	5
20,0 fölött	1
Összesen:	459

Forrás: O.P.C.S., 1984

Ugyanakkor tény az, hogy az etnikai szegregáció okai időbelileg változhatnak. Valószínűnek tűnik, hogy kezdetben a Rex és Moore által leírt kényszermechanizmus érvényesült, s ezt csak megerősítette a befogadó népeesség ellenséges magatartása. Az idő előrehaladtával az önkéntes jelleg válhat fontosabbá, bár a folytatódó ellenséges hangulat, az alacsony jövedelmek és a magas munkanélküliség miatt fennálló korlátozott választási lehetőségek is ebbe az irányba hatnak. Ugyanakkor a befogadó közösség később kevésbé erőltette a homogénné válást, s jobban hajlott arra, hogy elfogadja a nyelv és kultúra sokféleségét. (Így például a BBC a hírekben nem ragaszkodik többé a királyi család által beszélt, és normaként elfogadott angolhoz.) Ezáltal könnyebbé vált annak elfogadása, hogy az egyes etnikai csoportok fenn akarják tartani saját külön identitásukat.

Az osztály szegregáció az etnikai szegregációtól már az első pillanatban különbözőnek látszik abban, hogy az egyéni és intergenerációs mobilitás az egyes osztályok között lehetséges, viszont az egyes etnikai csoportok között nem (illetve csak egyes házasságok révén). A társadalmi szelekciós folyamatokra vonatkozó koncepciók szerint az osztály és etnikai tagoltságnak mégis ugyanazok a gyökerei. Ha elfogadjuk a chicagói város-ökológiai iskola elméletét, valamint a piac elsődlegességét, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a térbeli kiválasztódás a jövedelmek alapján történik. Mivel az osztály és a jövedelem szorosan összekapcsolódik, a szegregációt a társadalmi státusz határozza meg. Ha a piacgazdaságban az egyének — körülményeik alapján — szabadon választhatnak letelepedési helyet, akkor a városon belüli térbeli különbségek természetesen a társadalmi különbségeket tükrözik. Ezeket a térbeli jellemzőket csak akkor tekinthetjük problematikusnak, ha társadalmi különbségeket tükröznek, vagy ha maga a térbeli kiválasztódás teremt problémákat, mint ezt a „deprivációs ciklus” képviselői állítják.

A brit lakáspiac tagolt jellege azonban akadályozza az egyének és családok szabad mozgását, illetve egy részüket olyan helyzetbe kényszeríti, hogy ők maguk ébrednek rá korlátozott szabadságukra. 1986-ban az összes lakások 63 %-ában a tulajdonosok laktak, a helyi tanácsok tulajdonában lévő bérlakások aránya 27 % volt, és a magánszemélyek által bérbeadott lakások aránya csak 10 % volt. A tanácsi lakásokat alacsony jövedelműeknek szánták, akik a szabad piacon nem tudták megvásárolni a civilizált élethez nélkülözhetetlen, minimális alapterületű lakásokat. A tanácsi lakásokat általában a munkásosztállyal kapcsolták össze, míg a magántulajdont a középosztállyal azonosították.

A lakások birtoklási módjában drámai változások történtek az elmúlt évtizedekben. 1913–14-ben a magánszemélyek által bérbeadott lakások aránya elérte a 90 %-ot, a tulajdonosok által lakott ingatlanok aránya 8 % volt, míg a helyi hatóságok csak a lakásállomány 2 %-át birtokolták (Balchin 1985). A magánszemélyek által bérbeadott lakások aránya később folyamatosan csökkent, ami összefüggésben volt a bérleti díjak szabályozásával és egyéb intézkedésekkel. Ennek következtében nőtt a saját lakásban élők aránya. Ugyanakkor ebbe az irányba módosította a lakásviszonyokat az „új városok” 1978–80-ig növekvő lakásállománya is. Az utóbbi évtizedben a helyi szervek által épített lakások aránya, s ezen belül az új városokban építettek is csökkent. A következő lépés az volt, amikor 1980-ban a „legyen tiéd amiben laksz” jogának biztosításával a közösségi tulajdonban lévő lakásokat egyre nagyobb számban vásárolták meg bérlőik. Így a tanácsi lakások aránya 1978–80 és 1986 között 32 %-ról 27 %-ra csökkent. 1980–86 között majdnem 97 ezer helyi közösségi tulajdonban lévő

lakást adtak el, más szóval az 1978—80. évi állomány 14%-át (*Social Trends*, Vol. 18, 1988, 132. és 136. o., illetve Kleinman és Whitehead 1987).

Közvetlenül a II. világháború után égetően nagy szükség volt újabb lakásokra, részben azért, hogy a nyomornegyedek felszámolását célzó programokat újra lehessen kezdeni. Széles körben elterjedt volt az a vélemény, hogy az egységnyi költségek csökkenthetők, ha az egyes beruházások nagyobb méretűek. Ezért a nagyobb városokban vagy a városok körül tanácsi lakónegyedeket, sőt a magánlakásépítések is nagy léptékekben képzelték el és valósították meg. Mondani sem kell, hogy ez ellentétben állt a társadalmilag vegyes lakóhelyi egységek eszméjével, vagyis éppen azzal az alapelvvel, mely alapján az „új városok” épültek. A használati formák közötti fel- és lefelé irányuló mobilitás lehetőségei ennek következtében korlátozottak. Normál körülmények között saját tulajdonú lakását önként nem hagyhatja el a tulajdonos, hogy tanácsi lakásba költözzön, hiszen vagy egyszerűen meg sem felel a tanácsi lakáshoz jutás feltételeinek, vagy olyan kevés pontot tud szerezni, hogy a hosszú-hosszú sor végére kerülne. Sok bérlő viszont bennragadt a tanácsi bérlakás csapdájában. Egyrészt, mert nem voltak képesek a jelzálog előleg megfizetésére, vagy ha netán ez sikerült, jövedelmük változékonysága miatt nem tudtak megfelelni a feltételeknek. Az a tény, hogy mostanában a tanácsi lakások 14%-át adták el a kedvezményes „elővásárlási jog” keretében a benne lakóknak azt jelzi, hogy valóban van egy jelentős csoport, amely változtatni akart bérlői státuszán, de képtelen volt rá. A fenti törvényjavaslatot Thatcher asszony konzervatív kormánya nyilvánvalóan politikai okok miatt terjesztette be, így próbálva megtörni a munkáspárt választási dominanciáját a tanácsi lakónegyedekben. Ez a politika sok tanácsi lakás bérlőjét érzékenyen érintette, de ma már a munkáspárt is hivatalosan elfogadja ezt az elvet. Az „elővásárlási jog” törvénybeiktatása azonban a közeljövőben sokkal távolabb mutató fejleményekhez vezet. Míg általánosságban csökkenti a tulajdonszerzési korlátokat és a mobilitási akadályokat, ugyanakkor sok jelenlegi tanácsi bérlőben azt az aggodalmat kelti, hogy azok akik valóban rászorúlnak a közületileg biztosított lakásra, tovább marginalizálódnak és szegregálódnak. E tendencia ellen szól az a tény, hogy az egykor monolitikus tanácsi negyedekben megjelentek a saját tulajdonukban lakó családok.

A birtoklás jól mérhető hatást gyakorol a földrajzi mobilitásra. A tanácsi bérlők viszonylag szabadon mozognak a helyi tanácsi lakásállományon belül, így ha az első lakás esetleg nem megfelelő elhelyezkedésű a bérlő számára, ez a probléma esetleg lakáscserével megoldható. Az effajta válogatás azonban odavezet, hogy helyi szinten létrejönnek a „jobb” és „gyengébb” lakónegyedek, és ez az állapot tartósan fenn is marad.

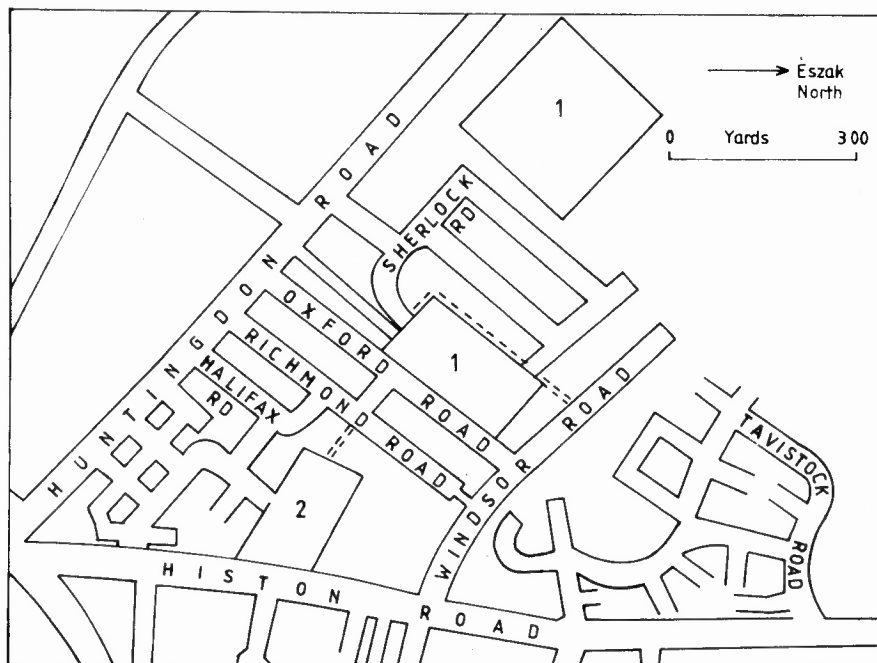
A települések közötti migráció ugyanakkor rendkívül nehézkes, s így számbelileg jelentéktelen. A tanácsi bérlők földrajzi mobilitási esélye 50%-kal magasabb, mint a lakástulajdonosoké, mégis azok között, akik ténylegesen lakóhelyet változtatnak, a lakástulajdonosoknak 14-szer nagyobb az esélye, hogy az egyik régióból a másikba költözzenek. Tehát a lakástulajdonosok sokkal inkább képesek a régiók közötti mobilitásra, mint a tanácsi bérlők. Azon tanulmány szerzői, amelyből a fenti adatokat idéztük, konklúzióként megjegyzik: „Következtetéseink egyfajta értékelését jelentik a közigazgatási és politikai eltökéltség hiányának, vagyis annak, hogy valóban szembenézzenek a tanácsi lakások igazgatásának bonyolult problémáival. Tehát nem bocsátkozunk vitába azon központi kérdéssről, hogy kívánatos lenne-e a tanácsi lakásállomány csökkentése.” (Hughes és McCormick 1981, 936.o.)

Bizonyos, hogy a lakásállomány éles szétválasztása tanácsi és magántulajdonban lévő laká-

sokra az egyik fő forrása a háztartások közötti egyenlőtlenségeknek. Nem vitás, hogy mind a magán, mind a tanácsi ingatlanok adott széles skálája hozzájárul a lakóhelyi övezetek homogenizálódásához, és a közöttük lévő társadalmi különbségek éleződéséhez.

A tér mikroléptékű tagoltsága

Mindnyájan ismerjük azt, hogy a városi övezeteken belül a „természetes” korlátok hogyan választják el egymástól az egyes társadalmi csoportokat. A vasutak és csatornák klasszikus példái ennek, s ezt a sort egészítik ki mostanában a városi autópályák. Az ilyen, általánosan elfogadott korlátok kiküszöbölése nagyszámú híd vagy alagút építésével túl költséges volna. Ugyanakkor közismert azoknak a kertes elővárosi úthálózatoknak az esete, melyeknek nincskülső kapcsolódásuk, így belső rendszerű töredékeké váltak. Ez a befejezetlenség létrejöhett történelmi véletlen során, vagy a tervezők tudatos döntéseinek következményeként is. Bármilyen is az ok, a végeredmény az, hogy ezek az utak bizonyos irányokban ösztönzik, míg más irányokban korlátozzák a mozgást. Vagyis így bizonyos háztartások összetartoznak, s ezzel egyidejűleg elkülönülnek a többiekől.

Forrás: Ram and Phillips, 1985. Census of population

5. ÁBRA

*A lakóhelyi úthálózat korlátozott összekapcsoltsága Észak-nyugat Cambridge-ben
(The limited connectivity of residential road systems, part of north-west Cambridge)*

Az 5. ábra illusztrálja ezt a széles körben elterjedt jelenséget. A térkép egy olyan kis területet ábrázol, mely Cambridge központjától észak-nyugatra terül el. A város XIX. századbeli terjeszkedésével a század végén elkezdtek építkezni a Huntingdon Roadon. A XX. század elején a Halifax Road térségében megépítették a Richmond Roadot és az Oxford Roadot. A Windsor Road a két világháború között épült, míg a Tavistock Roadból elágazó utcák 1945 után. A legnagyobb méretű épületek a Scherlock Road térségében találhatóak. Ezen kis térségek között jelentős társadalmi különbségek vannak, melyek szorosan kapcsolódnak az építmények korához, stílusához, illetve a fejlesztések körülményeihez. Az úthálózat önmagában is bizonyos elkülönültséget jelez, s néhány gyalogjárda vonalvezetése ezt csak részben enyhíti. Az ott lakók elfogadják a közlekedés részleges korlátait, ezeket magától értetődőnek tekintik, s az is igaz, hogy új összekötő utak építése az érzékelhető előnyökhöz képest aránytalanul drága lenne. Ha az 1. és 2. ábrát összehasonlítjuk spekulálhatunk azon, hogy mi történt volna, ha a Carlton Road és a Wentworth Road is enklávét képezne, vagyis nem kapcsolódna a Jackson Roadhoz.

A fentihez hasonló eset szinte minden városban előfordul, s nem mint egyedi aberráció, hanem mint tipikus forma. Az ilyen esetekben rejlő társadalmi problémakezelési módot hallgatólagosan elfogadják; egyrészt alig veszik észre, és soha nem kommentálják, másrészt a tér ilyenfajta feldarabolása a térség lakóiban megerősíti azt az érzést, hogy ő ismeri szomszédait és bizonyos védelmet jelentő zártág érzetét kelti benne. Az embernek a személyes tere feletti ellenőrzése bizonyos mértékig kiterjed a közvetlen közterületre. Az ilyenfajta ellenőrzés hiánya a legnagyobb probléma az óriási toronyházak lakói számára.

Iskola, lokalitás és választás

Nagy-Britanniában különös helyzettel állunk szemben. 1945 óta az az uralkodó nézet, hogy az oktatásban fel kell számolni az osztálykorlátokat, s jobb lehetőségeket kell biztosítani a „munkásosztályból” származók részére. Ennek elérésére a szelektivitás felszámolását tekintették a leghatékonyabb módszernek. Ezzel összefüggésben az általános középiskolák súlyát növelték meg.

Mind az alap-, mind a középfokú szinten tipikus, hogy minden iskolának megvan a maga vonzáskörzete, így — kevés kivételtől eltekintve — az adott vonzáskörzetben minden gyereknek ugyanabba az iskolába kell járnia. Általánosságban azt feltételezik, hogy a szelektivitás hiánya növeli a hátrányos helyzetűek esélyét anélkül, hogy csökkentené a kedvezőbb helyzetűek pozícióját. Úgy vélik, hogy a társadalmi osztályok iskolán belüli keveredése hozzájárulhat a társadalmi ellentétek enyhítéséhez.

A társadalmi keveredés fenti ideáljától a legszembetűnőbb eltérést a magániskolák jelentik, melyek az ország tanulóinak 7%-át iskolázzák be. Az iskolai külön ellátásnak azonban vannak más módszerei is, s bár nincs szó politikai ellentmondásról, ez nem jelenti a külön ellátás tényének mellőzhetőségét. Bizonyos fizikai károsodásban szenvedő tanulók (pl. süketnémák) az állam pénzén fenntartott speciális iskolákba járnak. Sokkal nagyobb számú tanulót érint az önkéntes támogatást kapó iskolák fennmaradása, ahol a költségek nagyobb részét ugyan az állam fizeti, de az iskola sajátos vallási irányt követ. 1986-ban a tanulók 23%-a önkéntes adományokból fenntartott iskolákba járt. Az elemi iskoláknál az anglikán egyház dominál, a középiskolák

szintjén a római katolikus, míg az önkéntes adományokból fenntartott régebbi iskolák között a metodista és a zsidó felekezeti iskolák töltenek be fontos szerepet (*Social Trends*, Vol. 18, 1988. 53.o.). A homogenizáló eszmétől való másik fő eltérést a walesi nyelv oktatása jelenti a Walesi hercegség iskoláiban. A walesi nyelv ma már bizonyos iskolákban az oktatás nyelvévé vált, s széles körben tanítják második nyelvként is. Ez a helyzet lényegesen változni fog, mivel a nemzeti tanterv 1992-től tervezett bevezetésével, ezután a walesi nyelvet minden kétnyelvű iskolában alaptárgyként, míg máshol alapozó tárgyként tanítják majd. A cél az, hogy minden, 16. életévét betöltő, s az iskolát befejező személy a „walesi nyelvet meglehetősen folyamatosan beszélje” és ezáltal „Walesben kétnyelvű társadalom jöjjön létre”.

Mivel a nem benntlakásos iskolák tanulói egészen kicsiny körzetből toborzódnak, az iskolán belüli társadalmi összetételt az adott vonzáskörzet határozza meg. Így pl. a munkásnegyedek vagy a középosztály által lakott szuburbia stb. A tanulók egy iskolán belül csak egészen kivételes esetben reprezentálják az egész társadalom keresztmetszetét. A szelekció hiánya a felvételnél ezért nem garantálja a társadalmi osztályok keveredését és az osztálytagozódás enyhülését. A létező térbeli különbségek valójában csak megerősödhetnek a lakáspiacon keresztül, ha a szülők hajlandók „felárat” fizetni azért, hogy a nagyra tartott iskolák vonzáskörzetében lakjanak.

Így az oktatási ellátás háború utáni homogenizáló ideáljának már jóideje nem sok gyakorlati szerepe van. Mégis érvényesül még az a feltevés, hogy a Nyugat-Indiai Szigetvilágból, Indiából és Pakisztánból érkező bevándoroltak gyermekeinek a helyi iskolákat kell látogatni, hogy a befogadó közösség hivatalos nyelven kapjanak oktatást, illetve, hogy elsajátítsák annak vallását és kultúráját. Bármekkora nehézségekkel néznek is szembe ezek a bevándorlók, ezidáig általánosan elfogadott volt, hogy ez a politika biztosítja a legjobb formát a bevándorlók integrálására.

A jelenlegi konzervatív kormány szerint a szülőknek nagyobb választási szabadságot kell biztosítani és erőteljesebb ellenőrzést kell gyakorolniuk az iskolák irányítása felett. Mostanában ezeket a politikai célokat jogszabályokba öntötték, enyhítve az iskolák vonzáskörzetének korlátozó szerepét. Nagyobb pénzügyi önnállóságot adtak az egyes iskoláknak, biztosítva, hogy kiválhassanak a helyi közigazgatás hatásköréből. Az így kivált iskolák a támogatást közvetlenül az Oktatási és Tudományos Minisztériumtól kapják. Ez a politikai irányvonal összekapcsolódik egy potenciálisan nagyon fontos társadalmi jelenséggel. Az a tény, hogy a háború után a bevándorlók néhány helyre zsúfolódtak össze (ez főleg Londonra igaz, de máshol is jellemző) azt jelenti, hogy bizonyos iskolákban a tanulók döntő többsége nemzeti kisebbségekből verbuválódik. Például London belvárosában 20 olyan középiskola van, ahol a nemzeti kisebbségek aránya 60% feletti (*The Economist*, 1987. szeptember 12, 32.o.). Az évek során a befogadó közösséghez tartozó szülők ezekben a körzetekben többször elégedetlenkedtek, mivel úgy vélték, hogy gyermekeik itt alacsonyabb szintű oktatást kapnak. Az általános tapasztalat az, hogy a bevándorlók gyermekeinek gyenge angol tudása akadályozza a normális oktatást. A szülők elégedetlensége akkor vált széles körben ismertté, amikor 1987-ben 26 fehérbőrű tanuló tiltakozott amiatt, hogy a kirkleesi oktatási hatóság nem engedte meg számukra az általuk első helyen választott overthorpe-i iskola látogatását. Ehelyett a 7—8 éves tanulóknak a headfieldi iskolába kellett járniuk. Mindkét iskola az anglikán egyházhoz tartozik, s úgy tűnik, hasonló oktatási színvonal jellemzi őket. Azonban míg Headfieldben a gyerekek 90%-a ázsiai eredetű, addig Overthorpe-ban

90%-uk fehér (*The Economist*, 1987. szeptember 12, 32.o.). Az incidens több szempontból igen sajnálatos volt. Egyrészt a szülők — egy évvel a beiskolázási körzetek megszüntetése után — már nagyobb rugalmasságra számítottak. Másrészt a szülők óhajának elutasítása olyan helyi döntés volt, mely ellentétben állt az oktatási hatóságok irányvonalával. Ez esetben, miután a tanulók 1 évig magánoktatásban részesültek egy pub-ban, a Legfelsőbb Bíróság döntése nyomán a helyi tanács teljesítette a szülők kérését (*The Independent*, 1988. December 10.)

Néhány bevándorló szintén idegenkedett attól, hogy gyermeke a helyi iskolába járjon és így „olvadjon be”. Főleg a fundamentalista mohamedánok hangsúlyozzák, hogy a vallási és világi élet nem választható el egymástól. A napi ötszöri imádkozás, a serdülő lányok fiúktól való szigorú elkülönítése, és az előírt öltözködési szabályok nem tarthatók be a befogadó közösség elveire épülő iskolákban. Ezen speciális igények kielégítése érdekében az elmúlt 7 évben 14 önálló mohamedán iskolát alapítottak Angliában (*Social Trends*, Vol. 18, 1988. 53.o.). Ezekben az iskolákban a tanulók összlétszáma azonban igen csekély, 1500 fő, vagyis a mohamedán gyerekeknek csak egy elenyésző töredéke jár ide. Az ilyen iskolák alapításának ténye jelzi, hogy a mohamedán bevándorlók minden nehézség ellenére fenntartják kulturális identitásukat.

Mostanában talán az a legjelentősebb új fejlemény, hogy az önálló mohamedán iskoláknak önkéntes adományokra épülő státuszt igyekeznek adni. Eddig két ilyen kérelem érkezett, az egyik Batleyből a *Zakaria Muslim Girls' High School*-ból, a másik Londonból a brenti körzetből, az *Islamia Muslim Schcool*-ból (Midleey 1988). Ezek a kérelmek nagyon fontos problémákat vetnek fel. Logikailag nem utasíthatók el azon az elven, hogy önkéntes adományokra épülő státuszú iskolákat csak a már eddig is reprezentált kisebbségek létesíthetnek. Valójában a szülői választást szélesítő racionális politika alapján egyértelműen támogatni kell az ilyen kérelmeket. A munkáspárt el is fogadta ezt a logikát (*The Independent*, 1989. május 9.) Felvetődik azonban az a gyakorlati probléma, hogy az ilyen iskolák kisméretűek — a *Zakaria Muslim Girls' High School* létszáma csak 127 fő — s ez egy középiskola esetében nagyon magas egy főre jutó költséget jelent, és korlátozza a tanrendi sokszínűséget.

Melyik a kisebbség rossz? Megadni az önkéntes adomány státuszt (esetleg minőségi követelményhez kötni a központi támogatást), vagy az elutasítás? Az engedélyezés megnyitja az utat a további kérelmek előtt, s ennek következményeképpen hosszabb távon az etnikai különbségek fokozódhatnak. Az elutasítás annak kockázatát jelenti, hogy szervezett kampányok indulnak, elszabadulnak az indulatok, és a jelenlegi bonyolult helyzet csak tovább súlyosbodik. Mindenestre, ha az önkéntes adomány státuszt nem adják meg, az elkülönült magánfinanszírozású iskoláztatás nem szűnik meg, tehát az alapvető probléma továbbra is fennmarad. E probléma megoldásában az érzelmi megközelítés nem visz előre, ezért nem helyeselhető az olyan megfogalmazás, miszerint az önkéntes adomány státusz megadása: „a nemzet iskoláiban a faji megkülönböztetés felé tett újabb lépést” jelentené (Migley 1988). Ha Svédország esetét vesszük példaként láthatjuk, hogy ott törvény biztosította joga „minden bevándorolt gyermekének, hogy anyanyelvén tanuljon, gyakran egészen kis létszámú osztályokban”. (*The Economist*, 1988. november 12, 28. o.) Valószínűleg a svédek nem örülnének annak, ha oktatási rendszerüket faji apartheidnek neveznék, s hasonlóképpen nem értenének egyet azzal sem, hogy a kisebbségi nyelvek használata egyértelműen korlátozza a társadalmi beilleszkedést. Éppen ellenkezőleg, tapasztalataik azt mutatják, hogy a kisebbségi nyelven megszerzett önbizalom és előrehaladás

elősegíti a későbbi, svéd nyelven elért sikereket. Ezek a gyakorlati tapasztalatok iránymutatók lehetnek brit körülmények között is a legmegfelelőbb döntések kialakításában.

Az oktatásban a jövedelemtől független választási lehetőségek kiszélesítésével párhuzamosan elkerülhetetlennek látszik, hogy az iskolák karakter- és osztályösszetétel szempontjából sokszínűbbé váljanak. Ennek következtében az iskolák pontosabban fogják tükrözni a brit társadalom plurális jellegét, s ez szakítást jelent a háború utáni reformok homogenizáló ideáljával.

A brit nemzetek

Az angolok, a walesiek, a skótok és az írek mind erős nemzet-tudattal rendelkeznek, mely mélyen gyökerezik a brit szigetek történelmében és geográfiájában (Hechter 1975). Az írek évszázadokon át elutasították az angol dominanciát, s bár 1921-ben az Ír Köztársaság létrejött sok problémát megoldott, Észak-Írországnak a mai napig is súlyos etnikai-vallási gondok vannak. Bár Skóciában és Walesben a helyzet békés — nincsenek jelen azok a tragédiák, melyek Észak-Írországot sújtják —, mégis vannak nemzetiségi problémák itt is. Ez a közigazgatás decentralizálására vonatkozó 1979. évi referandum idején tört felszínrre.

Bár a parlament az Egyesült Királyság egészére vonatkozó törvényeket hoz, a tényleges közigazgatás Skóciában és Walesben eltér az angliaitól. Mindkét országnak van egy-egy államtitkára, akik miniszteri ranggal rendelkeznek és így jelentős hatalmuk van. Mindkét államtitkárt jól kiépített apparátus segíti munkájában. Ismeretes, hogy a walesiek sikeresen megőrizték nyelvüket és kultúrájukat. A skótoknak teljesen sajátos jogrendszerük van, s ugyanígy egyedi jellegű oktatási, valamint egyetemi rendszerük is. Azt lehet mondani, hogy mindkét ország felülreprezentált a brit parlamentben. Ha az 1983. évi választókerületi beosztást az angliaihoz hasonlóan alakították volna ki, akkor Skóciának csak 58 képviselője ülne a parlamentben (ténylegesen 72 képviselői hellyel rendelkezik). Hasonlóképpen Walesnek is 7 hellyel kevesebb jutna a jelenleginél.

Az előzőekben jelzett különbségek a legfontosabbak, de ez a lista folytatható. Kimutatható, hogy bár a népesség szabadon mozog a skót vagy walesi határnál, s az áruk is akadálytalanul áramlanak, ezen országok területe mégis a tér egy fajta tagoltságát jelenti. A jelenlegi rendelkezéseket egyesek vitatják. Bizonyos skót és walesi csoportok szerint az önkormányzati jogkörök nem eléggé széleskörűek. Más oldalról azt az érvet vetik föl, hogy ez a két terület olyan jogtalan előnyökkel rendelkezik, melyek károsak a fejlettebb régiók számára. Ebből egyesek azt a következtetést vonják le, hogy az angol régióknak Skóciához és Waleshez hasonló privilégiumokkal kellene rendelkezniük.

Walesben az elégedetlenség az angolok által vásárolt hétvégi házak felgyújtásában nyilvánul meg. Sőt, még azoknak a lakásügynököknek a házáat is felgyújtják, akik ezeket a vásárlásokat lebonyolították. A tiltakozásokat nem csak az váltja ki, hogy a hétvégi házak vásárlása emeli a lakásárakat, és így a helyi lakosok számára megnehezíti az ingatlanvásárlást, hanem valójában mindez a kulturális felhígulás elleni lázadás. Szerencsére az ilyen gyújtogatások száma viszonylag csekély.

A nacionalizmus legfőbb reprezentánsai a walesi *Plaid Cymru* és a *Scottish National Party* (Skót Nemzeti Párt). Mindkét párt az általuk képviselt nemzetek ügyeibe való nagyobb beleszó-

lásért harcol helyi szinten. A 70-es évek elején a nemzeti érzés olyan erős volt, hogy mind a konzervatív párt, mind pedig a munkáspárt valósággal megrémült. S mindkét párt töprengeni kezdett azon, hogy hogyan tudnák kifogni a szelet a felerősödő nacionalista érzések vitorlájából. Parlamenti törvény alapján rendelkezés-tervezetet fogalmaztak meg arról, hogy bizonyos jogokat átadnak a walesi és skót nemzetgyűlésnek. Az ezt megerősítő referendum során Skóciában egyértelműen elutasították e rendelkezést, míg Walesben minimális szavazat hiányzott az elfogadásához. Így egy időre a hatáskörök leadása megszűnt égető probléma lenni, s mindkét nacionalista pártnak lehanyaglott a csillaga. A közelmúltban azonban újra felvetődött a hatáskörátadás problémája, főleg Skóciában. A munkáspárt megdöbbsent, amikor Govau-ban az időközi képviselőválasztáson a korábbi biztos képviselői helyet elorozta tőle a skót nacionalista párt. A konzervatívok sem örülhettek a munkáspárt kudarcának, mert ők maguk is megsemmisítő vereséget szenvedtek Skóciában az 1987. évi általános választásokon.

A hatáskörök átruházása az angol határtól északra bizonyára hosszabb ideig alapprobléma marad. A munkáspárt megígérte, hogy ha újra hatalomra jut, törvénybe fogja iktatni a hatáskörök átruházását Skóciára (és ha Walesben ezt kívánják, akkor ott is), ugyanakkor a Skót Nemzeti Párt Skócia teljes függetlenségét javasolja az Európai Közösség által biztosított kereteken belül. A munkáspárt a szakszervezeti és az egyházi közgyűlés létrehozását szorgalmazza a határtól északra. Tudnunk kell, hogy a konzervatívok Skócia 72 parlamenti körzetéből csupán 10-ben győztek a legutóbbi általános választásokon, ugyanakkor a parlamentben biztos többségük van; így tehát a fenti kettősség határozza meg álláspontjukat.

Összefoglalás

Széles körben elfogadott nézet, hogy a mi angol kultúránk homogén, melyet csupán kivételesnek tekinthető szituációk törnek meg; nevezetesen a jogilag elkülönült „országrészek”. Ezek közül az egyikben (Észak-Írország) a vallási problémák okoznak speciális nehézségeket, s emellett van még néhány olyan terület, ahol az etnikai kisebbségek a népesség jelentős részét alkotják. Korábban bíztak abban, hogy az Új-Nemzetközösségből kiinduló bevándorlás ellenőrzésével lehetővé válik a háború utáni bevándorlók „integrálása” a befogadó közösségbe.

Néhányan úgy gondolták, hogy ez az új bevándorlás ideiglenes jellegű, és a bevándorlók vissza fognak térni oda, ahonnan jöttek. Így az etnikai különbségekből adódó tényleges, vagy potenciális problémákat nem vették komolyan.

A tanulmányunkban felsorolt tények azt sugalmazzák, hogy a brit társadalomról kialakított fentebbi kép nem teljes, hanem befejezetlen. Ahelyett, hogy kulturális homogenitást feltételeznénk, és elismernénk „néhány kivételes esetet”, sokkal realisabb dolog tudomásul venni, hogy társadalmunk valójában nem homogén, és határozott osztálytagoltság, etnikai és nemzeti-tudatbeli különbségek léteznek. Ráadásul ez a pluralitás nem hirtelen tűnt fel, hanem mélyen gyökeredzik történelmünkben. Gondoljunk csak a Skócia, Wales és Írország közötti különbségekre, a protestáns/katolikus megosztottságra és az osztálytagoltságra. A háború utáni bevándorlás új dimenziót teremtett a színesbőrű kisebbségek megjelenésével. Figyelembevéve a hosszan fennmaradó különbségeket az angolok, a walesiek, a skótok és az írek között, vagy maguknak a vallási különbségeknek és szembenállásoknak a hosszú történetét, valószínűtlen, hogy az Új-

Nemzetközösség bevándoroltjai szükségszerűen feladnák saját kultúrájukat. Sőt, feltehetjük a kérdést, hogy meg kell-e ezt egyáltalán tenniük?

Ha a befogadó közösség valóban homogén, és a bevándorló csoportok számbelileg elenyésző számúak, akkor nagy valószínűséggel számíthatunk az új jövevények beolvadására. Ha viszont a befogadó közösség maga is hosszabb ideje plurális jellegű, akkor az alkalmazkodás kényszere is gyengül, főleg ha nagyobb bevándorló csoportról van szó. Ha a befogadó közösség maga is plurális, és ha a bevándorlók megőrzik identitásukat, valószínűnek látszik, hogy ez a sokféleség fennmarad. Ezt minden bizonnyal erősíti a jelenlegi kormányzat is a személyes választás és felelősség értékeinek hangsúlyozásával.

Ha feltételezzük, hogy a politika célja a békés és méltányos feltételek fenntartása, akkor a jövőben szembe kell néznünk a következő alapkérdéssel: a többségnek, a befogadó közösségnek távlati célja lehet-e a kisebbségek asszimilációja? Vagy inkább az a kevésbé távlati cél követendő, hogy a kisebbségi csoportokat integrálni kell a befogadó közösségbe, ugyanakkor a kisebbségek fenntartják saját különállásukat. Az első alternatíva, az asszimiláció, csak hosszútávú, több generáción keresztül megvalósítható cél lehet, vagyis ezt nem lehet reális, közvetlen célkitűzésnek tekinteni. Az integráció ennél nyilván sokkal inkább megvalósítható és rövidebb távú célkitűzés lehet. Vajon az integráció szükséges-e a békés és méltányos állampolgári viszonyok fenntartásához, illetve biztosításához? Egyáltalán, mit értünk integráción? Lehetséges-e, hogy az integráció elérésének legjobb módszere a létező különbségek elismerése és olyan politika alkalmazása, mely lehetővé teszi ezek fennmaradását? Ha ez igaz, akkor ezek a célok csak úgy valósíthatók meg, ha az egyének és csoportok toleránsak mások másságával szemben, illetve ha ezek a különbségek nem a munkahely, a lakás, az oktatás és a civilizált élet alapfeltételeiben tetet öltő diszkriminációt jelentik.

Egyrészt hálásak lehetünk, hogy nekünk nincsenek jogi úton teremtett rezervátumokkal kapcsolatos égető problémáink, mint az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában az indiánok esetében tapasztalható. Másrészt mind Wales mind Skócia olyan területeket, s ezzel együtt olyan problémákat jelentenek, ahol a kisebbségi lét a Kanadában meglévő francia/angol megsztottsághoz hasonló szituációhoz vezethet. Bár nálunk nincsenek törvényesen kikényszerített lakóhelyi szegregációk (mely oly jellemző Dél-Afrikára), mégsem mondhatjuk, hogy az osztályok és etnikai csoportok térbeli szegregációja teljesen önkéntes jellegű.

Ha a szegregáció önkéntes jellegű, akkor csak az esetben tekinthetjük „rossz dolognak”, ha elsőbbséget biztosítanak egy olyan ideológiának, mely az egyéni kívánságokra való tekintet nélkül egyöntetűséget követel. Az ilyen koncepció egyértelmű tagadását jelenti a civilizált élet alapfeltételét képező toleranciának. Ha az egyének maximális szabadsággal rendelkeznek életük formálásában, s ez nem sérti mások szabadságát, akkor nem lehet előzetesen meghatározni, hogy a szabad választás gyakorlása a közös kultúrához való konvergenciához vezet-e, vagy fennmaradnak a létező különbségek. Mivel a másság iránti tolerancia több pusztán önámításnál, állami támogatást igényelnek azok a tevékenységek, melyek segítik az adott kisebbségeket.

Fordította: Timár Lajos

A tanulmány Chisholm professzor *Britain as a Plural Society* című kéziratának fordítása, mely a Tér és Társadalom Szerkesztősége kérésére készült.

Irodalom

- Balchin, P.N. (1985) *Housing policy: an introduction*, Croom Helm, London.
- Banton, M. (1967) *Race relations*, Tavistock Publications, London.
- Barnett, C. (1986) *The audit of war. the illusion and reality of Britain as a great nation*, Macmillan, London.
- Boal, F.W. (1972) The urban residential sub-community - a conflict interpretation, *Area*, 4.
- Boal, F.W. (1976) Ethnic residential segregation, In: Herbert, D.T. és Johnston R.J. (szerk.) *Social areas in Cities*, Vol. I, *Spatial Processes and Form*, Wiley, London.
- Burtenshaw, D. és Bateman, M. (1981) *The city in West Europe*, Wiley, Chichester.
- Clarke, C.D. Ley és Peach C. (szerk.) (1984) *Geography and ethnic pluralism*, Allen & Unwin, London.
- Collison, P. (1963) *The Cutteslowe Walls. A study in social class*, Faber és Faber, London.
- Hechter, M. (1975) *Internal colonialism. The Celtic fringe in British national development, 1536—1966*, Routledge és Kegan Paul, London.
- Herbert, D.T. és Johnston, R.J. (1976) An introduction, In: Herbert, D.T. és Johnston R.J. (szerk.) *Social areas in cities*, Vol. II, *Spatial perspectives on problems and policies*, Wiley, London.
- Herbert, D.T. és Johnston, R. J. (szerk.) (1976) *Spatial processes and form*, Wiley, London, 2.
- Hughes, G. és McCormick, B. (1981) Do council housing policies reduce migration between regions?, *Economic Journal*, 91.
- Jones, E. (1960) *A social geography of Belfast*, Oxford University Press, London.
- Kerckhoff, A.C.; Campbell, R. T. és Winfield-Laird, I. (1985) Social mobility in Great Britain and the United States, *American Journal of Sociology*, 91.
- Kleinman, M. és Whitehead, C. (1987) Local in the sale of council houses in England, 1979—1984, *Regional Studies*, 21.
- Midgley, J. (1988) Flight from multiculturalism, *The Independent*, 15 December.
- Office of Population Censuses and Surveys (1984) *Census 1981*. Key statistics for local authorities, *Great Britain*, H.M.S.O., London.
- Peach, G.C.K. (1986) Factors affecting the distribution of West Indians in Great Britain, *Transactions*, Institute of British Geographers, 38.
- Peach, G.C.K. (1968) *West Indian migration to Britain. A social geography*, Oxford University Press, London.
- Peach, G.C.K. (szerk.) (1975) *Urban social segregation*, Longman, London.
- Peach, G.C.K. (1984) The force of West Indian island identity in Britain, In: Clarke C. *et al.*
- Ram, S. és Phillips, J. (1985) Indians in Bradford. Socio-economic profile and characteristics 1954—1984, *Working Paper*, 433, School of Geography, University of Leeds, Leeds.
- Ram, S. és Rees, P. (1985) A spatial demographic analysis of Indians in Bradford. *Working Paper*, 434, School of Geography, University of Leeds, Leeds.
- Rex, J. (1981) Urban segregation and inner city policy in Great Britain, In: Peach, C; Robinson, V. és Smith, S. (szerk.) *Ethnic Segregation in Cities*, Croom Helm, London.
- Rex, J. és Moore, R. (1967) *Race, community, and conflict. A study of Sparkbrook*, Oxford University Press, London.
- Robertson, D. (1984) *Class and the British electorate*, Blackwell, Oxford.
- Robinson, V. (1979) The segregation of Asians within a British city: theory and practice, *Research Papers*, 22, School of Geography, University of Oxford, Oxford.
- Robinson, V. (1984) Asians in Britain: a study in encapsulation and marginality, In: Clarke, C. *et al.*
- Robson, B.T. (1969) *Urban analysis: a study of city structure with special reference to Sunderland*, Cambridge University Press, London.
- Timms, D.W. (1971) *The urban mosaic. Towards a theory of residential differentiation*, Cambridge University Press, London.

CSEHORSZÁGI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK, 1990 (Parliamentary elections in the Czech Republic, 1990)

JIRÍ BLAŽEK ÉS TOMÁŠ KOSTELECKÝ

Bevezetés

A választási földrajz a politikai földrajz egyik ága. A *The Dictionary of Human Geography* „a választások szervezése, lebonyolítása és eredményei földrajzi aspektusainak tanulmányozása”-ban határozza meg a választási földrajz céljait. A cseh földrajztudományban az ilyen típusú kutatásoknak gyakorlatilag semmiféle hagyományuk nincs. Igaz ugyan, hogy már a múlt század közepe óta készültek választási térképek, amelyek vagy csak a választókerületek határait ábrázolták, vagy közvetlenül ezeknek a kerületeknek a választási eredményeit (Roubík). Ez után a bevezető kartográfiai feldolgozás után a szerzők azonban nem készítettek a megállapított területi variabilitás okait feltáró mélyebb elemzéseket, és további összefüggések és feltételek után sem kutattak. Az 1948-as események és a demokratikus választások ezt követő tulajdonképpeni eltörlése után természetesen az összes ilyen irányú kutatás értelmét veszítette.

Más volt a helyzet a demokratikus választások nagy hagyományával rendelkező országokban. Az első tanulmányokat a választási földrajz tárgyköréből már századunk elején megírták, és ezek a francia geográfiai iskola fejlődésével függtek össze. A hatvanas években a kvantitatív módszerek és a számítástechnika térhódításával a földrajztudományban kifejezetten megnőtt az analitikus irányultságú tanulmányok elkészítésének a lehetősége, azonban a legtöbb munka ebből a tárgykörből a hetvenes és nyolcvanas évekből származik. Azokat a témákat, amelyekkel a választási földrajz világszerte foglalkozik, jelentős mértékben befolyásolja az a tény, hogy két, lényegét tekintve eltérő választási rendszer létezik — a többségi és az arányos képviselőtű rendszer. E választási rendszerek mindegyike egészében véve meghatározott típusú adatokhoz vezet, és bizonyos mértékig előre meghatározza azokat a problémátípusokat, amelyekkel a választási földrajz az egyes országokban foglalkozik.

A legelterjedtebb közelítésmód, függetlenül a választási rendszertől, az egyes politikai pártok választási eredményei területi megoszlásának a feltérképezése, az eredmények értékelése a koncentráció és a variabilitás egyszerű mértékeinek a segítségével, valamint a kölcsönös összehasonlítás. Ha hosszabb idősorok állnak rendelkezésre, az érdeklődés rendszerint azon területek körülhatárolására összpontosul, amelyeken az egyik vagy a másik politikai párt rendszerint győz, illetve jelentős átlagon felüli eredményeket ér el. Körülhatárolódnak „a politikai stabilitás térségei” is, amelyekre az eredmények kis variabilitása jellemző az egymást követő választások sorozatában. Egy másik téma, amit figyelemmel kísérnek, a legnagyobb „választási ingadozásokkal” rendelkező területeknek az azonosítása és az ingadozás intenzitásának a mérése. Ebben az esetben gyakran használják a szórásanalízist, amely olyan nagyságrend felállítását teszi lehetővé, amelynek keretén belül az ingadozások a legnagyobbak, és fordítva, választó

arra a kérdésre, hogy a választási eredmények a település, a régió (választási járás, kerület), vagy az egész ország szintjén stabilabbak-e.

Egy másik közelítésmód arra törekszik, hogy megmagyarázza a választási eredmények feltárt területi megoszlását. A legrégebb, ugyanakkor a leggyakoribb kísérletek arra irányulnak, hogy megmagyarázzák az egyes eltérő társadalmi összetételű lakossággal rendelkező régiók közötti különbségeket, különösen a fizikai munkát végzők (munkások, *blue collars*) és a nem fizikai munkát végzők (középrétegek, *white collars*) számarányát tekintve. Az a meggyőződés, miszerint minél több a munkás, annál többen szavaznak „balra”, széles körben elterjedt volt, és ezért az ún. osztálytagozódást (*class structure*) tartották a területi differenciálódás legfőbb magyarázó faktorának, és a további lehetséges faktorokat, mint a régió helyzete (exponált vagy perifériális), az uralkodó vallás, a város és a falu közötti különbségek, a lakosság iskolai végzettsége, életkor, foglalkoztatottság szerinti struktúrája az egyes szektorokban stb. nem tartották túlságosan fontosnak. Ezt a felfogást a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején kritikának vetették alá (Rose). Egy sor olyan tanulmány jelent meg, amelyek azt bizonyították, hogy csökken az „osztályoknak” a politikai magatartásra gyakorolt hatása (Dunheavy, Franklin, Miller, Berglund, Lindström), és egyre inkább a választási döntések komplex meghatározottsága került előtérbe. Jellemző vonássá vált az is, hogy hangsúlyt fektetnek a nem materiális jellegű faktorok hatásának az elemzésére (Ryssevick). A probléma iránti növekvő érdeklődéssel együtt jár az ilyen típusú kutatásokban használt módszerek fejlődése is a politikai pártok választási eredményei és az egyes magyarázó jellemzők közötti korrelációs együtthatók kiszámításától a fő komponensek elemzésén, a faktoranalízisen, és a klaszter analízisen keresztül egészen a regresszió-analízisig. Ezen elemzések többségének a közös célja az, hogy kiválassza a nagyszámú lehetséges magyarázó változó közül a legjelentősebbeket, és megállapítsa, hogy milyen mértékben befolyásolhatják a választási eredményeket. Ezek a módszerek segítenek megtalálni a választ arra a kérdésre is, hogy a választási eredmények közötti különbségek milyen mértékben tükrözik a társadalmi, illetve gazdasági struktúrában meglévő különbségeket, és milyen mértékben tükrözik a „lokális ideológiai klímában”¹ fellelhető különbségeket. A lehetséges közelítésmódok harmadik típusát azok a tanulmányok képviselik, amelyek a választásokat befolyásoló ún. geográfiai hatásokra összpontosulnak (Johnston, Taylor). Geográfiai hatásokon rendszerint azokat a legkülönfélébb hatásokat értik, amelyek valamilyen módon a földrajzi helyzettel függnek össze. Tipikus példa erre az ún. szomszéd hatás (*neighbourhood effect*). Azon a tényen alapul, hogy az embereket a választási döntés során nemcsak a saját nézeteik és véleményük befolyásolja, hanem azoknak az embereknek a nézetei és véleménye is, akik a környezetükben élnek. Az uralkodó „ideológiai klíma” azokra az emberekre is hat, akik azt nézeteikkel nem alakítják, nem is azonosulnak vele. Egy másik jelentős helyzeti hatás egy bizonyos jelöltre leadott szavazatok arányának gyakori megnövekedése lakóhelyének, illetve működési helyének a környezetében (*friends effect*). Az ilyen típusú megfigyelések különösen az amerikai tanulmányokban gyakoriak.

A választási földrajz következő lehetséges problémaköre a többségi választási rendszerrel függ össze, és ezért főleg az USA-ban és Nagy-Britanniában van nagy hagyománya. Az egymandátumos választókerületű választási rendszerekben a kulcsproblémák egyikét éppen ezeknek a kerületeknek a kijelölése jelenti. A választókerületeknek, amennyiben ez lehetséges, azonos számú lakosa kell legyen, hogy a megválasztott képviselők megközelítőleg azonos számú

választót képviseljenek. A városok népességének és az agglomerációknak a gyors növekedése a hatvanas években az USA-ban a kerületek egyre újabb és újabb kijelölésének a szükségességét hozta magával. Sok tanulmány foglalkozott ugyanakkor az egyes választókerületekben a választóknak a választási eredményekre és az egyes pártok által a képviselőtestületekben megszerzett helyek számára gyakorolt egyenlőtlen (angol kifejezéssel malapportionment) hatásával. A választókerületek kijelölésével kapcsolatos szükséges változtatásokkal összefüggésben a geográfusok figyelmet szenteltek az ún. *gerrymandering*² problémájának is. Ezzel a kifejezéssel jelölik a választókerületek kijelölésekor az éppen hatalmon lévő politikusok azon tudatos manipulációját, mely saját pártja választási előnyökhöz való jutását eredményezi. A terület egymandátumos választókerületekre osztásakor ellentmondás keletkezhet (és ez kisebb mértékben rendszerint be is következik) az egy bizonyos pártra leadott szavazatok aránya, és a párt által az adott képviselőtestületben megszerzett helyek között, mivel minden kerületben az a jelölt győz, akinek szavazattöbbsége van (relatív vagy abszolút), tekintet nélkül arra, hogy a szavazatok 35, 51 vagy 95 %-át kapta meg. A politikai párt számára az a fontos, hogy a kerületek minél nagyobb számában győzzön, és nem az, hogy minél nagyobb szavazatarányt érjen el az egész területen. A *gerrymandering* célja a terület oly módon történő felosztása választókerületekre, hogy egy másik pártnak (további pártoknak) minél kisebb esélye legyen a győzelemre az egyes választókerületekben. Geográfiai tanulmányok egész sora foglalkozott a *gerrymandering*nek a történelemben előforduló eseteivel, s néha arra törekedtek, hogy találjanak valamiféle, a *gerrymanderinget* indikáló statisztikai mértéket.

Ha a legújabb munkákra irányítjuk figyelmünket a választási földrajz területéről, néhány közös vonást fedezünk fel. A kutatások többsége a választási döntésre gyakorolt környezeti hatás (*environmental influence*) elemzésére irányul. A környezet szó alatt a társadalmi környezet értenőd, és nem csak a természeti viszonyok — ebben az értelemben kell felfogni az ilyen típusú elemzésekre leggyakrabban használt kifejezést (*ecological analyses*) is. Szembetűnő az eltolódás a választási döntés okainak komplexebb értelmezése felé, hisz növekszik a földrajzi helyzet jellemzőire és a nem materiális magyarázó változókra fektetett hangsúly. A tulajdonképpeni vizsgálathoz elsősorban sokváltozós statisztikai módszereket használnak, s ezen belül is elsősorban a regresszióanalízisek különféle típusait. Ezen a területen kifejezetten megnyilvánul e tanulmányok növekvő interdiszciplinaritása, valamint a földrajz, a szociológia és a politológia gyakori átfedése.

A Cseh Köztársaságban a Szövetségi Gyűlésbe és a Cseh Nemzeti Tanácsba történt választások eredményeinek elemzése

Ebben a részben bemutatjuk az 1990 júniusában a Cseh Köztársaságban lebonyolított választások eredményeinek bevezető elemzését a járáások szintjén. Fokozatosan feltettünk néhány kérdést, amelyekre kvantitatív módszerek felhasználásával próbáltunk meg válaszolni. (Valamennyi kvantitatív elemzésnél a BMDP adatelemző rendszert — 1987-es változat — használtuk.)

A választási eredmények klaszter analízise

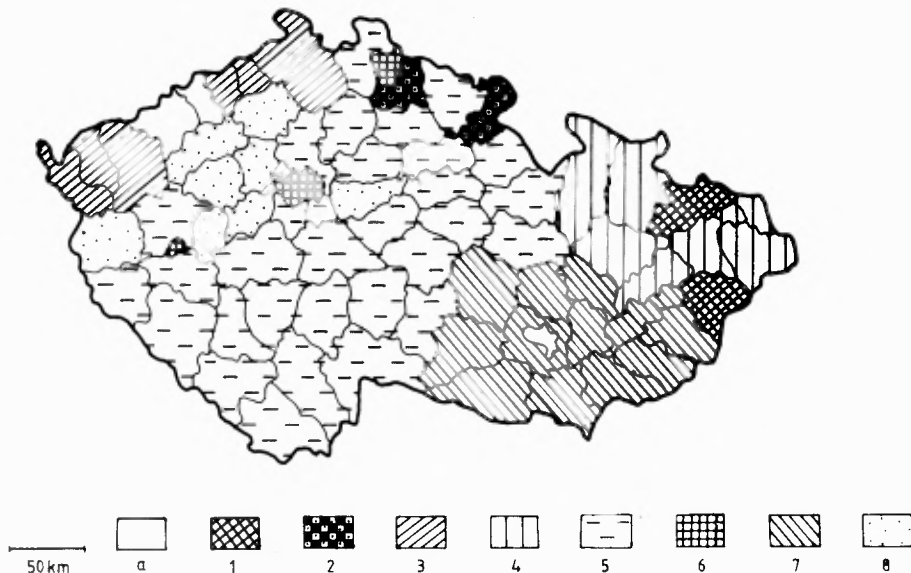
A felvetődő első kérdés annak megállapítása, hogy milyen jellegzetesen tér el a leadott szavazatok struktúrája Csehországban és Morvaországban.

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy hány százalékkal alacsonyabb a morva országrészben megszerzett szavazatok aránya a cseh országrészben megszerzeteknél, elsősorban az ÖDM-MSZT hatásának köszönhetően, amely Morvaországban a szavazatok jelentős százalékát szerezte meg. Az egyetlen politikai párt, amely nagyobb támogatásra talált a morva országrészben, mint a csehben, a KDU, bár nyilvánvaló, hogy az ÖDM-MSZT bizonyára nem kevés szavazatot „vett el” tőle is. A választási eredmények megoszlását figyelemmel kísérhetjük az eggyel alacsonyabb nagyságrendi szinten is — a járáások szintjén. A legjelentősebb politikai pártokra és mozgalmakra leadott szavazatok százalékának egyszerű összehasonlításán kívül a klaszter analízis alkalmazása mellett döntöttünk, centroid módszerrel, mert tapasztalatunk szerint az ilyen típusú feladatoknak ez felel meg a legjobban, mivel a csoportok képzésekor nem kerül sor a nem kívánt lánchatásra. Az így elvégzett elemzés eredménye a járáások tipológiája a választásokon kifejezésre jutott politikai nézetek struktúrája alapján. Ez az elemzés is teljesen igazolta, hogy a morva és a cseh országrész választási eredményei jelentősen eltérnek egymástól, ezért a további elemzések során a köztársaság két részét külön kell feldolgozni. A klaszter analízis eredményeit az 1. ábra mutatja.

1. TÁBLÁZAT

*A politikai pártok által megszerzett szavazatok százalékos összehasonlítása
 a cseh és a morva országrészben
 (Comparison of votes obtained by political parties in the Czech and Moravian
 regions by percentage)*

Politikai Párt	Cseh országrész (%)	Morva országrész (%)	Összesen (%)
Polgári Fórum (PF)	58,7	44,1	53,2
Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja (CSMKP)	13,8	13,0	13,5
Keresztény és Demokratikus Unió (KDU)	6,9	11,5	8,7
Önigazgatási Demokrácia Mozgalma Morvaország és Sziléziai Társaság (ÖDM-MSZT)	0,2	20,4	7,9
Szociáldemokraták (SZD)	4,8	2,3	3,8
Földművesek és Vidék Szövetsége (FVSZ)	4,5	2,5	3,8
Zöldek Pártja (ZP)	3,5	2,4	3,1
Csehszlovák Szocialista Párt (CSSZP)	3,3	1,9	2,8

I. ÁBRA

A járáások klaszter analízise a választási eredmények alapján.

(Cluster analysis of districts by the results of elections)

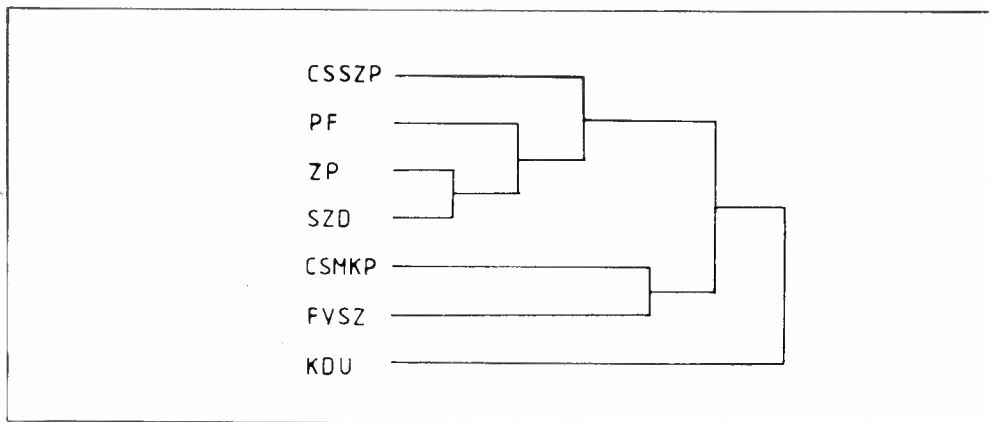
A következő táblázatban minden csoport esetében közöljük a standardizált változók értékeit, amelyek a politikai pártok relatív sikerességét vagy sikertelenségét fejezik ki egy adott területen a többi járáással való összehasonlításban. A könnyebb tájékozódás céljából minden sorban alá van húzva az azokhoz a pártokhoz tartozó 3 legnagyobb szám, amelyeknek az eredményei az adott csoportok számára jellemzőnek tekinthetők.

	CSSZP	PF	CSMKP	FVSZ	ZP	DDM—MSZT	SZD	KDU
1	<u>-1,57</u>	0,17	<u>-1,84</u>	<u>-1,00</u>	<u>-1,08</u>	0,76	-1,03	0,91
2	<u>0,74</u>	<u>0,92</u>	<u>-1,77</u>	<u>-0,25</u>	<u>-0,67</u>	<u>-0,64</u>	0,07	0,61
3	<u>0,32</u>	<u>0,76</u>	0,10	<u>-0,58</u>	<u>1,57</u>	<u>-0,66</u>	<u>1,24</u>	<u>-1,13</u>
4	<u>-1,40</u>	<u>-0,60</u>	0,09	<u>-0,95</u>	<u>-0,51</u>	<u>1,23</u>	<u>-0,77</u>	<u>-0,18</u>
5	<u>0,13</u>	<u>0,45</u>	<u>-0,13</u>	<u>0,73</u>	0,07	<u>-0,61</u>	0,21	0,02
6	<u>2,62</u>	<u>1,39</u>	<u>-0,95</u>	<u>-1,29</u>	<u>-0,13</u>	<u>-0,65</u>	0,41	<u>-0,81</u>
7	<u>-0,62</u>	<u>-1,77</u>	<u>-0,26</u>	<u>-0,62</u>	<u>-1,24</u>	<u>1,65</u>	<u>-1,32</u>	<u>1,49</u>
8	0,30	0,23	<u>1,86</u>	<u>0,82</u>	0,77	<u>-0,65</u>	0,45	<u>-1,00</u>

A klaszter analízis ellenkező értelemben is felhasználható, mégpedig ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy mely politikai pártok és mozgalmak hasonlóak választóik területi megoszlását tekintve. Ezen elemzés eredményét a dendrogram ábrázolja (2. ábra). (Az elemzésből kizártuk az ÖDM-MSZT-t, mivel nem állított képviselőjelöltet a Cseh Köztársaság egész területén.)

A választási eredmények többtényezős meghatározottságának az elemzése

A következő lépésben a nyolc legjelentősebb politikai párt és mozgalom választási támogatásának térbeli megoszlása, és a járárok lakosságának alapvető jellemzői közötti összefüggéseket kísértük figyelemmel. Így próbáltuk meg kvantifikálni a választók döntését befolyásoló potenciális faktorokat. A magyarázó változók kiválasztásának alapvető jelentősége van a regressziós modellek minősége szempontjából, ezért ennek különös figyelmet kell szentelni. Először összegyűjtöttünk 25 jellemzőt, melyek közül a klaszter analízis segítségével (a legtávolabbi szomszéd módszerével) 10 változót választottunk ki. Ezáltal korlátoztuk a pszeudokorrelációk lehetőségét és megkönnyítettük értelmezésüket. Valamennyi jellemző az 1980-as évről vonatkozik. A következő forrásokat használtuk fel: Scítání lidu, domů a bytů k 1. 11. 1980 (Népszámlálás, a házak és lakások összeszámlálása 1980. 11. 1.); Srovnání vyvoje hospodářství v okresech za rok 1980 (A gazdaság fejlődésének összehasonlítása a járárokban 1980-ban), CSÚ; a CSSZTA Szociológiai Intézetének belső anyagai.

2. ÁBRA

A dendrogram a politikai pártok és mozgalmak klaszter analízisének az eredményeit foglalja össze választók területi megoszlása alapján.

(The dendrogram summarizes the results of the cluster analyses of political parties and movements by the regional distribution of their voters)

Az említett eljárással a kvantitatív elemzések potenciális faktorainak a kifejezése céljából a következő változókat választottuk ki (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT

*A regressziós modellek számára kiválasztott magyarázó változók
 (Explanatory variables selected for regression models)*

Potenciális faktor	Változó
Iskolai végzettség	felsőfokú végzettségű népesség százalékos aránya (FV)
Foglalkozás	munkások százalékos aránya (MUN) a primér szektor gazdaságilag aktív népességének százalékos aránya (GA I)
Életkor	0—15 éves korú népesség százalékos aránya (GYEREK) nyugdíjas korú népesség százalékos aránya (NYUG)
Életszínvonal	átlagbér (FIZETÉS)
Lakóhelyi struktúra	családi házban lakók százalékos aránya (CSH)
Szociopatologikus jelenségek	bűncselekmények száma /1000 lakos (KRIMI) válások száma /1000 lakos (VÁLÁS)
A népesség nemzetiségi összetétele	csehek százalékos aránya a népességből (CSEHEK)

Megjegyzés: a „Változó” oszlopában közölt rövidítéseket a 3—II. táblázatban használjuk.

Nyilvánvaló, hogy a választók döntését befolyásolhatják további, nehezen kvantifikálható faktorok is, mint a választást megelőző agitáció minősége, a személyek autoritása, bizonyos jelöltek népszerűsége stb. Mindazonáltal a különböző területeken ezek a faktorok is eltérő hatást fejtenek ki, az ott élő lakosság „tulajdonságaitól” függően. Ráadásul feltételezhető, hogy nálunk is, a demokratikus választások sok évi hagyományával rendelkező országokhoz hasonlóan, még megnő a stabil, a pillanatnyi hangulattól független faktorok jelentősége, és kialakulnak majd olyan területek, ahol a lakosság többsége stabilan egy bizonyos pártra szavaz.

A kiválasztott jellemzők, mint magyarázó változók segítségével, a fokozatos regresszió módszerével többszörös regressziós modelleket állítottunk össze a PF, a CSMKP, a KDU, az ÖDM-MSZT, az FVSZ, az SZD, a ZP, a CSSZP választási eredményei, valamint a választási részvételi arány esetén. A cseh és a morva országrész kifejezetten eltérő politikai struktúrájára való tekintettel a regressziós egyenletet a politikai pártok és mozgalmak többsége esetében a köztársaság két részére külön szerkesztettük meg. Minden regressziós egyenletnél közölni fogjuk az életbe lépő változókat, a standardizált regressziós együtthatókat a megfelelő előjelükkel együtt (az együtthatók az egyes változók megközelítő jelentését fejezik ki a regressziós modellben), valamint a determináció indexét (r^2), amely a regressziós egyenlet által értelmezett variabilitás százalékát fejezi ki, s amely az egyenlet minőségének a mutatója. (3. táblázat).

3. TÁBLÁZAT

A regressziós egyenletek alapvető jellemzői a Polgári Fórum esetében
 (Basic characteristics of regression equations in the case of Civil Forum)

A cseh országrészben		A morva országrészben	
magyarázó változó	standard regressziós együtth.	magyarázó változó	standard regressziós együtth.
	— 0,408		— 0,682
NYUG	0,439	NYUG	0,439
VÁLÁS	0,411	VÁLÁS	0,524
r ² = 50,8%		r ² = 61,8%	

A cseh országrész esetében a változók kombinációja az egyenletben azt az elképzelést indikálja, hogy a Polgári Fórum nagyobb támogatásra tett szert az urbanizált térségekben. Mindkét egyenletben szerepel egy közös változó — a nyugdíjas korú népesség százalékos aránya —, ráadásul ellenkező előjellel. Tekintettel arra, hogy ennek a változónak az egyenletben a második legsikeresebb morvaországi párt — az ÖDM-MSZT — esetében plusz előjele van, úgy vélhetjük, hogy a morva országrészben a fiatalabb választók inkább a PF-re szavaztak, míg az idősebb lakosoknál az ÖDM-MSZT programja talált nagyobb visszhangra (4. táblázat).

4. TÁBLÁZAT

A regressziós egyenlet alapvető jellemzői Csehország és Morvaország
Kommunista Pártja esetében
 (Basic characteristics of regression equation in the case of the Communist Party
 of the Czech and Moravian parts)

magyarázó változó	Cseh Köztársaság standardizált regressziós együttható
GAI	0,653
GYEREK	— 0,256
FIZETÉS	0,615
FV	— 0,400
VÁLÁS	0,372
r ² = 38,0%	

A CSMKP támogatása területi megoszlásának a legjelentősebb vonása, amint azt pl. az alacsony variációs együttható is bizonyítja, az egyenletesség. Bármilyen is az egyes járások politikai struktúrája, a CSMKP-re leadott szavazatok aránya nagyon stabil. A szavazatok egyenletes megoszlását valószínűleg az egységes szervezeti struktúra okozza, amelynek évek hosszú

során minden területen sikerült kialakítania a nomenklatúra kádereinek a rétegét, s elsősorban az ő soraikban talál most a CSMKP támogatásra. Az e pártra leadott szavazatok aránya közötti különbség a cseh és morva országrészen nagyon kicsi, ami az egész köztársaság számára egy regressziós egyenlet megszerkesztését tette lehetővé. Annak ellenére, hogy a regressziós egyenlet viszonylag keveset magyaráz meg a variabilitás egészéből, a változók jól interpretálhatók. Konkrétan: minél nagyobb az átlagfizetés, minél nagyobb a mezőgazdaságban dolgozók aránya, és fordítva, minél kevesebb a gyerek és a főiskolai végzettségű személy, annál több szavazat várható a CSMKP számára a járásban (5. táblázat).

5. TÁBLÁZAT

*A regressziós egyenletek alapvető jellemzői a Keresztény és Demokratikus Unió esetében
 (Basic characteristics of regression equations in the case of Christian and Democratic Union)*

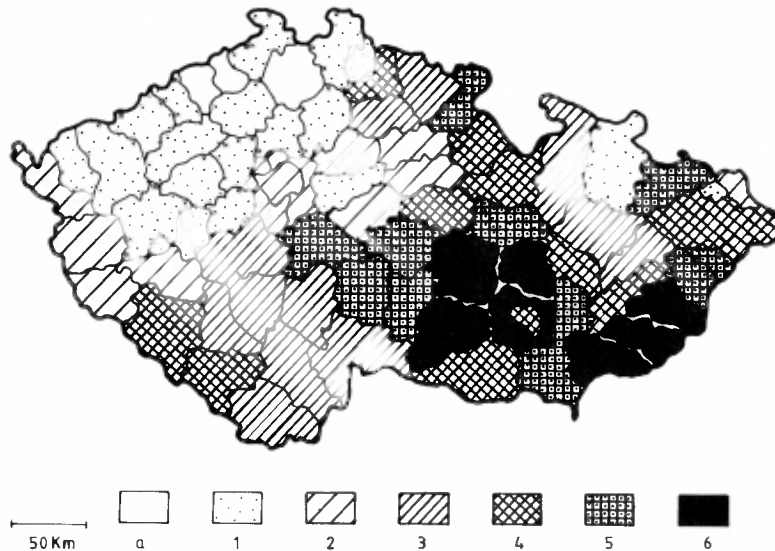
A cseh országrészen		A morva országrészen	
magyarázó változó	standard regressziós együtth.	magyarázó változó	standard regressziós együtth.
FIZETÉS	— 0,327	FIZETÉS	0,689
CSH	— 0,364	CSEHEK	0,633
VÁLÁS	— 0,774	VÁLÁS	— 0,921
r ² = 54,0%		r ² = 79,2%	

Mindkét regressziós egyenletben a legjelentősebb változó az ezer lakosra eső választások száma. A KDU sikereinek területi megoszlása és a szociopatologikus jelenségek összehasonlításakor megállapított negatív statisztikai függőség feltételezhető volt, a függőség megállapított mértéke azonban így is meglepő.

A szociopatologikus jelenségek szintjének jelentős csökkenését Morvaországban, különösen a déli részeken, tehát éppen azokon a területeken, ahol a KDU a legnagyobb szavazatarányt érte el, nyilvánvalóan az összességében kedvezőbb társadalmi légkör befolyásolta, amely jobban átveszi a keresztény értékeket. (A KDU választási támogatásának a megoszlását a 3. ábra mutatja, de lásd erről még a 6. táblázatot is)³.

A regressziós egyenlet reziduumának az elemzése feltárta egy kiugró pont létét, ami jelentősen rontotta az elemzés minőségét. Ez a kiugró pont a Jihlavi járás, ahol a mozgalom több nagyságrenddel alacsonyabb támogatást szerzett, mint a többi morvaországi járásban. Ezért Jihlavát ki kellett zárni a csoportból, és az elemzést meg kellett ismételni. A fent említett jellemzők már az így „kijavított” elemzés eredményeit ismertetik. A determináció indexének a nagyságából látható, hogy az egyenlet minősége túlságosan nem javult Jihlava kizárása után sem. A NYUG változó alapján, amely belépett a modellbe, az ÖDM-MSZT nagyobb népszerűségére következtethetünk az idősebb lakosok körében. A standard regressziós együttható előjele a CSEHEK változó esetében meglepő. Paradox módon azt az elképzelést implikálja, hogy minél magasabb százalékban élnek csehek (vagyis pontosabban morvák) a járásban, annál alacso-

nyabb szavazati arányt ért el az ÖDM-MSZT. Valójában éppen e két változó kombinációja teszi lehetővé, hogy Morvaország területén két részt különböztessünk meg — északit és délit, amelyek az ÖDM-MSZT-re leadott szavazatok arányát tekintve kifejezetten eltérnek. A 4. ábra azt mutatja, hogy a mozgalom Brnóban és környékén talált a legnagyobb visszhangra.

3. ÁBRA

*A Keresztény és Demokratikus Unió választási eredményei
 (Election results of the Christian and Democratic Union)*

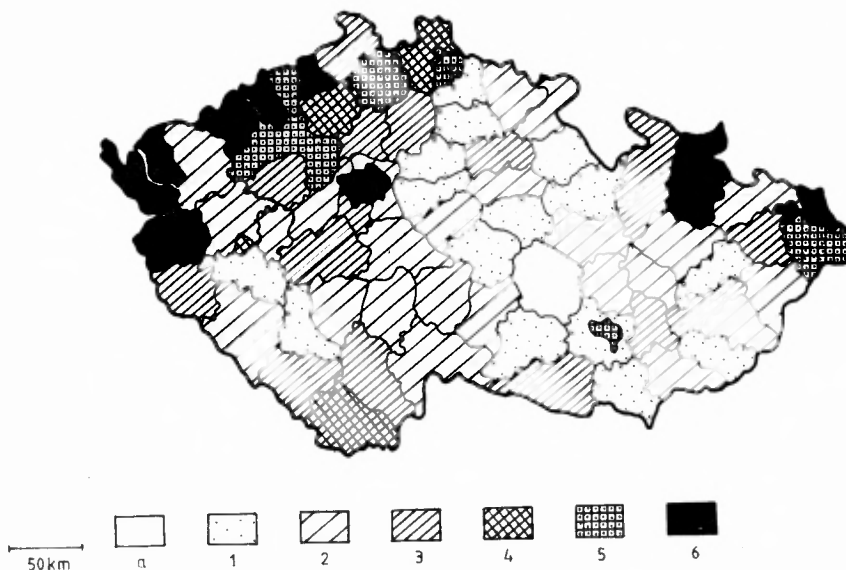
A KDU által megszerzett szavazatok százalékos aránya az egyes járásokban jelentősen eltér. Csehországban a szavazati arány délkeletről észak-nyugat felé csökken, Morvaországban nagyjából délről észak felé. Nagyon jelentős a KDU választási eredménye és a szociopatologikus jelenségek közötti negatív függőség.

a = értelmezhetetlen, 1 = 3,5%; 2 = 5,5%; 3 = 7,6%; 4 = 9,7%; 5 = 11,9%; 6 = 14,0%

6. TÁBLÁZAT

*A regressziós egyenlet alapvető jellemzői az Önigazgatási Demokrácia Mozgalma —
 Morvaország és Szilézia Társaság esetében
 (Basic characteristics of regression equation in the case of Self-governing Democracy
 Movement — Moravian and Silesia Association)*

standard regressziós együttható	A morva országrészen magyarázó változó
NYUG	0,826
CSEHEK	— 0,336
$r^2 = 43,3\%$	

4. ÁBRA

*Az önigazgatási Demokrácia Mozgalma — Morvaország és Szilézia Társaság
választási eredményei*

(Election results of Self-governing Democracy Movement — Moravian and Silesia Association)

A kartogramból világosan kitűnik, hogy a mozgalom lényegesen több szavazatot gyűjtött Morvaország déli részében, mint északon. Statisztikai szempontból jelentős az ÖDM-MSZT-re leadott szavazatok arányának a csökkentése a Brnotól való távolság növekedésével.

a = értelmetlen, 1 = 14,9%; 2 = 18,2%; 3 = 21,5%; 4 = 24,7%; 5 = 28,0%; 6 = 31,3%; 7 = nincs jelölt

Habár a 7. táblázatban a két regressziós egyenletben három közös változó is szerepel, az egyenleteket nem lehet egyértelműen interpretálni. Nyilvánvaló az SZD-re leadott szavazatok aránya és a lakóhelyi struktúra közötti összefüggés. Az SZD relatíve több szavazatot ért el az urbanizált területeken, ahol alacsony a családi házban lakók aránya. A reziduumok elemzése ráadásul a szociáldemokraták magasabb, a modell által nem magyarázott támogatását mutatta a mosti, a pardubicei és a szomszédos járásokban. Itt tehát kifejezésre jutott valamelyik nem kvantifikált faktor jellegzetes hatása (8. táblázat).

A regressziós elemzések eredményei igazolták a várt egyértelmű összefüggést az FVSZ-re leadott szavazatok aránya és a gazdaságilag aktívoknak a primér szektoron belüli aránya között. Érdekes, hogy mindkét egyenletbe belépett a családi házban lakók aránya is, annak ellenére, hogy a két változó együtt nagy mértékben korrelál. A CSH változónak jelentős hatása van a morva országrész számára szerkesztett egyenletre, ami azt mutatja, hogy az FVSZ népszerűsége ott nemcsak a járás mezőgazdasági jellegével függ össze, hanem a lakóhelyi struktúrát is tükrözi (9. táblázat).

7. TÁBLÁZAT

A regressziós egyenletek alapvető jellemzői a Szociáldemokrata Párt esetében
 (Basic characteristics of regression equations in the case of Social Democratic Party)

A cseh ország részben		A morva ország részben	
magyarázó változó	standard regressziós együtth.	magyarázó változó	standard regressziós együtth.
GYEREK	— 0,704	FIZETÉS	0,475
NYUG	— 0,521	MUN	— 0,675
MUN	0,596	FV	— 1,142
CSH	— 0,637	CSH	— 0,721
KRIMI	— 0,264	KRIMI	0,393
r ² = 63,8%		r ² = 75,6%	

8. TÁBLÁZAT

A regressziós egyenletek alapvető jellemzői a Földművesek és a Vidék Szövetsége esetében
 (Basic characteristics of regression equations in the case of the Alliance of Farmers and Rural areas)

A cseh ország részben		A morva ország részben	
magyarázó változó	standard regressziós együtth.	magyarázó változó	standard regressziós együtth.
GAI	0,852	GAI	1,02
CSH	0,107	CSH	— 0,730
		VÁLÁS	— 0,490
r ² = 86,4%		r ² = 76,4%	

9. TÁBLÁZAT

A regressziós egyenletek alapvető jellemzői a Zöldek Pártja esetében
 (Basic characteristics of regression equations in the case of the Green Party)

A cseh ország részben		A morva ország részben	
magyarázó változó	standard regressziós együtth.	magyarázó változó	standard regressziós együtth.
FIZETÉS	0,297	MUN	— 0,610
CSEHEK	— 0,458	FV	— 1,248
		CSH	— 1,462
r ² = 53,0%		r ² = 67,3%	

A változók kombinációja a cseh országrész számára szerkesztett egyenletben világosan mutatja, mely területeken érvényesült a Zöldek Pártja a legjellegzetesebben. Az észak-csehországi vidék járásainak többségéről és néhány nyugat-csehországi járásról van szó, úgyhogy a környezettel való összefüggés, amelynek a minősége az elemzésekben nem volt megragadva, nyilvánvaló. A regressziós egyenletben a morva országrész esetében a MUN és CSH változók azt mutatják, hogy a Zöldek Pártja Morvaországban is elsősorban a nagyobb városokban talált visszhangra. A harmadik változó — FV — e párt csekély népszerűségét indikálja a felsőfokú végzettségűek körében (10. táblázat).

10. TÁBLÁZAT

A regressziós egyenletek alapvető jellemzői a Csehszlovák Szocialista Párt esetében
(Basic characteristics of regression equations in the case of the Czechoslovak Socialist Party)

magyarázó változó	A cseh országrészben		magyarázó változó	A morva országrészben	
	standard regressziós együtth.			standard regressziós együtth.	
GAI	— 0,490		FV		1,018
NYUG	0,476		KRIMI		— 0,663
FIZETÉS	— 0,182				
MUN	0,458				
FV	0,626				
	r ² = 64,0%			r ² = 78,2%	

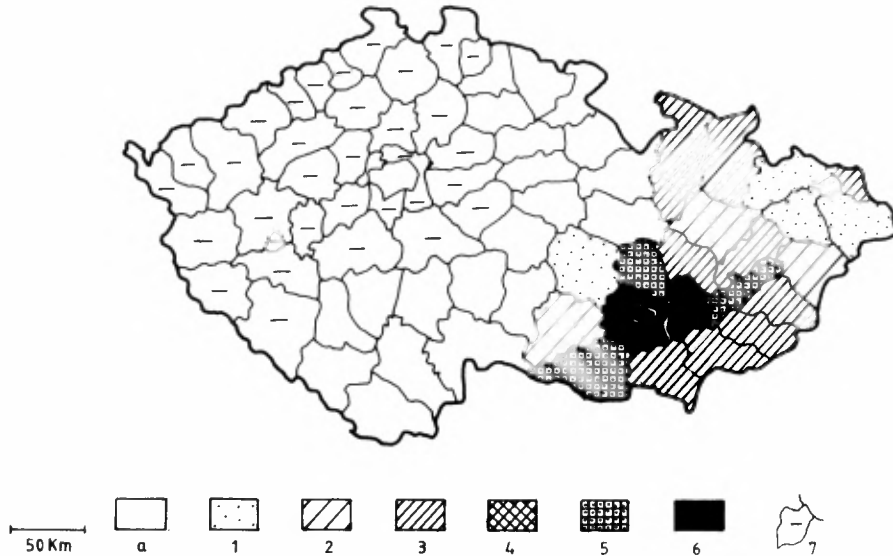
Mindkét egyenletben a felsőfokú végzettségű lakosság százaléka bizonyult a legjelentősebb változónak. A regressziós egyenlet egyébként a cseh és morva országrész esetében meglehetősen különbözik, amit nyilván ennek a pártnak az összességében nagyon alacsony támogatása okoz, s ez a regressziós modellek kis stabilitását idézi elő (11. táblázat).

11. TÁBLÁZAT

A regressziós egyenlet alapvető jellemzői a választási részvételi arány esetében
(Basic characteristics of regression equations in the case of the participation of voters)

magyarázó változó	Cseh Köztársaság
	standardizált regressziós együttható
FIZETÉS	0,255
CSEHEK	0,417
CSH	0,278
	r ² = 72,2%

A valamennyi járásban megmutatkozó szokatlanul magas választási részvétel lehetővé tette az egész köztársaság számára egy regressziós egyenlet megszerkesztését. A három változó kombinációja a standard regressziós együtthatójuk előjelével együtt könnyen felmérhetővé teszi azt, hogy a köztársaság mely területein vett részt a választásokon kevesebb szavazó. Amint azt maguk a korrelációs együtthatók is mutatják (pl. a korrelációs együttható a távolmaradás aránya és a bűnözés között $r=0,730$), egyben olyan területről van szó, amelyre a szociopatologikus jelenségek magasabb szintje a jellemző, ami ezeknek a jelenségeknek a lehetséges közös okait mutatja. A választási távolmaradás arányát az 5. ábra szemlélteti.

5. ÁBRA

Választási távolmaradás (Non-voting)

A választási távolmaradás százalékos arányának hasonló a területi megoszlása, mint a szociopatologikus jelenségeknek.
(Vö. a 3. ábrával.)

a = értelmezhetetlen, 1 = 1,7%; 2 = 2,2%; 3 = 2,7%; 4 = 3,2%; 5 = 3,7%; 6 = 4,2%

Összefoglalás

A fenti tanulmány először a választási földrajzban világszerte használt főbb elméleti közelítésmódok és módszerek áttekintését adja. A második részben kísérletet tesz az alapvető kvantitatív módszerek lehetséges felhasználásának a bemutatására az 1990 júniusában a Cseh Köztársaságban a Szövetségi Gyűlésbe és a Cseh Nemzeti Tanácsba történt választások eredményeinek az elemzése során.

Az elemzések főbb eredményeit néhány pontban foglalhatjuk össze:

- a regressziós modellek adatközlő képessége az elemzett adatok jellegét tekintve viszonylag jó; a regressziós modellek többsége a politikai mozgalmak és pártok választási eredményeinek 50—80%-os térbeli variabilitását magyarázza;
- egyértelműen beigazolódott a KDU-ra leadott szavazatok és a szociopatologikus jelenségek szintje közötti negatív összefüggés;
- a szociopatologikus jelenségekéhez hasonló területi megoszlást találtak a választási távolmaradás esetében is, ami azt mutatja, hogy ezeknek a jelenségeknek közös okai lehetnek.

Annak ellenére, hogy az elemzések eredményeit a különböző korlátozásokra (főként a potenciális faktorok kiválasztásának és kvantifikálásának problémájára) való tekintettel nem szabad túlbecsülni, segítségükkel elképzelést alkothatunk a népesség társadalomföldrajzi jellemzői és a választási eredmények közötti összefüggésekről. Úgy véljük, hogy a választási földrajznak Csehországban jók a kilátásai, hiszen egész sor olyan kérdés és probléma vetődik fel, amelyek megoldására éppen a szélesebb földrajzi közelítésmód alkalmas. A nagyon érdekes kérdések közé tartoznak, a megszerzett ismeretek gyakorlatban való alkalmazásának jó lehetőségével, pl. a választási eredmények objektív feltételeinek az elemzése a települések szintjén, a lokális politikai klímának a terület fejlődésére gyakorolt hatásának a megítélése stb.

Fordította: Sztanek Mária

Jegyzetek

- ¹ Ennek a kifejezésnek a következő szinonimáit ismerjük: nem materiális faktorok, kulturális klíma, lokális kulturális tradíció, helyi környezeti hatás, politikai klíma stb.
- ² A gerrymandering kifejezést Elbridge Gerry vezetéknevéből képezték, aki 1810-ben Massachusetts állam kormányzója volt.
- ³ Az intervallumok határai minden változó értékének számtani közepe alapján lettek meghatározva az egyes járásokban, a mérvado eltérések pedig úgy, hogy a térképeket kölcsönösen össze lehessen hasonlítani. Az ÖDM-MSZT választási eredményeit ábrázoló térkép esetében az átlag és a mérvado eltérés csak a Dél-Morva és az Észak-Morva vidék járásainak választási eredményeiből lett kiszámítva.

Irodalom

- Archer, J.C. — Shelley, F.M. (1986) American Electoral Mosaics, *Association of American Geographers*, 97.1.
- Berglund, S. — Hallin, B. — Lindström, U. — Ricknell, L. (1980) Alternative methods of regionalization, *International Political Science Review*, 1.
- Berglund, S. — Lindström, U. (1982) Regional Centers and Beyond: Geographic, Economic and Political Impacts, *International Political Science Association*, 14. 1.
- The Dictionary of Human Geography* (1981) (szerk.) R. J. Johnston, Oxford, Basil Blackwell Publisher Limited.
- Dunheavy, P. (1979) The urban basis of political alignment, *British Journal of Political Science*, 9.
- Franklin, M.N. (1981) Demographic and political components in the decline of British class voting 1964(1979), *Electoral Studies*, 1.
- Johnston, R.J. (1986) Environmental influences and ecological analyses: Examples from electoral geography, In: *Theoretical and Quantitative Geography*, Brehmen, Studiengang Geographie.
- Johnston, R.J.: — Taylor, P.J. (1979) *Geography of Elections*, New York, Penguin Books.
- Karvonen, L. (1988) From White to Blue-and-Black: Finish Fascism in the Inter-War Era, In: *Commentationes Scientiarum Socialium* 36, Helsinki, The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Miller, W.L. (1982) Variations in electoral behaviour in the United Kingdom, In: *The Dimension in United Kingdom Politics*. London, Macmillan.
- Paddison, R. (1983) *The Fragmented State (The Political Geography of Power)*, T.J. Press, Oxford.
- Rose, R. (1974) Britain: simple abstractions and complex realities, In: *Electoral Behaviour: a Comparative Handbook*, Macmillan.
- Roubik, F. (1951) Soupis map ceskych zemi, Svazek 1, Praha, *Státní nakladatelství ucebnic*, 307. 1.
- Roubik, F. (1955) Soupis map ceskych zemi, Svazek 2, Praha, *Nakladatelství CSAV*. 309 1.
- Ryssevick, J. (1987) Regional Contrasts Revisited, Bergen, *VIII. Nordiska Statskundskapskongress*. 40 1.

VÁLTOZÁSOK AZ OLASZ POLITIKAI FÖLDRAJZBAN AZ 1987-ES VÁLASZTÁSOK ÓTA

(Changes in Italian political geography since the 1987 elections)

CARLO BRUSA

Új területi dinamika és változások a politikai életben

Az 1987. június 14-én lezajlott politikai választások — amelyekre egymást követően már 5. alkalommal került sor a törvényhozás előrehozott feloszlását követően — a választási földrajzot is újabb kutatásokra serkentették.

Azoknak az elemzéseknek a felülvizsgálatáról és naprakésszé tételéről van szó, amelyek a II. világháború utáni időszakot fogják át. Itt főleg az 1979 és 1983 között készült anyagokra utalunk, amelyekből már kivilágott — legalábbis részben — a politikai igények jelenlegi „területi szétforgácsoltsága”, és az ország jelentős részének az átállása az ipariról az ipar utáni (posztindusztriális) társadalomra. A választási földrajz is megfelelő figyelmet szentelt ennek a dinamikus változásnak, méghozzá egy olyan jelentős esemény alkalmával, mint amilyen az 1985-ös XXIV. Olasz Földrajzi Kongresszus volt, amelyet sokat sejtetően Torinóban rendeztek. Ez a város ugyanis jelképe a termelési szférában, az ország gazdaságában és társadalmában a közelmúltban bekövetkezett alapvető átalakulásoknak. Az általános téma a „Földrajz egy változó világ számára” címet viselte, amelyet főleg P. Coppola „Gazdasági alanyok, politikai alanyok, területi rangsorok” és A. Celant „Új város és új vidék” című munkái közelítették meg számos egyéb tanulmány mellett.¹

A témáról alapos elemzést ad néhány, Olaszországról a közelmúltban megjelent kötet is. A Celant és Morelli tollából 1985-ben „A területi különbségek földrajza Olaszországban” címmel megjelent mű témái között szerepelnek „a fejlődés új változói” és „az urbanizáció lelassulási és újrendeződési folyamatai a szolgáltatási szektor növekedésének és az elsősorban technológiai jellegű újítások elterjedésének következtében”.² A másik hasonló mű 1987-ben jelent meg G. Valussi gondozásában „Olaszország és a geogazdaság” címmel. Ebben részletes elemzésre kerülnek azok az új társadalmi modellek, amelyek a termelési módszerek átalakulása következtében olasz földön elterjedtek. A szerző, C. Muscara, „társadalmi decentralizálódásról” beszél, miután már kifejtette véleményét olyan különösen aktuális témákkal kapcsolatban, mint például a gazdasági fellendülés éveiben az urbanizáció következtében „elgyökértelenedő” társadalom, valamint az ország legfejlettebb részeiben megfigyelhető metropoliszok és komoly szolgáltató ipar.³ A választási magatartásban ismételten bekövetkező jelenséget a modern földrajzelmélet alapján a fenti változások újabb indikátoraként és következményeként lehet értékelni.⁴

A területi változókkal a 1987. június 14-i választásokat illetően a sajtó is azon „melegében” foglalkozott számos kommentárban. Különösen érvényes ez a kereszténydemokraták és a szocialisták sikerére, amely — számos figyelmet érdemlő cikk szerint — De Mita és Craxi önmaguk

által megalkotott imázsán alapult, amelyet a tömegkommunikáció az ország egész területére eljuttatott és amelyet elsősorban a gazdaságilag legfejlettebb gócpontok lakói „vettek”.⁵

Sok elemzés készült a P.C.I. (Olasz Kommunista Párt) vereségéről. Az ipari városokban a földrajzelmélet által szomszédsági hatásoknak (*neighbourhood effects*) nevezett tényezők kimerüléséről beszéltek, amelyek szorosan kötődnek a szakszervezet vagy közvetlenül a párt kapilláris szervezete által befolyásolt osztályszolidaritáshoz.⁶ Az, hogy egy és ugyanazon dolog eltérő visszaesést mutat városi és kevésbé urbanizált környezetben, az Észak nagyvárosaiban rendkívül aktív „neoindividualista” és „movementalista” kulturális modellekkel kapcsolatban elterjedt idejétmúlt felfogásnak is betudható.

Az imázs válsága, és az alkalmankénti identitásválság egyéb, a politikai küzdőtéren hagyományosan jelenlevő erőket is megérintett, így azt a P.L.I. (Olasz Liberális Párt), a P.R.I. (Olasz Köztársasági Párt) és a P.S.D.I. (Olasz Szociáldemokrata Párt) sem kerülte el ezt. A fenti pártok nem tudták megragadni a „movementalista” lehetőségeket — amikor a közvéleményt könnyebb megnyerni — és a „helyi” lehetőségeket, amikor is a választók saját kulturális identitásuk vagy gazdasági érdekeik miatt féltek autonóm erőkre hagyatkozni. Bolzanóban az M.S.I. (Olasz Társadalmi Mozgalom) képes volt üzenetét számos lakos szükségleteihez igazítani, ellentétben azokkal, akik — saját érdekeik védelmében — egy regionális csoportosulást szorgalmaztak.

Globális nagyságrendű elsődleges különbségek a megyeszékhelyek és az irányításuk alatt álló megyék között

Figyelembevételre az 1953, 1979 és 1983 évekre nemrégiben elvégzett vizsgálatokat, megismétlésre kerültek azok a statisztikai elemzések, amelyek hasznosnak bizonyultak a képviselőházi választások eredményeinek értelmezésében. Az elemzések során a megadott évekre figyelembe vették mind a megyei összesítéseket, mind pedig a megyeszékhelyek adatait az ezektől függő területekre vonatkozó adatokkal összevetve.⁷ A vizsgálatból egyedül Val D'Aosta autonóm területe maradt ki, amely — Olaszországban egyedülállóan — többségi rendszerben választotta saját képviselőjét és eközben az illető térségben az olasz politikai rendszerben is teljesen szokatlanul három lista alakult ki. Az elszigetelődött M.S.I. kiesése után a D.C. (Kereszténydemokrata Párt), a P.C.I., a P.S.I. (Olasz Szocialista Párt) és a P.S.D.I. egyesítették erejüket, hogy megpróbálják — sikertelenül — „újtát állni” a Val D'Aosta-i Uniónak. Ez utóbbi a helyi szervezeteken kívül a P.R.I.-vel is szövetségben állt.

A választási eredményeknek már a globális elemzéséből is láthatók bizonyos különbségek a megyeszékhelytől függő területek — amelyek általában kevésbé urbanizáltak — és a megyeszékhely között. Ez utóbbiakban lakik — a legutolsó népszámlálás adatai szerint — az olaszok 33,45%-a. Aosta-t és tartományát kizárva ezek szerint 94 településről van szó 7918 ellenében. Az érvényes szavazatoknak azonban csak 32,43%-át adták az ország adminisztratív életét szervező központok. A támogatás megoszlása tekintetében a különbségek még nagyobbak. Az urbanus modell főleg a „movementalista” és „vélemény” fórumokat részesíti előnyben. A megyeszékhelyeken a P.R. (Radikális Párt) a lakossági százaléknál 42,86%-kal több szavazatot szerzett; ezt a pártot a Zöldek követik szorosan a maguk 37,82%-ával. A Republikánusok, Libe-

rálisok, Proletárdemokraták és az Olasz Társadalmi Mozgalomhoz tartozók — amelyek szervezetei nem annyira kapilláris jellegűek, mint a nagy pártok — demográfiai súlyukat mintegy 25%-kal meghaladó támogatást kaptak.⁸

A kevésbé urbanizált területeken élő választók viszont a D.C.-t részesítették előnyben, amely a kapott szavazatok alapján 17,58%-kal volt felülreprezentálva. A pártot szorosan követték az autonóm erők a maguk 14,37%-os, hasonló alapon számított arányával. A kis pártok közül a P.S.D.I. 11,87%-kal volt felülreprezentálva és evvel megelőzte a P.S.I.-t (6,07%) és a P.C.I.-t (5,12%). A „periférián” gyakran a „szervezeti” jellegű pártokat részesítették előnyben. A helyi érdekek védelmének szükségszerűsége néha a „csere” alapú szavazás irányában működik: az illető terület közvéleménye azok felé fordul, akiknek országos (pl. a D.C.) vagy regionális hatalmuk van (pl. a P.C.I.), vagy — nem bízván a „római” erőkben — olyanok felé, akik magukról programjukban is azt hirdetik, hogy a „központ” által kevésbé gondozott területeket vagy régiókat védik: Lombardiától Sardeгнаig, Venetótól Val d'Aostaig, Piemonte-ig és Alto Adige-ig.

Megvizsgálva a megyeszékhelyeken és az azoktól függő területeken összegyűjtött szavazatok százalékanak az átlagát — amely a vizsgált területeket ugyanazon alapra helyezi, függetlenül azok demográfiai súlyától — észrevehető, hogy a nagyobb pártok esetében a helyzet hasonló, az 1979-es szituációhoz.⁹ A hagyományos kis pártok (P.L.I., P.R.I., P.S.D.I. és a szélsőjobb) — amelyek jelentős csökkenést szenvedtek el — főleg a városi területeken gyengültek meg, ahol a szavazat ingatagabb és jelzi a város társadalmi és politikai kultúrájában bekövetkezett változásokat.¹⁰ A P.R., amely — mint láttuk — elsődlegesen városi párt, fokozatosan veszített támogatottságából a megyeszékhelyeken, miközben megfigyelhető a támogatottság mértékének területi kiegyenlítődése is. Olyan politikai erőről van szó, amely az országban már nem számít abszolút újdonságnak és olyan helyeken is kezd gyökeret verni, ahol az innováció kisebb sebességű, mint a központi településeken.¹¹

1979 és 1987 között a szórásindex (*1. táblázat*) — amelynek alapját a megyék, megyeszékhelyek és a függő területek szavazati százalékaik adják — meglehetősen stabil értéket mutat a három nagy párt esetében. Ezen pártoknak a társadalomban meglevő hálózata finoman változik a választói konjunktúra következtében, amely ha pozitív — mint például a P.S.I. esetében — kedvez a támogatottság növekvő területi homogenitásának, amikor pedig negatív — mint például 1979-ben a P.C.I. és a D.C. esetében — növeli a heterogenitást. Ugyanez érvényes a P.R. esetében is, amely már stabilizálódni látszik az olasz választási „piacon”.¹² A P.S.D.I. kivételével az 1987-ben a legnagyobb veszteségeket elszenvedett pártok támogatottsága országos szinten kiegyenlítődik. Mindez a többi politikai erő következtében kialakult versenynek tudható be, amely csökkentette a fenti pártok súlyát a viszonylag új fellegvárakban (mint pl. Milánó a P.R.I. esetében), illetve a hagyományos központokban (mint pl. Torinó a P.L.I. és Nápoly a jobbszárny esetében).

A hagyományos, vagy — néhány esetben — újdonsült központok nemcsak az elterjedés tanulmányozása céljából, hanem azért is fontosak, mert itt sűrűsödik annyira a szavazatok száma, hogy az elegendő legyen a képviselőházba való bejutáshoz („teljes választási kvóciens”).¹³ A küszöbértéket a szavazatokból úgy számítják, hogy a százalékos választási eredmények átlagához hozzáadják a szórás kétszeresét. Hasonlóképpen jártak el az 1953 és 1979 évekre vonatkozó elemzéseknél (*2. táblázat*).

I. TÁBLÁZAT

*A különböző területek választási magatartásának országos szintű összehasonlítása
 1987-es képviselőlégi választások (a %-ok átlaga, szórás, valamint ezek szórásindexe)
 (Comparison of election behaviour of different regions at national level
 Elections of the House of Representatives in 1987. Average percentages,
 standard deviation, and standard deviation indexes)*

1.	2.		3.		4.				
D.C.	35,37	8,96	,25	32,91	9,20	,28	36,35	9,43	,26
P.C.I.	27,49	10,41	,38	24,66	10,11	,41	28,52	11,11	,39
P.S.I.	13,85	2,85	,20	13,76	3,08	,22	13,79	2,97	,22
M.S.I.	5,74	2,07	,36	7,21	3,13	,43	5,21	1,88	,36
P.R.I.	3,41	1,74	,51	4,57	2,41	,53	3,01	1,60	,53
P.S.D.I.	3,01	1,61	,53	2,89	1,81	,63	3,06	1,65	,54
P.L.I.	1,93	1,32	,68	2,56	1,33	,52	1,67	1,29	,77
P.R.	2,20	,90	,41	3,17	1,03	,32	1,82	,77	,42
D.P.	1,48	,43	,29	1,86	1,31	,70	1,34	,45	,34
L.Verde	2,33	1,11	,48	3,27	4,00	1,27	3,25	8,20	2,53
Egyéb	3,19	6,90	2,17	3,15	4,00	1,27	3,25	8,20	2,53

(1. = Pártok; 2. = Megyék összesen /átlag, szórás, szórásindex/; 3. = Megyeszékhelyek /átlag, szórás, szórásindex/; 4. = Egyéb megyei területek /átlag, szórás, szórásindex/)

Olasz Köztársaság pártlistája

- D.C. (Partito della Democrazia Cristiana) Kereszténydemokrata Párt
 Alakult: 1943. a Pre-Fasiszta Néppárt utódpartja, antikommunista
 Taglétszám: 1.830.000
- P.C.I. (Partito Comunista Italiano) Olasz Kommunista Párt
 Alakult: 1921-ben, 1991.jan.31-én a Partito Democratico della Sinistra (P.D.S.) — Baloldali Demokrata Párt — nevet vette fel.
 Taglétszám: 1,4 millió
- P.S.I. (Partito Socialista Italiano) Olasz Szocialista Párt
 Alakult: 1892; 1921-ben a pártból kivált egy csoport és megalakították az Olasz Kommunista Pártot, 1947-ben ismét szakadás történt és megalakult az Olasz Szociáldemokrata Párt, 1966-ban egyesültek a Demokratikus Szocialista Párttal és létrehozták az Egyesült Szocialista Pártot, de 1969-ben a szociáldemokraták kiváltak, balközép
- M.S.I. (Movimento Sociale Italiano — Destra Nazionale) Olasz Szociális Mozgalom — Nemzeti Jobboldal
 Alakult: 1946.12.26. újfasiszta
 Taglétszám: 400.000
- P.R.I. (Partito Repubblicano Italiano) Olasz Köztársasági Párt
 Alakult: 1897. Mazzini (szociális igazságosság egy modern, szabad társadalomban) elveinek követői, liberális
 Taglétszám: 110.000
- P.S.D.I. (Partito Socialista Democratico Italiano) Olasz Szociáldemokrata Párt
 Alakult: 1947-ben, 1966—69 között tagja volt az Egyesült Szocialista Pártnak
 Taglétszám: 200.000
- P.L.I. (Partito Liberale Italiano) Olasz Liberális Párt
 Alakult: 1848; 1944-ben újjáalakult

- Taglétszám: 153.000
 P.R. (Partito Radicale) Radikális Párt
 szabadelvű, erőszakmentes polgárjogi mozgalom,
 Taglétszám: 5.382
 D.P. (Democrazia Proletaria) Proletárdemokrácia
 Alakult: egy 1976-os baloldali választási szövetségből, 1983-ban önállósult, a szélsőbaloldali marxista pártja,
 1991.06.10-én beolvadt a Kommunista Párt újjáalakítását célzó mozgalomba
 L.Verde (Federazione Nazionale per Le Liste Verdi) Zöld Párt
 Alakult: 1987.

2. TÁBLÁZAT

A pártok legnagyobb szavazóbázisai a területen. Azok a területek, ahol a pártok választási eredménye meghaladja az átlagos eredmény + a szórás kétszerese képlettel képzett küszöbértéket

(Large voting basis of parties in the region. Regions, where the votes of parties exceed the threshold value calculated in the following way: average result + twice the standard deviation)

	Megyék	Megyeszékhelyek	Egyéb megyei területek
D.C.	küszöbérték 52,29	küszöbérték 51,31	küszöbérték 55,21
Campobasso	57,47	53,89	58,45
Isernia	56,66	53,06	57,62
Avellino	—	51,48	—
Caserta	—	53,60	—
P.C.I.	küszöbérték 48,31	küszöbérték 44,88	küszöbérték 50,74
Modena	48,96	47,03	—
Reggio E.	49,68	47,13	50,87
Firenze	—	—	51,68
Livorno	49,31	48,50	—
Siena	53,03	—	57,59
P.S.I.	küszöbérték 19,55	küszöbérték 19,02	küszöbérték 19,73
Alessandria	—	20,00	—
Belluno	20,93	—	21,54
Brindisi	—	22,53	—
Cosenza	20,54	—	20,73
M.S.I.	küszöbérték 9,88	küszöbérték 13,47	küszöbérték 8,97
Bolzano	10,22	25,65	—
Trieste	10,65	—	—
Brindisi	10,23	—	10,69
Taranto	—	—	8,98
Catania	13,78	15,30	12,94

2. táblázat folytatódik

2. tábla folytatása

		Megyék		Megyeszékhelyek		Egyéb megyei területek
P.R.I.	küszöbérték	6,89	küszöbérték	9,39	küszöbérték	6,21
Forlí		9,14		14,82		7,83
Ravenna		11,61		17,57		7,85
Massa C.		7,50		—		7,55
Siracusa		7,64		—		8,19
Trapani		7,94		10,61		7,42
P.S.D.I.	küszöbérték	6,23	küszöbérték	6,51	küszöbérték	6,36
Novara		9,88		7,48		10,52
Udine		—		—		6,70
Frosinone		6,88		8,52		—
Cosenza		—		7,38		—
Reggio C.		—		6,77		—
Trapani		6,80		—		6,99
Oristano		9,00		—		—
P.L.I.	küszöbérték	4,57	küszöbérték	5,22	küszöbérték	4,25
Cuneo		9,75		7,71		10,00
Trieste		5,58		5,96		—
Benevento		—		—		4,40
Foggia		—		5,42		—
Messina		6,71		8,49		5,64
P.R.	küszöbérték	4,00	küszöbérték	5,23	küszöbérték	3,36
Torino		4,44		5,80		4,20
Vercelli		—		—		3,39
Imperia		—		—		4,00
Gorizia		—		—		3,37
Trieste		5,48		5,71		3,71
Palermo		—		5,78		—
Cagliari		—		6,03		—
D.P.	küszöbérték	2,34	küszöbérték	4,48	küszöbérték	2,24
Milano		2,93		—		2,64
Trento		3,01		—		2,83
L.Verde	küszöbérték	4,55	küszöbérték	5,97	küszöbérték	4,07
Venezia		4,57		6,30		—
Bolzano		—		6,19		—
Trento		5,04		7,30		4,3

Jelentős a magatartásbeli különbség a két nagy csoport között mind 1979-et, mind pedig — általánosságban — hagyományait tekintve. 1987-es visszaesése ellenére a P.C.I. régi fellegvárát megtartotta. A társadalomban meglevő hálózat — amelyet erősítenek a párhuzamos szervezetek és a helyi hatalom irányítása — nem tudta megakadályozni Natta pártjának meggyengülését, de ez a visszaesés nem állította fejetetejére a legjelentősebb szavazóbázis területi eloszlását. A D.C. viszont szinte már teljesen elvesztette legősibb fellegvárát, a „fehér” szubkultúra észak-keleti részét, és a legnagyobb támogatást Molise, valamint a szavazás időpontjában hivatalban levő politikai titkár megyéjének székhelye, Avellino, nyújt számára. A kereszténydemokraták választási súlypontjának illetően eltolódása városi szinten már széles körben tapasztalható. A P.R.I. — csakúgy mint a P.C.I. — hagyományosan stabil társadalmi hálózattal rendelkező párt, amely elsősorban Romagna-ban (ahol számos párhuzamos gazdasági és társadalmi tevékenységet irányít) és Szicíliában gyökeredzik. A Cuneo-ban élvezett támogatottsága mellett a P.L.I. jól tartotta magát Trinacria-ban és — a Melone-val kötött megállapodásnak köszönhetően — Triesztben is előretörést mutatott.

A hagyományoknak megfelelően a támogatás főleg délről érkezett az M.S.I. számára, amely viszont tiszta sikerről csak Catanzaro és Brindisi esetében beszélhetett. 1987-ben ezekhez jött Bolzano és Trieszt, ahol az olasz nyelv és kultúra pártolásával a párt a lakosság érdekeinek védelmében tüntette fel magát.¹⁴ A zöldek viszont rendkívül kiegyensúlyozott támogatottságú területekkel jellemezhetők, ahonnan csak Velence és Trento emelkedik ki. A D.P. elsősorban a Milánó környéki „vörös övezet”-ben erős, ahol a P.C.I. — mint pl. Torinóban és Genovában — részben visszaszorult, mert sok munkás és munkanélküli elpártolt tőle. A D.P. néhány más közép-olaszországi városban is erős (Firenze, Palermo, Pisa és Trento) és ezeken a helyeken főleg Natta pártja szolgál alternatívaként.

A választási magatartás függése a jelölt személyétől a szavazatok területi eloszlásának tükrében

A két szocialista párt ugyan különböző területeken szerepelt jobban, de mindkettőt jellemzi az a véleményegység, amely a választók szemében gyakran jellemző az imázsukat különösen gondosan ápoló pártok esetében az országos és helyi vezetők személyes kapcsolatára.

Jelképesnek tekinthető Nicolazzi (Novarese) és Schietroma (Frosinone) esete, akik a P.S. D.I. helyi részarányát együttesen növelik. Észak-Kelet — amely már közel van a szociáldemokrata területekhez, de nem tartalmaz egyetlen pártot kifejezetten támogató szavazati térséget — a P.S.I. tartománya, míg néhány fellegvár délen található (Reggio Calabria és Trapani). Reggio Calabria választóközterében a megválasztott (Bruno) 22.162 szavazatot kapott (a párt szavazatainak 38,95 %-át). Vizzini — aki többször miniszter is volt — 40.640 szavazatot gyűjtött — (a párt szavazatainak 58,80 %-át). A P.S.I. szintén a maga javára fordította a kiemelkedő személyiségek jóvoltából kapott szavazatokat, akikhez legerősebb pozícióik is kötődnek, elsősorban délen.

Cosenza választóközterében — amely elsődlegesen a szocialisták központja — Mancini 81.737 szavazatot gyűjtött (a párt szavazatainak 40,24 %-át), Principe pedig 69.536-ot (34,24 %). Brin-

disiben — amely jelenleg a P.S.I. másik erős bástyája — a Craxi kormány közlekedési miniszterre (Signorile) 74.743 szavazattal a lista 75,09%-át mondhatta magáénak. Ez a szám rendkívül érdekes, még akkor is, ha figyelembe vesszük a déliek igenlő szavazatának nagyobb súlyát.¹⁵ Érdeemes arra gondolni, hogy maga Craxi — aki Milánóban 18,54%-ot szerzett a „szegfűnek” (a szegfű az Olasz Szocialista Párt jelképe, — a ford.) — a választóközterben (Milánó-Pavia) a P.S.I. választói voksainak csak 32,62%-át kapta. Emellett az olyan választóközterekben, ahol az igenlő szavazat nagyobb kiterjedésű mint északon, Craxi — aki listavezető volt, hogy imázsával nagyobb lendületet adjon pártjának — nem tudott elérni 41,22%-nál többet (Róma XIX. választóközterében) és 50,72%-ot (Nápoly XXII. választóközterében), bár megelőzte a konkurens pártok első jelöltjeit.

A P.S.I.-hez hasonlóan, az ország legfontosabb városait magába foglaló és legnépesebb három választóközterben politikai titkárokat vagy országosan is kiemelkedő jelentőségű személyiségeket választottak ki a különböző pártok imázsának terjesztésére és fenntartására. Mindez érthető, tudva azt, hogy a fenti területen 146 képviselőt választanak (az összes 23,17%-át): 50-et a Milánó-Pavia, 54-et a Rómát körülfogó Laziom, és 42-t a Nápoly-Caserta választóközterben.

Milánóban Natta csak szerény személyes támogatást tudott elérni, ami a szocialista titkárnak nyújtott támogatásnak mindössze egyharmadát teszi ki. (A listásokra adott igenlő szavazatok 12,90%-a.) Nem nagyon lehet tehát beszélni Natta húzó hatásáról. Ugyanez vonatkozik a kereszténydemokrata Rognonira is, akire — bár listavezető volt — az igenlő szavazatok (109.145) tekintetében rávert a Népi Mozgalom legkarizmatikusabb vezetője, Formigoni, akit 133.470 személyes szavazattal a D.C. választóinak 14,85%-a részesített előnyben. A „párt a pártban” kialakítása — ahogy azt az újságírók írták — kétségtelenül kedvezően hatott a kereszténydemokraták megerősödésére.

Még egy olyan tekintélyes személyiség, mint Andreotti — aki az összes szavazatból 28,09% igent kapott (kevésbé többet mint Natta, aki 24,01%-ot ért el) — sem tudta legyőzni Craxit, méghozzá ez alkalommal saját „területén”, nevezetesen Rómában sem.

Nápolyban még mindig a „milánói” vezető imázs győzedelmeskedik, tekintve, hogy Napolitano és Gava 1953-tól, illetve 1972-től képviselik a választóközteret a Montecitorio-ban (az olasz képviselőház épülete — a ford.). Napolitano nem ért el több igenlő szavazatot, mint a P.C.I. által kapott összes szavazat 19,15%-a,¹⁶ és Gava is megállt 25,47%-nál, függetlenül a D.C.-ben meglevő súlyától.

Csak a Torino—Novara—Vercelli választókerületben (amely 36 mandátumra jogosult) sikerült a kommunista Novellinek — főleg a piemonti megyeszékhely polgármestereként szerzett közismertségének és megbecsülésének köszönhetően — a pártra adott szavazatok 18,97%-ának megfelelő szavazatot kapnia. Ezzel viszont megelőzte — ha nem is jelentős mértékben — Amatot, (17,21%) aki már akkor Craxi jobbkézeként működött az 1987 tavaszáig hivatalban levő szocialista vezetésű kormányban, valamint a kereszténydemokrata Scalfarot (16,33%), aki júniusig belügyminiszterként működött.

Genovában — a helyi képviselőválsága közepette, ami elsősorban a szocialista és a kereszténydemokrata táborát érintette — az Imperia megyei Nattával (aki az összes kommunista szavazatból 22,10% igent kapott) a D.C. országos titkára és az Avanti cég igazgatója mérte össze erejét. Az első valójában nagyobb személyes sikert aratott mint Natta, hiszen az összes igenlő

szavazat 23,65%-át mondhatta magáénak, míg a második (Intini) — akit a nagyközönség kevésbé ismert — csak a szavazatok 10,05%-át szerezte meg.

A helyi szituáció Palermóban is nehéznek bizonyult: a P.C.I. egy nagy tekintélynek örvendő nem helyi lakost jelölt, aki már regionális titkári szerepet is betöltött (Occhetto) és aki az igenlő szavazatok 27,71%-át kapta. Martelli, a szintén északról származó szocialista titkárhelyettes 53,58%-ra ugrott fel, míg a D.C.-ben a Manninno és Mattarella közötti verseny majdnem holtverseny lett: az első ugyanis 28,96, a második pedig 26,53%-át kapta az összes igennek.¹⁷

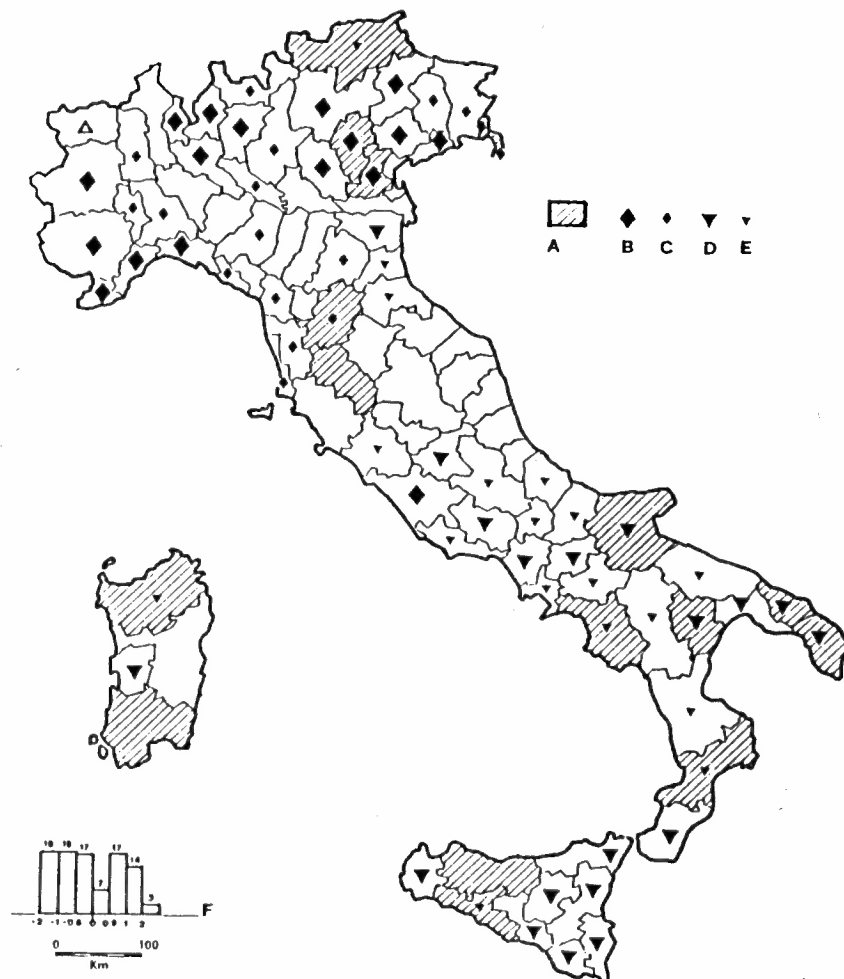
A palermoi és a nápolyi helyzet szenvedélyes vitákat váltott ki azzal kapcsolatban, hogy bizonyos elemek torzítják a választási magatartást, és ezen elemek olyan formákat vesznek fel, amelyek egyesek szerint csak igen lazán kapcsolódnak az egyszerű politikai küzdelemhez — ide tartozik a Dél tipikus jelensége is — amely inkább az egyes személyeknek szóló szavazásra teszi a választókat hajlamossá.¹⁸

Az igenlő szavazatokkal kapcsolatban a vidék szintjén is elvégzett kutatás alátámasztja azt, hogy a P.S.I. imázsát az emberek erősen társítják a párt titkárával, aki egyedülálló szerepet tölt be azáltal, hogy egyszerre az ország három legfontosabb választókerületében tölti be a jelölt szerepét. A többiek — akár azért, mert pártjuk imázsának terjesztése szempontjából hasznos stratégiának vélik, akár az illető párt vezetésének „többközpontú” szerkezete miatt — sohasem szerepeltek egyszerre mindhárom olyan területben, ahol a „díjként” kapható szavazatok száma a legnagyobb. Ez a P.R.I. esetében is igaz, amely párt pedig saját imázsát komoly mértékben alapozta Spadolinire, aki akkor már a Minisztertanács elnöke volt. 1983-ban ez nyerőkártyának bizonyult, eltérően 1987-től, amikor a vezető csak északon jelöltette magát és — a Milánó—Pavia körzet mellett — olyan közepes demográfiai súlyú választókerületekben, mint pl. Nyugat-Emilia (Modena, Reggio Emilia, Parma és Piacenza) és észak-nyugat Lombardia (Varese, Como, Sondrio), ahol nem is választották meg. A milánói helyzet jól mutatja a „vélemény” szavazatok mobilitását a városi területeken. 1983-ban ugyanis — összhangban a Spadolini kormány imázsával — jól mentek a dolgok a „borostyánnak” (az Olasz Köztársasági Párt jelképe — a ford.), míg 1987-ben — Craxi hatékonysága következtében — sokkal sikeresebb volt a „szegfű”. Milánóban a Spadolinire adott igenek száma abszolút mértékben 33,21%-kal csökkent és ezzel párhuzamosan 35,68%-kal esett vissza a pártjára leadott szavazatok mennyisége. Craxi szavazatainak száma 124,28%-kal, a párté pedig 56,85%-kal nőtt.¹⁹

A hagyományos támogatottsági területek alternatívájaként megjelenő új területi csoportosulások

A faktorelemzés nyomán a választási viselkedés területi csoportosulásairól az derült ki, hogy az ország politikai képe átalakulóban van, csökken a D.C. és P.C.I. közötti bipolaritás, lassan leállnak az új erők és megszűnik a hagyományos pártok válsága.

Az első faktorban (3. táblázat) már nem a D.C. és a P.C.I. közötti szavazatok polaritása a meghatározó elem — ahogy az még 1979-ben és 1983-ban is történt — hanem az alkotmányos keretek között működő pártok alternatíváiként megjelenő pártokra adott szavazatok aránya. (1. ábra)

I.ÁBRA

Az első faktor faktorpontjainak területi eloszlása
(Zöldek, D.C., P.L./M.S.I.). 1987-es képviselőházi választások (összes megye)
(Regional distribution of the factor scores of factor 1)
(Elections of the House of Representatives)

- A = megyék, ahol a megyeszékhelyek és a függő területek 80%-nál alacsonyabb szinten mutatnak hasonlóságot a választási magatartásban (chi négyzet vizsgálat);
Faktorpontok a Zöldek, D.P. és P.R. telítettségi együtthatóinak ugyanezen határértékére;
- B = abszolút értékben 0,99 fölött,
C = abszolút értékben 0,50 és 0,99 között;
Faktorpontok az M.S.I. telítettségi együtthatójának ugyanazon határértékére;
- D = abszolút értékben 0,99 fölött,
E = abszolút értékben 0,50 és 0,99 között;
- F = a faktorpontok eloszlási gyakorisága.

Egyrésztől — különösen Északon és a nagyvárosi jellegű tömörülésekben — a Zöldek, Proletárdemokraták és a Radikálisok értek el jelentős sikereket. Másrésztől viszont Délen az ellenzavazatok nem követik ezt az irányvonalat, hanem főleg az M.S.I. által képviselt hagyományos jobboldal felé irányulnak. Csak a második faktor esetében (3. táblázat) látható a — politikai rendszerünket tekintve klasszikus — polarizáció a tekintélyes támogatottsági területet magáénak tudó P.C.I. valamint — alternatívaként — a D.C. illetve annak két kisebb, hagyományos szövetségese: a P.R.I. és P.L.I. részvételével.

3. TÁBLÁZAT

A megyei adatok alapján végzett faktorelemzés eredményei

1987-es képviselőházi választások

(Results of factor analysis based on the data of counties. Elections of the House of Representatives in 1987)

Változók	Faktorok				
	I	II	III	IV	V
D.C.	-,20	,88	-,17	-,05	-,27
P.C.I.	-,03	-,83	-,10	-,23	-,41
P.S.I.	,22	,01	-,06	,85	-,22
M.S.I.	-,48	-,04	,32	,43	,42
P.R.I.	,05	-,22	,82	-,05	-,11
P.S.D.I.	-,28	,43	,11	,56	-,01
P.L.I.	,19	,44	,66	,10	,01
P.R.	,69	,03	,45	,24	,17
D.P.	,84	-,03	-,02	-,03	-,14
L.Verde	,85	,18	,15	-,01	,21
Egyéb	,10	,02	-,13	-,23	,91
Magyarázott variancia (%-os érték)	21,45	17,45	13,91	12,90	12,81

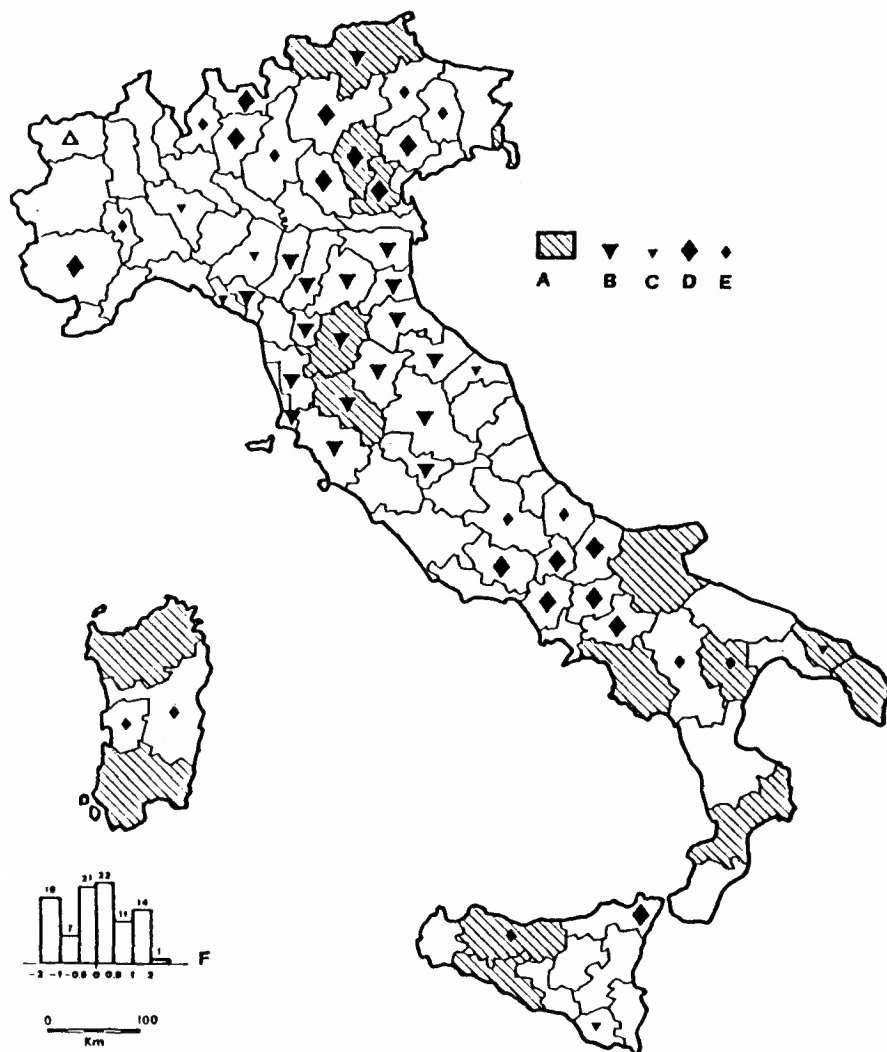
4. TÁBLÁZAT
 A megyeszékhelyekre vonatkozó faktorelemzés eredménye,
 1987-es képviselőházi választás
 (Results of factor analysis based on the data of county seats,
 elections of the House of Representatives in 1987)

Változók	I	II	Faktorok III	IV	V
D.C.	,40	,18	-,48	-,52	-,46
P.C.I.	-,69	-,59	-,01	-,10	-,21
P.S.I.	,16	,19	-,11	,88	-,07
M.S.I.	-,15	,81	,11	,11	-,10
P.R.I.	,10	-,09	-,04	-,01	,94
P.S.D.I.	,29	,64	-,16	-,09	-,01
P.L.I.	,79	-,03	-,02	,19	,10
P.R.	,63	,04	,41	,21	,10
D.P.	,03	-,030	,71	,14	-,09
L.Verde	,27	-,30	,26	,00	,11
Egyéb	,12	,26	,84	-,14	,04
Magyarázott variancia (%-os érték)	17,18	15,93	15,90	14,09	10,90

A P.C.I. számára megmaradtak a párt közép-olaszországi klasszikus régiói — annak ellenére, hogy a szavazatok százalékos aránya csökkent — míg a D.C. egyre inkább kénytelen megbarátkozni észak-keleti erőinek hanyatlásával, ugyanakkor viszont egyre inkább kihasználja a dél növekvő támogatását. (2. ábra)

A két laikus, nem szocialista párt (a P.L.I. és a P.R.I.) az északi nagyvárosokbeli hagyományos jelenlétük mellett, amely ugyan némileg meggyengült, megerősítette helyzetét délen is. Az első esetben elterjedésük az M.S.I. terjedésével, a második esetben a radikálisok előretörésével járt együtt (3. és 4. táblázat, I. faktor). Jóllehet kétszer olyan nagy elterjedési területtel rendelkezik, a P.S.I. északon — különösen az alpesi vidékeken — a szociáldemokratákkal, délen pedig a jobboldallal áll versenyben (3. és 4. táblázat, II. faktor). Az autonóm erőkre való szavazás — főleg az ország periférikus megyéiben — bizonyos esetekben a jobboldal támogatását mutatja, mint például Bolzanóban és Triesztben.

A faktorpontok eloszlása nagyon hasonló az olaszok két harmadának otthon adó, megyeszékhelyektől függő területeken (5. táblázat).

2. ÁBRA

*A második faktor faktorpontjainak területi eloszlása
1987-es képviselőházi választások (összes megye)
(Regional distribution of the factor scores of factor 2,
elections of the House of Representatives in 1987, all counties)*

A jelkulcs megegyezik az 1. ábráéval.

5. TÁBLÁZAT

*A megyeszékhelyektől függő területekre vonatkozó adatok faktorelemzésének eredményei,
 1987-es képviselőházi választás*
 (Results of the factor analysis of data on regions dependant on county seats,
 1987 elections of the House of Representatives)

Változók	Faktorok				
	I	II	III	IV	V
D.C.	-,18	,91	-,07	,02	—,28
P.C.I.	-,06	-,84	-,17	-,25	-,34
P.S.I.	,20	-,01	-,03	,73	-,40
M.S.I.	-,53	-,01	,54	,25	-,02
P.R.I.	,11	-,07	,87	-,09	-,17
P.S.D.I.	-,20	,26	,12	,80	-,05
P.L.I.	,23	,37	,59	,19	,12
P.R.	,80	-,06	,32	,23	,10
D.P.	,71	,14	-,09	-,16	-,36
L. Verde	,88	-,16	,10	-,02	,21
Egyéb	,09	,02	-,12	-,18	,91
Magyarázott variancia (%-os érték)	21,71	16,45	14,36	13,06	12,81

A P.C.I. és a D.C. polarizálódása világosabbnak tűnik (5. és 10. táblázat II. faktor) — tekintve, hogy ez utóbbinak gyengébbek a kapcsolatai a P.S.D.I.-vel és a P.L.I.-vel — sok olyan, még vidéki területen, ahol egy nagy párt komoly társadalmi hálózattal rendelkezik, a kapilláris hálózattal nem rendelkező erőkkel szemben. A két szocialista párt meglehetősen nagy területi korrelációt mutat az egyező vélemények tekintetében. Mindez egyaránt látható néhány közép-dél-olaszországi megyében, valamint — különösen — az Észak-alpesi és Prealpesi megyékben (lásd az 5. és 10. táblázat, IV. faktor) azon verseny tanúbizonyságaként, amelyet a — növekvésben levő — Craxi párt képes kialakítani a válságban lévő Nicolazzi párttal szemben.

A 94 megyeszékhelyen különböző és — legalábbis általánosságban — meglehetősen vegyes a kép. A D.C. és a P.C.I. közötti hagyományos polarizálódás lecsendesül és a „vörös” régiók városai ellenében feltűnnek az északiak és néhány déli központ ahol — azontúl, hogy gyenge a P.C.I. — elsősorban a P.L.I. és a P.R.I. — nem pedig a D.C. — ér el bizonyos sikereket (lásd a 4. és 9. táblázat, I. faktor).

Dél átlagos városai, valamint Trieszt és Bolzano viszont az M.S.I. fellegrárai, amelyek még mindig ellentétben vannak a leginkább kommunista területek központjaival, ahol — bizonyos esetekben — a Zöldek listája jelent versenyt a P.C.I. számára (lásd a 4. és 9. táblázat, II. faktor). A helyi tiltakozás gyakran a szélsőbal (lásd 4. és 9. táblázat, III. faktor) és — néha — a P.R. tiltakozásával társul. Ez a tény főleg Sartegnára, Trentinora és az északi Lombard városokra

jellemző; ennek az ellenkezője fordul elő dél leghagyományosabb központjaiban, ahol a helyi érdekek védelme az igenlő szavazathoz kötődik.

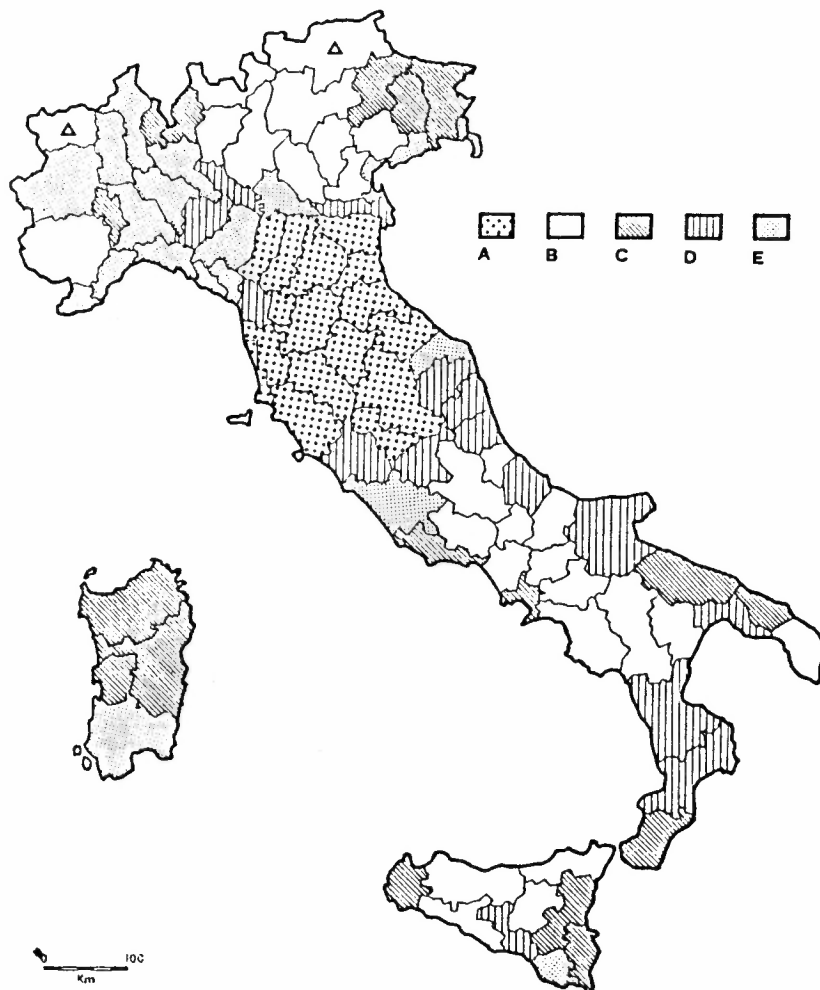
Északon a P.S.I. főleg a Zöldekhez kapcsolódik, míg délen szavazati területe kiegészíti a kereszténydemokratákét (lásd 4. és 9. táblázat, IV. faktor). A P.R.I. is inkább ott jelentős, ahol a D.C. kevésbé erős, azaz olyan hagyományos „bástyákon” mint Ravenna, Forlì és Trapani, vagy pedig Milánó és Piemonte (főleg Torino, Cuneo és Asti), ahol rendkívül ismert jelöltek indít (Giorgio La Malfa, Giovanni Spadolini és Susanna Agnelli) (lásd 4. és 9. táblázat, V. faktor).

Az 1987-es elemzés faktora nem rendelkezik túlzottan magas telítettségi együtthatókkal, és az egészre vonatkozó variancia százalékot fejezik ki. Ez jelzi a politikai rendszer nagyobb összetettségét, amihez más, ugyanezen irányba ható gazdasági és társadalmi jelenségek is kapcsolódnak.

A cluster elemzés esetében használt algoritmus (eltérően a választási földrajzzal kapcsolatos előző tanulmányok során alkalmazottól) a felosztó módszert követi, amely — az esetek összességéből kiindulva (megyék, megyeszékhelyek, vagy „függő területek”) — fokozatosan mutatja be az egyre szűkebb cluster (csoport) esetében a vizsgálat alá vett területek közötti egyre növekvő hasonlatosságot.²⁰ A módszer ezáltal lehetővé teszi a belsejükben homogén kis egységek — ugyanazon feldolgozási szinten történő — meghatározását, amely egységek igen jelentősek a földrajzi elemzés szempontjából. Ebben a tekintetben a megyei adatok rögtön világos különbséget mutatnak (2. cluster) a „vörös” és az egyéb megyék között. Az ott található még mindig jelentős kommunista erők — párosulva a politikai rendszer bizonyos zavaró elemeinek („helyi erők” és „movimentalisták”) hiányával — továbbra is az olasz választási realitás elsőszámú meghatározói maradnak. Itt nem lehet azonban a támogatás kiterjedésének útját álló „korlátról” beszélni, tekintve az Észak illetve Közép-Dél-Olaszországot néha összekapcsoló magatartás egységességét. Torino, Milánó, Róma és az ún. ipari háromszög két csúcsához kapcsolódó területek politikai magatartásukban egységesnek tűnnek, és bizonyos csoportokkal rendelkeznek az olyan, homogén választási magatartású északi és déli megyékben is, mint pl. Veneto ősi „fehér” területei, valamint Molise, Basilicata és Campania újszülött „fehér” vidékei, illetve azok az északi és déli zónák, ahol kiemelkedő jelentőségűek az országos szinten működő kis- és közepes erők (3. ábra).

A megyeszékhelyektől függő területek elemzése majdnem ugyanezeket a clustereket mutatja. Itt azonban az északi és déli területeken a kereszténydemokraták súlyukkal első helyre kerülnek, őket követik a „vörös” megyék és — a többiek között — jelentős az ún. ipari háromszöghöz és a Rómához kapcsolódó csoport (5. ábra).

A megyeszékhelyek között még mindig elkülönülnek a P.C.I.-hez közeli (a csoport Genovát is magában foglalja) az északi ipari területeken találhatóktól, amelyekhez olyanok kapcsolódnak mint Velence és Trieszt, valamint a Brindisi és Tarantó által képviselt szocialista fellegvárak. A többi város észak és dél között a „movimentalista” és szocialista, a kereszténydemokrata, illetve az autonóm szavazatok szerint sorolható be valahova (4. ábra). Mindez újabb jelzést azoknak az ideológiai kötelékeknek, amelyek bizonyos régiókban hagyományosan gyökeret eresztettek, de amelyek egyre kevesebb számú (és egyre kevésbé urbánus) választót „kötnek meg”.

3. ÁBRA

Az egymás között homogén választói magatartást mutató, szignifikánsan nagy elemszámú megyecsoportok besorolása 7 clusterbe, 1987-es képviselőházi választások
(Seven clusters of counties with homogenous electoral behaviour and significantly high number of elements, 1987 elections of the House of Representatives)

- A = 16 megye;
- B = 25 megye;
- C = 17 megye;
- D = 15 megye;
- E = 20 megye.

Bolzano megye különbözött az összes többitől már 3 cluster esetén.

4. ÁBRA

Az egymás között homogén választói magatartást mutató, szignifikánsan nagy elemszámú megyeszékhelyek besorolása 3 clusterbe, 1987-es képviselőházi választások

(Three clusters of county-seats with homogenous electoral behaviour and significantly high number of elements, 1987 election of the House of Representatives)

A = 17 megyeszékhely;

B = 22 megyeszékhely;

C = a többi megyeszékhely

5. ÁBRA

*A megyeszékhelyektől függő területek besorolása clusterbe,
1987-es képviselőházi választások*
(Clusters of regions dependant from county-seats, 1987 elections of the House
of Representatives)

- A = 28 függő terület;
 - B = 14 függő terület;
 - C = 16 függő terület;
 - D = 23 függő terület;
 - E = 16 függő terület.
- Bolzano területe elkülönül 3 cluster esetén

A városi és vidéki életvitelbeli különbségek fokozatos felszámolásának indikátora

A megyeszékhelyek és az azoktól közigazgatásilag függő területek választási magatartásának összehasonlítása már bizonyította — az értékek (chi-négyzet vizsgálat) átlagos növekedésének bemutatásával: 1953-ban 60,32 %, míg 1979-ben 86,01% — az egyes olasz megyék közötti különbségek jelentős csökkenését. Az 1979 utáni két választást követően a százalékos adat még magasabb értéket mutat. Természetesen — figyelembevéve a hasonlóságnak az előzőek során elért magas szintjét — a növekedés abszolút mértékben nem annyira jelentős, de értéke mindenestre 89,30 %-ot tesz ki.²¹

A legiparosodottabb és urbanizáltabb északi vidékeken — ahol egyazon megyén belül is egyre intenzívebbé válnak a társadalmi, kulturális és gazdasági cserekapcsolatok — a hasonlóság különösen nagy. Azokon a területeken, ahol ez a hasonlóság 1979-ben még nem volt túlságosan nagymértékű (mint pl. Bergamóban, vagy Veneto már „fehér” megyéiben, ahol a különbséget a kereszténydemokraták erős „vidéki” befolyása okozta), 1987-ben a D.C. rováására folyamatos homogenizálódás mellett egyre hasonlóbbá váltak a városok és a függőségben levő területek.

A növekvő értékeket — a megyeszékhelyek és a függőségben levő területek közötti homogenitást mutató tendencia mellett — a „vörös” tartományokban (Abruzzo és Molise) is felfedezhetjük. Lazio és Campania esetében viszont a kisebb megyék bizonyos heterogenitása figyelhető meg, míg ugyanakkor Róma és Nápoly megyéi már elérték az északi szintet. Ugyanez látható Pugliaiban, ahol Bari és Taranto megyék belsejében nagyobb a választási magatartás hasonlósága, mint más megyékben, ahol (Matera, Agrigento, Palermo és Sassari) egyenesen növekszik a választási magatartás heterogenitása a városok és az azokat körülvevő területek között.

A népszavazási „ötpróba” 1987. novemberében

1987. november 8-án és 9-én az olasz nemzetnek néhány hónap leforgása alatt másodszor is az urnákhoz kellett járulnia: a júniusi előrehozott politikai választásokat követően öt kérdésben kellett állástfoglalnia. A hivatalos szervek ezt az eseményt eredetileg tavaszra tervezték, de a népszavazás a képviselőház előrehozott feloszlításának ürügyével néhány hónapot elcsúszott. Megjegyzendő, hogy az év első néhány hónapjában komoly nézeteltérések voltak a pártok között a népszavazás megrendezését illetően, amely sokak szerint zavart és szakadást okozott volna a kormánytöbbségben. Amikor azonban novemberben sor került az eseményre, a feszültség jelentős mértékben csökkent a megváltozott politikai környezet következtében, amely — egyebek között — azt eredményezte, hogy — bár különböző motivációk által vezérelve — az „igen” felé mozdult el a referendumot kezdetben nem támogató két legnagyobb párt.²² Ez is oka volt annak, hogy a népszavazási kampány nem volt túl intenzív és a sajtó is inkább a közvéleményt különösen foglalkoztató aktuális témáknak adott helyet. Ilyen volt a tőzsdepiacok válsága (amely hónapokon keresztül tartó fellendülés után következett be), valamint azok a jelentős nehézségek, amelyekkel a Gorla kormánynak már ősszel szembe kellett néznie a pénz-

ügyi törvénnyel kapcsolatban (amely februárban az illető kormány első válságát, röviddel később pedig végleges bukását okozta). Egy olyan nagypéldányszámú napilap, mint a *La Repubblica* 1987. november 6-án pénteken — azaz az esemény előestéjén — cikkének a következő jelentőségteljes címet adta: Népszavazás a sötétben. A népszavazás tárgyát alkotó kérdések ugyanis bizonyos törvencikkelyek eltörlésével voltak kapcsolatosak, és — már a szavazólapon olvasható hivatalos megfogalmazásuk miatt is — nehezen érthetőek voltak a szavazók számára.

Az első kérdés azokat a normákat kívánta eltörölni, amelyek korlátozták a bíró magánjogi felelősségét, hogy fondorlat, csalás, sikasztás és mulasztás, illetve késedelem esetében — megfelelő indok nélkül — a hivatásából eredő lépéseket megtegye. Ezen kívül az is szerepelt a témák között, hogy bíró ellen az igazságügyminiszter jóváhagyása nélkül is lehessen keresetet benyújtani. Politikai szempontból sokak szerint sokkal átfogóbb problémáról volt itt szó, nevezetesen arról, hogy a lakosság mennyire bízik a bíróságban. Ez utóbbi ugyanis a tárgyban szereplő törvencikkelyek eltörlésével — egyesek szerint — védtelen maradna a különböző hatalmasságok nyomásával szemben, miközben a P.C.I. — amely csak röviddel azelőtt döntött az „igen” mellett — azt állította, hogy a törvencikkely javasolt eltörlése mindenekelőtt lendületet ad a már idejétmúlt normák gyors reformjához.

A törvény megtartásának védelmében — illetve főleg a bírák megfélemlítését célzó manőverek ellen — egy kormánypárt (P.R.I.) és egy ellenzéki párt (D.P.) állt ki. Minden politikai párt egyetértett a második kérdéssel kapcsolatban, amely a Vizsgálóbizottság — a miniszterek által tevékenységük gyakorlása során elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatos vádak tüzetes kivizsgálására felhatalmazott parlamentáris szerv — funkcióját szabályozó normák eltörlésére irányult. A politikai erők tehát egységesen támogatták az említett szabályozórendszer módosítását, azzal a megkötéssel, hogy maradjon változatlan a miniszterek alkotmányos joga (96. cikkely), amely szerint őket vád alá csak olyan politikai szerv helyezheti, mint a parlament, ügyükben ítéletet pedig csak a kibővített Alkotmánybíróság hozhat.

Az atomerőművekkel kapcsolatos három másik kérdésnek — politikai szempontból — a szavazóknak feltett kérdések szűk értelmezésénél sokkal szélesebb választást kellett volna — legalábbis a javaslattevők szerint — képviselniük oly módon, hogy egész egyszerűen az atomenergia melletti vagy elleni választással alakulnak át.

Ezek közül kettő az ország nukleáris politikájával volt kapcsolatos: az első el akarta venni a Gazdasági Programkidolgozó Tárcaközi Bizottságtól (CIPE) a Parlament helyettesítésének a jogát az új atomerőművek helyének kiválasztásában akkor, ha a törvényhozó testület egy bizonyos határidőn belül nem dönt a kérdésben. A második megemelte az összegyűjtött hozzájárulások összegét az atomerőműveket befogadó települések és térségek számára azért, hogy így ösztönözze ezen „negatív külső tényező” elfogadását. A fenti kérdések ellen a koalíció azon két pártja foglalt állást, amely általában legközelebb áll a nagyvállalkozók érdekeihez, vagyis a P.L.I. és a P.R.I. Ez a két párt a fenti javaslatban a gazdasági fejlődés súlyos akadályait vélte felfedezni.

Az utolsó kérdés — amely javasolta, hogy az ENEL (Országos Villamosenergia Testület — a ford.) ne kapjon részvételi lehetőséget az atomerőművek külföldön történő építésében és irányításában — ellen foglalt állást. A P.L.I.-n és a P.R.I.-n kívül a D.C. és a M.S.I. is attól tartott, hogy Olaszország túlzottan elszigetelődik a nemzetközi nukleáris kutatások terén.

Az olasz választási földrajz klasszikus jellemzőinek újraértékelése

A várakozásoknak megfelelően az eredmények a népszavazás tárgyát alkotó normák eltörlése mellett szóltak,²³ azonban jelentős volt a tartózkodók aránya (34,8%), ami — a nemleges szavazók arányával együtt értékelve — néhány politikus és újságíró számára arra utalt, hogy a tényleges döntés nem az „igen”, legalábbis morális szempontokat tekintve. A nagy többség ugyanakkor azt mutatta, hogy újra kell gondolni a népszavazások ilyen gyakori rendezését ennyire különböző értékű témákban (amely utóbbi tekintetében például nem volt kifogás az elmúlt évek során az abortusz és a válás kérdésében rendezett referendumok alkalmával).²⁴

A kérdések nagy száma és a tartózkodók ilyen nagy aránya, valamint a pártok vitatható szerepe a hírek terjesztésében megerősítették azokat a javaslatokat, amelyek — egy állandó, választási földrajzzal foglalkozó intézmény létrehozására vonatkozóan — az Olasz Földrajzi Társaságban születtek és amelyeket ismételten felvetett a földrajztudósok, szociológusok, politológusok, illetve a szavazással kapcsolatos tanulmányok iránt érdeklődést mutató politikusok részvételével 1987. október 7-én megrendezett kerekasztal tárgyalás. Ebből az alkalmából került ismertetésre egyébként az 1987-es politikai választásokra vonatkozó ezen kutatás első része is.

A faktoranalízis is megerősítette a fentieket. A hatváltós felállítás — amely a népszavazás öt kérdésére adott „igen” válaszok és a tartózkodók százalékos értékeire vonatkozik²⁵ — mindenekelőtt rámutat (6. táblázat, I. és II. faktor) az eltörlést támogató magatartásformák közötti rendkívül szoros kapcsolatra.

6. TÁBLÁZAT

*A megyei adatok alapján végzett faktorelemzés eredményei, 1987-es népszavazás
(Results of the factor analysis of county data, 1987 plebiscite)*

Változók	Faktorok	
	I	II
1. kérdés	,93	-,15
2. kérdés	,85	-,40
3. kérdés	,97	,10
4. kérdés	,97	,10
5. kérdés	,92	,24
Tartózkodók	,04	,98
Magyarázott variancia (%-os értékek)	71,16	20,33

A kérdések sorrendje azonos a hivatalos változattal (v.p.31)

Ez alapján úgy tűnik tehát, hogy a szavazók csaknem minden esetben az egyértelmű választási lehetőségekre adták le voksukat. Ugyanezt tanúsítják az „igen” válaszok globális százalékos értékei is. Érdekes viszont az, hogy teljes mértékben hiányzik a térbeli korreláció az „igen”

(és a következképpen a „nem”) válaszok, valamint a tartózkodó magatartás között. Ebből következően gyakran igen nehéz a népszavazási kérdés tárgyát alkotó normák eltörlésének elutasítására vonatkozó jelentést hozzájuk társítani. A választók érdektelensége és — ahogy a sajtóból kiderült — protestálása leginkább a pártoknak tudható be. Ez különösen a nagyvárosokban volt jellemző és — ahogy arra a későbbiek során fény derül — elsősorban Olaszország déli részén.²⁶

Az újabb faktorelemzés az „igen” szavazatok és az eltörlést támogató pártokra leadott voksok közötti kapcsolatot (vagy ellenkezőleg, a nemleges szavazatok és az ellenző pártok közötti korrelációt) vizsgálta. Ugyanakkor azonban ennek az eredményei arra utalnak, hogy számos erő képtelen volt területileg ellenőrizni saját szavazóit és — ennek folytán — saját híreit továbbítani. Ebben az elemzésben a népszavazás kérdéseire adott „igen” szavazatok egymással erős korrelációt mutatnak az első faktorban, és statisztikailag ez mindig erősebb mint bármely, pártjellegű kérdésmegválaszolás. Az első utáni faktorokban a területi korrelációk gyakorlatilag nulla értékűek a népszavazásban szereplő kérdések tekintetében, és az eltérés kizárólag az előzőek során már megvizsgált politikai helyzetből adódik. Az első faktorban (7. táblázat) kitűnik a P.C.I. szerepe is — amit a sajtó is bőségesen kiemelt. Ez a párt a néhány hónappal korábban elszenvedett keserű vereséget követően ismét beszállt a ringbe, jelentősen hozzájárulva a népszavazási eredményekhez és bizonyítva teljes kontrollját a pártot hűen követő „kemény mag” felett.²⁷

A másik jó eredmény a P.L.I. szavazatai és a „nem” voksok területi eloszlása közötti kapcsolattal függ össze, ami a városi területeken erősebb. A kereszténydemokraták gyenge szereplése — amelyet főleg Craxi és a szocialisták vetettek rögtön a referendum után De Mita szemére —, továbbá a katolikus mozgalom bizonyos területein észlelhető ellenzéki hangulat magyarázzák a jól látható negatív korrelációt a népszavazási kérdésekre adott „igen” válaszok és az 1987. júniusában a D.C.-ra leadott szavazatok között. Ez egyébként nem mutat szignifikáns korrelációt a referendum eredményével sem, ahol is a D.C. a „nem” mellett döntött, s ezáltal kitűnt a többi, az eltörlést szorgalmazó párt közül.

A republikánus telítettségi együtttható és az „igen” voksok közötti enyhe ellentmondás (7. táblázat, I. faktor) annak a ténynek tudható be, hogy a P.R.I. komoly támogatást szerzett a nagyvárosokon kívüli területeken, és — elsősorban — ott, ahol a kommunisták különösen aktívak. A radikális szavazatok és az „igen” voksok közötti nagy statisztikai különbség oka az, hogy a Pannella pártjára szavazók, valamint a legnagyobb véleményformáló erők — amelyek ellenezték az „igen” szavazatot — a nagyvárosi területeken koncentrálnak.

A pontok területi eloszlása rendkívül szoros egybeeséseket mutat a két faktorelemzés között (6. és 7. táblázat, valamint 6. ábra) és újabb magyarázatát adja a választási magatartás Olaszországban meglevő különbözőségeinek.

Mindez alátámasztja a „vörös” területek egyértelmű jellegzetességét, ahol erős kapcsolat van a politikai szavazatok és a népszavazási magatartás között. Ez nem figyelhető meg a D.C.-hoz legközelebb eső vidékeken, ahol (északon) mindez hozzájárul a már ismert jelenséghez, azaz a „véleményeket” tartalmazó üzenetek terjesztéséhez, ami ebben az esetben nem mindig az „igen” szavazatnak kedvez. Az eltörlést támogató szavazatok magas százaléka Dél-Olaszországban viszont azok nagyarányú tartózkodásával magyarázható, akik közömbösek vol-

7. TÁBLÁZAT

A faktorelemzés eredményei. Megyei adatok, 1987-es népszavazás és képviselőházi választások
 (Results of factor analysis. County data, 1987 plebescite and elections of the House
 of Representatives)

Változók	I	II	Faktor λ_k III	IV	V
1. kérdés	,92	-,11	-,01	-,05	-,07
2. kérdés	,90	,21	-,20	-,05	,06
3. kérdés	,90	-,27	,06	-,11	-,12
4. kérdés	,91	-,22	,04	-,10	-,09
5. kérdés	,87	-,18	,28	-,06	,03
D.C.	-,48	-,73	-,15	,08	-,29
P.C.I.	,73	,16	-,36	-,03	,40
P.S.I.	-,12	,18	,05	,86	-,06
M.S.I.–D.N.	-,05	-,04	,80	,08	,12
P.R.I.	-,16	,19	,14	-,08	,79
P.S.D.I.	-,24	-,29	,44	,51	-,10
P.L.I.	-,63	,05	,17	,06	,35
P.R.	-,47	,66	-,03	,17	,17
D.P.	-,18	,55	-,54	,13	-,03
L. Verde	-,31	,80	-,30	-,06	,01
Egyéb	-,06	,41	,40	-,57	-,50
Magyarozott variancia					
(%-os értékek)	35.81	15.69	10.94	9.12	8.50

A kérdések sorrendje azonos a hivatalos változattal (v.p.31).

tak vagy nem értettek egyet a népszavazási kérdésekkel. Megjegyzendő, hogy pontosan a déli megyék némelyikében haladta meg a tartózkodók aránya az 50%-ot is.

Mindez világosan látható az elemzés második faktorának (II. táblázat) pontjaiból is. Itt a tartózkodás százalékos aránya és a népszavazásban szereplő öt kérdésre adott „igen” válaszok kerülnek összevetésre. Ez a faktor világosan elkülöníti azon megyék csoportját, ahol a „nem” voksok százalékosan a legalacsonyabbak voltak. Ez két csoportnál fordult elő: a „vörös” területeken, ahol a szavazási részarány a legmagasabb volt, illetve Dél-Olaszországban, ahol a legkevésbé járultak az urnákhoz.

Ahogy az a faktoranalízisből kiderül — ahol nincs szoros korrelációban sem a választási, sem pedig a tartózkodási magatartás a népszavazási magatartással —, komoly magyarázó jelentőséggel bír az öt referendum szavazat cluster analízise is, mivel a pusztán területi magatartás jól összevethető változóit fejezi ki.

6. ÁBRA

Az első faktor szerinti faktorpontok területi eloszlása két különböző, a népszavazást vizsgáló elemzésben, 1987-es népszavazás

(Regional distribution of factor scores of factor 1 in two different analyses on the 1987 plebescite)

Azon megyék faktorpontjai, ahol az „igen” szavazatok legnagyobb százaléka fordult elő:

A = mindkettő 0,99 fölött;

B = mindkettő 0,49 fölött abszolút értékben és — legalább egy esetben — 0,99 fölött;

Azon megyék faktorpontjai, ahol a „nem” szavazatok legnagyobb százaléka fordult elő:

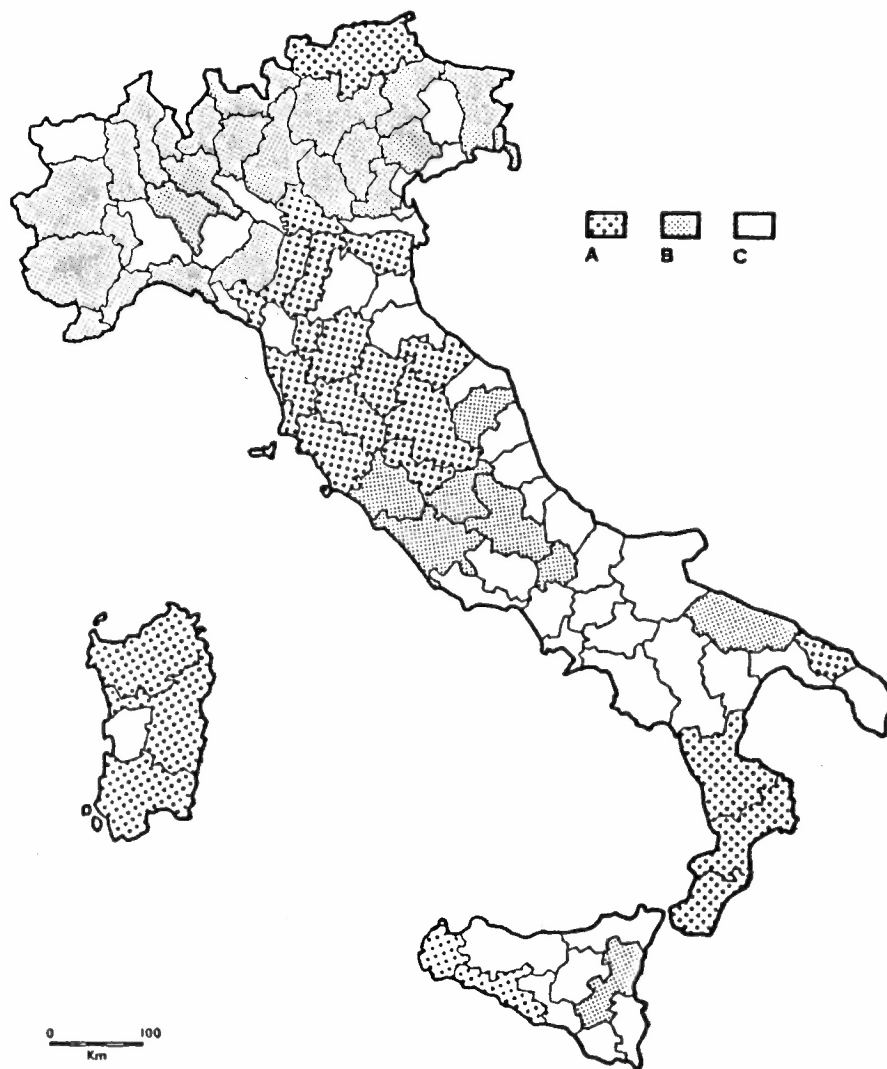
C = mindkettő 0,99 fölött abszolút értékben;

D = mindkettő 0,49 fölött abszolút értékben és — legalább egy esetben — 0,99 fölött.

Az elemzés alátámasztja (7. ábra) mindazt, ami már kiderült a faktorok tanulmányozásából, és rámutat az olasz választási földrajz immáron klasszikus jellemzőire. Nem csak rámutat a jellemzőkre, hanem meg is erősíti azokat, ha arra gondolunk, hogy az eredményeket többféle, de hasonló módszerrel kaptuk és alkalmanként nem is a politikai szavazatokból indultunk ki.

Ez 1987-re is érvényes: júniusban a szavazatok jól láthatóan személyre szólóak voltak és az előnyöket — a „véleményi” szavazatra legérzékenyebb területeken — a karizmatikus vezetőkkel rendelkező két párt szerezte meg, vagyis a P.S.I. és a D.C. Novemberben ugyanakkor a „legszürkébb” Natta pártja magától értetődően más vidékeken erősítette a „szervezet” vezetését. Mindenesetre mindkét momentumból világos — ahogy azt már láttuk az előző választásoknál egészen 1953-ig visszamenőleg — , hogy a „vörös” területek jobban megőrzik politikai szubkultúrájukat és jellegzetességeiket. Északon ugyanakkor már régóta a közvélemény nyomására szavaznak az emberek és — a „fehér” területeken is — csökken a D.C. befolyása.

A társadalmi és területi széttagolódás és a dél elégedetlensége — amely a politikában a csere alapon végzett szavazásokon nyilvánul meg — népszavazási „próbák” alkalmával abban a közönyben és tartózkodásban mutatkozik meg, ami — sokszor mesterséges úton — járul hozzá az „igen” szavazatok részarányának növekedéséhez.

7. ÁBRA

*Az egymáson belül homogén választói magatartást mutató szignifikánsan nagyszámú megyecsoportok besorolása a clusterbe, 1987-es népszavazás
(Three clusters of counties with internally homogenous behaviour of voters and significantly large number of counties, 1987 plebescite)*

A = 25 megye;

B = 34 megye;

C = 36 megye.

Ez az egyedüli összesítés, amelyet Val d'Aosta-ra is ki lehetett terjeszteni.

Az előző ábrákon egy jel mutatja az összesítésből való kimaradást, tekintve, hogy ebből a térségből nem álltak rendelkezésre összehasonlítható képviselőházi választási adatok.

FÜGGELÉK

8. TÁBLÁZAT

A megyék faktorpontjai, 1987-es képviselőházi választások
 (Factor scores of counties, 1987 elections of the House of Representatives)

Megyék	I(21,40)	II(17,45)	Faktorok III(13,91)	IV(12,90)	V(12,81)
Alessandria	,66	-,32	,081	,29	,20
Asti	,87	,99	,74	-,02	,15
Cuneol	,052	,693	,61	-2,08	-,14
Novara	,30	,18	,24	2,16	,28
Torino	1,81	-,28	1,89	-,29	,58
Vercelli	,66	-,03	1,11	-,15	,51
Genoval	,43	-,49	,87	-,07	-,01
Imperia	1,36	,12	,91	,55	,20
La Spezia	,76	-,99	-,23	-,58	-,50
Savona	1,03	-,43	,90	-,46	,06
Bergamo	1,30	1,30	-,95	-,93	,17
Brescia	,73	,64	-,42	-,01	-,35
Como	1,25	,78	,04	,40	,23
Cremona	,79	,03	-,52	-,41	-,28
Mantova	,42	-,89	-,88	,69	-,06
Milano	2,33	-,44	,36	,89	-,32
Pavia	,42	-,52	-,22	,72	-,05
Sondrio	,87	1,37	-,32	1,04	-,34
Varese	1,16	-,06	-,21	,70	,57
Bolzano	-,53	-,05	-1,36	-1,74	8,38
Trento	2,78	1,17	-,34	-,85	,43
Belluno	1,09	,57	-,34	1,95	-,06
Padova	1,23	1,26	-,15	-1,02	-,09
Rovigo	-,31	,02	-,78	,01	-,20
Treviso	1,23	1,26	-,29	-,05	-,04
Venezia	2,01	-,17	-,56	,59	-,03
Vicenza	1,23	1,86	-,20	1,39	-,03
Verona	1,26	1,24	-,47	-,21	,17
Gorizia	,59	-,06	,69	,43	,25
Pordenone	,98	,19	-,21	1,42	-,06
Trieste	,97	-,28	2,12	2,03	1,48
Udine	,91	,41	-,36	1,78	,25
Bologna	,52	-1,35	,20	-,47	-,58

8. táblázat folytatódik

8. táblázat folytatása

Megyék	I(21.40)	II(17.45)	Faktorok III(13.91)	IV(12.90)	V(12.81)
Ferrara	-,21	-1,54	-,61	,94	-,40
Forli'	-,58	-1,68	1,96	-1,88	-,64
Modena	-,01	-1,40	-,50	-,93	-,74
Piacenza	-,04	-,33	,16	,13	,40
Parma	,51	-,35	-,26	,15	-,33
Ravenna	-,60	-1,83	3,02	-2,79	-1,14
Reggio E.	-,26	-1,35	-,90	-1,03	-,85
Arezzo	-,01	-1,08	-,08	-,61	-,67
Firenze	,91	-1,39	-,36	-,85	-,67
Grosseto	-,20	-1,80	,17	,69	-,27
Livorno	,52	-1,92	-,15	-,61	-,49
Lucca	,90	,15	-,39	-,27	-,06
Massa	,45	-1,22	,73	-,08	-,72
Pisa	,56	-1,41	-,83	-,34	-,54
Pistoia	-,03	-1,33	-,39	-,98	-,36
Siena	-,01	-1,74	-,99	-,92	-,86
Ancona	,09	-,70	,17	-,52	-,52
Ascoli P.	-,25	-,31	-,24	-,42	-,24
Macerata	-,44	,17	,01	-,83	-,15
Pesaro	-,21	-1,04	-,59	-,74	-,40
Perugia	,03	-1,24	-,05	-,13	-,56
Terni	-,35	-1,64	-,35	-,02	-,30
Frosinone	-1,51	1,07	-,18	,20	-,05
Latina	-,63	,19	,24	,49	,23
Rieti	-1,07	-,45	-,60	,73	,23
Roma	1,04	-,24	,63	,46	,53
Viterbo	-,96	-,47	,07	-,08	,50
Chieti	-,60	,73	-,42	-,87	-,24
L'Aquila	-,79	,54	-,97	,94	-,19
Pescara	-,24	,20	,07	,01	,08
Teramo	-,09	,15	-,95	-,87	-,49
Campobasso	-,65	1,91	-,25	-2,59	-,73
Isernia	-,81	1,84	-1,26	-1,21	-,77
Avellino	-,89	1,51	-,10	1-,14	-,77
Benevento	-1,47	1,97	,98	-,84	-,42
Caserta	-1,18	1,42	-,34	-,27	-,28

8. táblázat folytatása

Megyék	I(21.40)	II(17.45)	Faktorok III(13.91)	IV(12.90)	V(12.81)
Napoli	-,76	,25	-,28	1,05	,09
Salerno	-,64	,37	-,37	1,04	-,20
Bari	-,96	,31	,78	1,12	,08
Brindisi	-1,54	-,73	1,25	1,19	,37
Foggia	-1,17	,15	,22	,37	-,11
Lecce	-1,30	,16	-,10	,97	-,07
Taranto	-1,25	-,01	1,02	,02	,28
Matera	-1,35	,83	-,63	-,92	-,37
Potenza	-,82	-,72	-1,64	,43	-,63
Cosenza	-,57	,02	-1,72	2,22	-,53
Catanzaro	-,61	-,01	,86	,08	-,38
Reggio C.	-1,23	,22	,23	1,13	,32
Agrigento	,63	,49	,96	,10	,86
Caltanissetta	1,13	,42	,11	,46	,17
Catania	1,74	,25	2,26	,88	1,09
Enna	1,27	1,17	,45	,23	,48
Messina	1,04	1,80	1,64	,59	,29
Palermo	,39	,94	1,01	1,26	,07
Ragusa	1,58	,72	,15	,09	,05
Siracusa	1,14	,22	2,03	,28	,01
Trapani	1,54	,17	2,19	1,71	,06
Cagliari	,02	,24	,65	,08	1,24
Nuoro	,08	,56	1,28	1,6	,41
Oristano	1,16	,89	1,06	1,01	1,27
Sassari	,83	,40	,22	1,07	,86

Az (egyres) faktorok által megmagyarázott variancia

9. TÁBLÁZAT

A megyeszékhelyek faktorpontjai, 1987-es képviselőházi választások
 (Factor scores of county seats, 1987 elections of the House of Representatives)

Megyék	I(17,18)	II(15,93)	Faktorok III(15,90)	IV(14,09)	V(10,90)
Alessandria	-,25	-,02	-,15	2,07	-,32
Asti	,91	-,34	,26	,33	,02
Cuneo	3,20	-1,05	-,27	-,73	1,55
Novara	,48	,74	-,07	,53	,70
Torino	1,11	-,63	1,15	-,23	1,64
Vercelli	-,39	-1,24	2,06	,27	-,68
Genova	,12	-,97	,16	,82	,14
Imperia	,51	-,10	9,10	,26	-,23
La Spezia	-1,00	-,97	-,05	,14	-,04
Savona	-,32	-1,27	,23	,28	,34
Bergamo	1,09	-,35	,83	-,59	-,18
Brescia	,72	-,57	-,04	,39-	,12
Como	1,30	,20	,49	,71	,12
Cremona	-,16	-,76	,01	,30	-,27
Mantova	-,40	-,65	,031	,57	-,52
Milano	,64	-,34	,34	1,49	,86
Pavia	,37	-,21	-,03	,78	,04
Sondrio	,99	,06	,16	,40	-,96
Varese	,55	,17	,67	,15	,22
Bolzano	-2,29	4,06	3,75	1,00	-,13
Trento	1,39	-,97	1,21	,75	-,22
Belluno	1,30	,02	-,481	,19	,28
Padova	1,50	-,83	,42	,07	-,04
Rovigo	,19	-,19	-,47	,09	-,78
Treviso	1,68	-,52	,15	,66	,45
Venezia	,43	,98	,59	1,27	-,32
Vicenza	1,75	-,69	,21	,38	,12
Verona	1,16	-,42	,49	,45-	,61
Gorizia	1,03	,91	,15	-,02	,17
Pordenone	,92	,10	-,16	,94	,74
Trieste	1,49	,71	,37	1,71	,02
Udine	1,21	,37	,13	1,43	,29
Bologna	-,59	-1,07	,17	,23	,50
Ferrara	-1,21	-,60	-,34	,79	,01

9. táblázat folytatódik

9. táblázat folytatása

Megyék	I(17,18)	II(15,93)	Faktorok III(15,90)	IV(14,09)	V(10,90)
Forlì	-1,23	-,81	-,44	-1,43	4,22
Modena	-1,24	-1,49	-,26	,02	,18
Piacenza	-,22	,09	,01	,54	-,13
Parma	-,50	-,99	-,39	1,06	,07
Ravenna	-,98	-1,03	-,44	-1,62	5,36
Reggio E.	-1,52	-1,46	-,50	-,11	-,28
Arezzo	-1,22	-,86	-,27	,54	-,82
Firenze	-,50	-1,13	,33	,41	,26
Grosseto	-1,43	,15	-,35	1,18	,49
Livorno	-1,74	-1,26	,12	,27	,46
Lucca	,55	-,73	-,11	-,26	,82
Massa	-1,24	-,17	-,66	,53	,76
Pisa	-,85	-,84	,36	,54	-,19
Pistoia	-1,53	-1,16	-,08	-,50	,23
Siena	-1,15	-1,00	-,42	,45	-,48
Ancona	-,46	,94	-,49	,55	,46
Ascoli P.	-,59	,33	-,42	-,29	-,95
Macerata	-,25	,02	-,37	-,34	,01
Pesaro	-1,24	-,92	-,14	,24	-,13
Perugia	-1,56	-,62	-,26	,78	-,64
Terni	-2,00	-,46	-,29	,63	-,12
Frosinone	-,16	2,18	-,64	-,82	,44
Latina	-1,19	1,05	-,44	,03	-1,36
Rieti	-1,55	1,04	-,68	,86	-,60
Roma	,14	-,16	,49	,09	-,40
Viterbo	-,40	,74	,09	-,18	-,67
Chieti	,34	-,17	-,18	-1,15	-,55
L'Aquila	-,56	,45	-,94	,27	1,24
Pescara	,25	,30	-,12	-,21	-,25
Teramo	,02	-,83	-,24	1,46	1,47
Campobasso	,31	-,94	-,60	-2,97	-1,14
Isernia	-,37	-,70	-,87	-2,32	-1,46
Avellino	-,55	-,10	-,81	-1,37	-1,40
Benevento	,40	1,29	-1,07	-,52	,02
Caserta	,24	,21	-,39	-2,10	-1,18
Napoli	-,81	1,21	-,06	-,15	-,24
Salerno	-,45	,65	-,09	,56	-,34

9. táblázat folytatása

Megyék	I(17,18)	II(15,93)	Faktorok III(15,90)	IV(14,09)	V(10,90)
Bari	,33	1,47	-,73	1,25	,01
Brindisi	-,03	1,22	-1,37	2,53	,68
Foggia	1,57	,22	-,87	-,36	,19
Lecce	,35	1,05	-,37	,25	,18
Taranto	,03	-,44	-,22	-,55	-,13
Matera	-,91	1,93	-1,09	,67	-,89
Potenza	,78	,92	-,77	-,41	-,17
Cosenza	-,91	1,932	-1,09	,67	-,89
Catanzaro	,78	,92	-,77	-,41	-,17
Reggio C.	-,79	2,30	,38	-1,19	,83
Agrigento	-,70	,02	-,84	-1,161	-,22
Caltanissetta	-,17	,74	-,57	-,54	-1,19
Catania	,06	2,05	-,05	-,54	1,80
Enna	-,50	,45	-1,06	-,85	,21
Messina	2,27	,57	-1,46	,02	-,54
Palermo	1,22	,12	,06	,49	-,07
Ragusa	-,18	-,35	-,92	-,79	-,86
Siracusa	-,09	1,26	-,19	-,40	,87
Trapani	,58	1,61	-,93	,01	2,24
Cagliari	,72	,45	2,33	-1,34	-,21
Nuoro	-,42	-,45	1,72	-2,22	-,51
Oristano	,47	1,6	21,56	-2,52	-,22
Sassari	-,89	,82	2,07	-1,54	,55

Az (egyres) faktorok által megmagyarázott variancia

10. TÁBLÁZAT

*A megyeszékhelyektől függő területek faktorpontjai (1987-es képviselőházi választások),
 valamint a chi-négyzet vizsgálat %-os értékei (összevetve a megyeszékhelyekkel)
 (Factor scores of county seats, 1987 election of the House of Representatives, and the
 percentages of chi-square examination /compared to county seats/)*

Megyék	Faktorok					Teszt
	I(21,72)	II(16,45)	III(14,36)	IV(13,06)	V(12,81)	
Alessandria	1,03	-,59	,19	1,66	,58	96,7
Asti	,82	,92	,62	,60	,79	95,5
Cuneo	1,73	2,23	3,11	-,89	1,01	99,2
Novara	,77	-,52	-,03	3,42	,85	99,8
Torino	2,24	-,29	1,23	,15	,61	97,8
Vercelli	-,06	-,87	1,49	1,15	2,04	99,8
Genova	1,14	,19	,89	-,57	-,04	95,5
Imperia	1,79	,01	1,34	,68	-,01	99,8
La Spezia	,75	-,77	-,37	-,87	-,72	99,9
Savona	1,45	-,30	1,22	-,38	-,05	99,1
Bergamo	1,22	1,54	-,92	-,87	-,08	89,9
Brescia	,65	,78	-1,48	-,08	-,42	95,3
Como	1,50	,79	,14	,33	,09	98,6
Cremona	,84	,31	-,50	-,65	-,42	98,9
Mantova	,40	-,87	-,66	,49	-,14	96,6
Milano	2,21	-,16	-,03	,21	-,88	93,4
Pavia	,54	,70	-,08	,69	-,03	97,56
Sondrio	,86	1,30	-1,38	1,29	-,26	96,6
Varese	1,49	-,70	,13	,57	,20	99,6
Bolzano	-,40	-,68	-1,01	-1,64	8,23	0,1
Trento	2,40	1,67	-,07	-1,41	-,17	95,3
Belluno	1,36	,30	-,41	2,23	-,01	99,2
Padova	,88	1,45	-,63	-1,01	,05	68,1
Rovigo	-,24	-,35	-,88	,42	,29	93,7
Treviso	1,41	1,20	-,41	,25	,14	86,6
Venezia	1,44	-,20	-,77	,50	-,23	95,3
Vicenza	1,23	2,07	-,32	-1,29	,15	68,0
Verona	,79	,79	1,48	-,35	,08	91,0
Gorizia	1,23	-,65	,53	,57	,22	35,8
Pordenone	1,20	,10	-,31	1,49	-,19	95,4
Trieste	1,08	-1,46	,49	,39	1,02	15,5
Udine	,97	,18	-,45	2,00	,20	90,8

10. táblázat folytatása

Megyék	Faktorok					Teszt
	I(21,72)	II(16,45)	III(14,36)	IV(13,06)	V(12,81)	
Bologna	,16	-1,64	-,52	-,23	-,19	95,1
Ferrara	-,24	-1,82	-,88	1,42	-,01	99,8
Forli'	,06	-1,36	1,80	-1,88	-,39	97,8
Modena	,02	-1,47	-,83	-,59	-,18	90,6
Piacenza	-,24	-,24	,07	-,06	,18	97,5
Parma	,13	-,83	-,53	,26	-,04	98,6
Ravenna	,12	-1,39	1,63	-2,34	-,43	87,1
Reggio E.	-,21	-1,45	-1,21	-,65	-,15	99,9
Arezzo	-,27	-1,00	-1,07	-,95	-,51	97,4
Firenze	,48	-1,49	-,80	-1,16	-,50	74,5
Grosseto	-,10	-1,63	,48	-,02	-,67	99,7
Livorno	,30	-1,75	-,33	-,62	-,38	99,9
Lucca	,92	,15	-,16	-,50	-,42	98,6
Massa	,90	-,86	1,28	-,92	-1,16	99,9
Pisa	,17	-1,34	-,93	-,75	-,66	81,9
Pistoia	,01	-1,23	-,40	-,90	-,18	99,9
Siena	-,13	-1,81	-1,13	-1,22	-,64	61,4
Ancona	,19	-,54	,25	-,66	-,39	99,6
Ascoli P.	-,10	-,23	,20	-,77	-,48	97,6
Macerata	-,32	,24	,19	-,84	-,10	96,8
Pesaro	-,27	-,89	-,56	-,78	-,23	98,8
Perugia	-,17	-,86	-,75	-,85	-,88	99,7
Terni	-,49	-1,14	-,11	-,70	-,59	99,7
Frosinone	-1,33	,90	-,12	,68	,18	88,3
Latina	-,48	,24	,97	-,12	-,38	85,8
Rieti	-1,10	-,01	-,23	-,01	-,36	97,6
Roma	,16	-,59	,77	,76	-,03	98,9
Viterbo	-,90	-,40	,20	-,50	-,04	88,6
Chieti	-,54	,70	-,42	-,62	-,10	94,3
L'Aquila	-,75	,48	-,75	1,13	-,09	99,
Pescara	-,49	,02	-,44	,08	,14	90,6
Teramo	-,12	-,01	-,91	-,59	-,38	91,6
Campobasso	-,71	2,13	-,37	-2,20	-,39	99,5
Isernia	-,87	1,96	-,134	-,58	-,40	95,1
Avellino	-,93	1,33	-1,18	,74	-,32	85,4
Benevento	-1,36	2,06	,92	-,65	,11	89,7

10. táblázat folytatódik

10. táblázat folytatása

Megyék	Faktorok					Teszt
	I(21,72)	II(16,45)	III(14,36)	IV(13,06)	V(12,81)	
Caserta	-1,20	1,30	-,13	,16	-,10	94,9
Napoli	-,59	-,50	,30	1,10	-,12	95,2
Salerno	-,70	,59	-,02	,79	-,57	77,7
Bari	,92	,29	1,16	,66	-,02	93,7
Brindisi	-1,59	-,58	2,12	,23	-,12	61,5
Foggia	-1,26	-,31	-,05	,62	,06	40,8
Lecce	-1,30	,34	,35	,49	-,51	61,0
Taranto	-1,56	-,11	1,18	,80	,48	89,1
Matera	-1,56	,70	-1,00	-,25	,01	71,5
Potenza	-,95	,55	-1,62	,82	-,45	89,6
Cosenza	-,54	-,02	-1,48	1,97	-,69	96,2
Catanzaro	-,47	,32	-,61	-,37	-,89	81,0
Reggio C.	-,81	,16	,11	1,43	-,05	81,3
Agrigento	-,61	,36	-1,04	,27	-,52	28,2
Caltanissetta	-1,17	,22	,14	,55	-,13	92,9
Catania	1,58	-,03	2,53	,30	,10	97,0
Enna	-1,23	,35	-,19	,01	-,66	95,6
Messina	-,93	1,30	1,56	,73	-,06	97,3
Palermo	-,54	1,33	,72	,10	-,63	71,6
Ragusa	-1,56	-1,04	,19	-,10	,04	81,2
Siracusa	-1,03	-,06	2,78	-1,34	-,68	93,0
Trapani	-1,14	-,40	2,63	1,74	-,07	89,3
Cagliari	-,32	-,62	-,90	,30	1,02	71,0
Nuoro	-1,35	,77	-1,21	-1,24	,39	97,1
Oristano	-1,18	,52	-1,13	-,26	1,62	82,8
Sassari	-,98	1,01	-,12	-1,01	,66	58,2

Az (egy) faktorok által megmagyarázott variancia

II. TÁBLÁZAT
 A megyék faktorpontjai, 1987-es népszavazás és politikai választások
 (Factor scores of counties, 1987 plebescite and political elections)

Megyék	„A” elemzés Faktorok		„B” elemzés Faktorok		
	I(72,16)	II(20,33)	I(35,81)	II(15,69)	III(10,94)
Aosta	,24	-,08	-	-	-
Alessandria	-,02	-,41	,12	,97	,42
Asti	-,58	,01	-,81	,34	,04
Cuneo	-2,57	,35	-3,21	-,44	-,11
Novara	-1,10	,08	-,74	,73	1,01
Torino	-,91	-,16	-,88	1,86	,14
Vercelli	-1,45	-,39	-1,23	,79	,22
Genova	-,95	-,12	-,68	1,44	-,63
Imperia	-1,39	,51	-1,21	1,17	-,07
La Spezia	,59	-,41	,74	,69	-1,03
Savona	-1,10	-,16	-,87	,95	-,49
Bergamo	-1,58	-1,65	-1,53	0,07	-1,59
Brescia	-1,85	-,66	-1,54	-,10	-1,06
Como	-1,70	-,64	-1,52	,66	-,53
Cremona	,07	-1,00	,07	,28	-1,01
Mantova	,87	-1,12	1,02	,67	-,25
Milano	-1,30	-,47	-,86	1,93	-,96
Pavia	-,57	-1,03	-,21	,58	-,19
Sondrio	-1,31	,65	-1,17	-,16	-,79
Varese	-,83	-,62	-,59	1,20	-,13
Belluno	-1,66	1,13	-1,31	,74	-,01
Padova	-,93	-1,08	-1,12	,02	-1,26
Rovigo	,36	-1,45	,40	-,37	-,33
Treviso	-1,21	-,38	-1,31	,13	-,88
Venezia	,50	-,60	,46	1,54	-,77
Verona	-,99	-1,20	-1,10	,27	-,95
Vicenza	-,89	-1,41	-1,28	-,21	-1,51
Bolzano	,87	-,34	,60	3,23	4,62
Trento	-,83	-,04	-1,10	1,33	-1,38
Gorizia	-1,02	-1,50	-,77	,79	,06
Pordenone	-,77	-,30	-,57	,76	-,09
Trieste	-2,16	-,07	-1,75	2,17	1,65
Udine	-1,01	-,54	,77	,82	,14

11. táblázat folytatódik

II. táblázat folytatása

Megyék	„A” elemzés Faktorok		I(35,81)	„B” elemzés Faktorok	
	I(72,16)	II(20,33)		II(15,69)	III(10,94)
Bologna	,56	-1,36	,86	,84	-,74
Ferrara	1,45	-1,85	1,75	,61	,08
Modena	1,40	-1,52	1,56	,20	-,97
Forlí	,20	-1,08	,40	,05	-,39
Parma	-,11	-1,20	,20	,60	-,62
Piacenza	-1,40	-1,77	-,95	,34	,03
Ravenna	-,21	-1,61	,04	-,02	-,77
Reggio Emilia	1,60	-1,47	1,73	-,14	-1,08
Arezzo	1,29	-,71	1,43	,01	-1,02
Firenze	1,13	-,67	1,29	,88	-1,20
Grosseto	1,32	-,63	1,56	,75	,33
Livorno	2,00	-,92	2,10	1,06	-,70
Lucca	,04	-,25	-,01	,41	-,71
Massa Carrara	,88	-,12	,95	,67	-,37
Pisa	1,15	-,97	1,38	,68	-,99
Pistoia	1,45	-,55	1,52	,28	-,64
Siena	2,24	-1,42	2,35	,28	-1,16
Ancona	,20	-,50	,32	,06	-,57
Ascoli P.	-,15	-,01	-,01	-,33	-,31
Macerata	-,80	,02	-,74	-,77	-,39
Pesaro	1,04	-,51	1,13	-,04	-,64
Perugia	1,00	-,70	1,26	,18	-,75
Terni	,82	-,79	1,14	,28	-,20
Frosinone	-,02	,26	-,23	-1,58	,81
Latina	-1,01	,40	-,84	-,43	,59
Rieti	-,41	-,14	-,11	-,57	,56
Roma	-,51	-,04	-,41	1,26	,12
Viterbo	,48	-,78	,48	-,30	,66
Campobasso	,031	,24	-,62	-2,20	-1,17
Isernia	,13	1,67	-,34	-2,20	-,88
Chieti	-,24	,48	-,40	-1,17	-,49
L’Aquila	-,69	,84	-,52	-,97	,15
Pescara	,37	,31	,22	-,16	,20
Teramo	,31	1,02	,25	-,69	-,87
Avellino	-,19	1,77	-,44	-1,84	-,26
Benevento	-1,02	1,96	-1,47	-2,24	,46

II. táblázat folytatása

Megyék	„A” elemzés Faktorok		„B” elemzés Faktorok		
	I(72,16)	II(20,33)	I(35,81)	II(15,69)	III(10,94)
Caserta	,32	1,41	-,12	-1,80	,38
Napoli	,44	1,80	,28	-,381	,16
Salerno	,04	,60	-,01	-,72	,58
Bari	-,99	1,28	-,89	-,62	1,17
Brindisi	,57	,69	,52	-,34	2,05
Foggia	,65	,94	,45	-,85	,83
Lecce	,30	1,60	,16	-1,03	,96
Taranto	,01	1,07	-,12	-,68	1,21
Matera	,35	,72	,09	-1,76	-,08
Potenza	,16	1,25	,13	-1,43	-,31
Catanzaro	1,20	1,73	1,00	-,72	,04
Cosenza	,83	1,53	,94	-,53	,52
Reggio C.	,90	1,58	,67	-,54	1,61
Agrigento	1,35	1,65	1,04	-1,09	-,24
Caltanissetta	,79	1,10	,56	-,95	,79
Catania	-,47	,78	-,54	-,252	,57
Enna	,65	1,30	,51	-1,25	,28
Messina	-,19	1,15	-,78	-1,35	1,31
Palermo	-,02	1,29	-,33	,30	,96
Ragusa	,64	,08	,71	-,85	,72
Siracusa	,46	,98	,18	-,48	1,27
Trapani	1,04	,65	,76	-,27	2,50
Cagliari	1,10	-,07	,97	,72	,64
Nuoro	1,11	,71	,77	-,44	-,54
Oristano	,58	,49	,26	-,88	,70
Sassari	1,03	,31	,65	-,49	,59

Az egyes faktorok által meghatározott variancia. "A" elemzés (az 6. tábla változói); „B” elemzés (a 7. tábla változói)
 Megjegyzés: a „B” elemzésben nem szerepel Aosta, mert a politikai választások során egyetlen listán túl sok párt
 szerepelt.

Fordította: Tóth Tibor

A mű eredeti címe: Cambiamenti nella geografia elettorale Italiana dopo le consultazioni politiche del 1987, Aggiornamento al volume 3, Collana dell'Instituto di Scienze Geografiche dell'Universita di Parma, Edizioni Unizopli, 1988.

Jegyzetek

- ¹ A kongresszus anyagát a Patron (Bologna) jelentette meg.
- ² Celant. A. Morellip.(1986) La geografia dei divari territoriali in Italia, Sansoini, Firenze, különösen a 177—312. oldal. A könyv emellett vastkos irodalomjegyzéket tartalmaz számos földrajztudós, valamint a téma iránt érdeklődő egyéb szakíró műveiből.
- ³ Muscara'C, Geografia della trasformazione italiana: dal miracolo economico al decentramento sociale. Megjelent Valussi G. gondozásában: L'Italia geoeconomica U.T.E.T., Torino 1987, 96—138. oldal. A 136—138. oldalon található bibliográfia hasznosan egészíti ki a Celant és Morelli könyvében található irodalomjegyzéket. A fentiekén kívül még a következő művek érdemelnek említést: Muscara'C., (1976) La societa radicata, Angeli, Milano, Dalla geografia elettorale alla geografia politica: il caso italiano delle aree bianca e rossa, Boll. Soc. Geogr. Ital. Sez. XI.4.(198) 269—302. oldal, Megalopoli mediterranea, Angeli, Milano, 1978.
- ⁴ Brusa C. (1984) Geografia elettorale nell'Italia del dopoguerra, Collana dell'Istituto di Scienze Geografiche dell'Universita di Parma, No.3, Unicopli, Milano, 129—136. oldal, valamint a következő művek: Guillourel H., La geografia elettorale dei geografi francesi e anglosassoni, Agnew J.A., La geografia elettorale nel mondo angloamericano negli anni '70 e '80', Levy J., Parigi carta d'identita. Spazio geografico e sociologia politica Brusa C. gondozásában: Elezioni, territorio, societa, Collana dell'Istituto di Scienze Geografiche dell'Universita di Parma No.6, Unicopli, Milano, 1986, 15—47. 49—53. és 85—108. oldal.
- ⁵ A témával kapcsolatos számtalan munka között megemlíthjük a Salernoi Egyetem politológusának tollából pontosan egy, a P.C.I. területéhez közeli megjelenési körű folyóiratban leközölt anyagát: Calise M. (1987), La crisi della sostanza partito, 'Politica ed economia', 18 No. 7/8, 4. oldal.
- ⁶ Ebben a témában — a választási földrajz elemzéseiből merítve — a sajtó rendkívül sok cikket jelentetett meg, amelyek nem állnak meg a hagyományos környezeti változók elemzésénél, hanem foglalkoznak az egyes városi negyedek funkcióbeli különbségeivel, továbbá a nagyvárosi területek problémáival is.
- ⁷ Az itt szereplő valamennyi adatot közvetlenül a P.C.I. választási hivatala bocsátotta rendelkezésre. Ezúton mondunk köszönetet közreműködéséért dr. E. Cascianinak.
- ⁸ Ez rendre a következő: M.S.I. 22,33%, D.P. 23,07%, P.R.I. 25,04% és P.L.I. 27,92%.
- ⁹ A D.C., amely a megyeszékhelyektől függő területeken a szavazatok 8,46%-át szerezte meg, most 9,95%-ot mondhat magáénak; a P.C.I. szavazatainak aránya 9,35%-ról 8,64%-ra változott; a P.S.I. esetében pedig ez az arány 2,56%-ról 0,2%-ra változott.
- ¹⁰ A P.L.I., amely 1979-ben a függő területekhez képest a megyeszékhelyeken 61,47%-kal több szavazatot kapott, most 33,29%-ra esik vissza; a P.R.I. 67,40%-ról 51,82%-ra csúszik vissza, míg a P.S.D.I. — amely 5,07%-kal több szavazattal rendelkezett — 5,56%-ot tud felmutatni a függő területek javára.
- ¹¹ A P.R. — amely 1979-ben a megyeszékhelyeken több mint kétszer annyi szavazatot kapott, mint máshol — 74,17%-ra csúszik vissza, kevéssel megelőzve a Zöldeket (69,32%).
- ¹² A kifejezést nemrégiben alkalmazta Mannheim R., Sani G. (1987), Il mercato elettorale, Il Mulino, Bologna, 153—185. oldal.
- ¹³ Az ilyen helyzetekkel kapcsolatos földrajzi vonatkozású kérdésekhez lásd: Brusa C., (1984), Geografia del potere politico in Italia, Collana dell'Universita de Parma No. 6, Unicopli Milano, 52—53. oldal
- ¹⁴ Nicolazzi, aki a választások idején hivatalban levő titkár volt Novara választási körzetében — amely magában foglalja a vezérhez kevésbé közeleső Vercelit és Torinot is — csak 29,87%-ot kapott.
- ¹⁵ Brusa C., Geografia del potere ... idézett műve, 59—63. oldal.
- ¹⁶ Calise M., idézett műve, 3. oldal.
- ¹⁷ A regionális titkár, Mannino és De Mita Palermo-i megbízottja (Mattarella) közötti nézeteltérésekről még a választások után is cikkeztek az újságok.
- ¹⁸ Chiaromonte G. Palermoban tett bejelentése sebet ejtett a D.C. és a P.S.I. közötti kapcsolatokon és megrázta az egész D.C.-ot olyan vitákat kavarva, amelyek végül is a városi végrehajtó bizottság lemondásához vezettek.
- ¹⁹ Craxi mellett nem szabad megfeledkezni a „Tognoli hatásról” sem, amely Milanó volt polgármesterének a személyéhez kötődik. Tognoli a Milánó—Pavia választókerületben 113.148 szavazatot szerzett, és ezzel abszolút mértékben Craxi és Formigoni után harmadik, százalékosan pedig pártjának titkára (32,62%) után második (19,72%) lett.
- ²⁰ Az eljárással kapcsolatban lásd AA.VV.(1982) SAS User's Guide: Statistics, Sas Institute Inc., Cary NC., 449—460. o.
- ²¹ A számításokból kimaradt Bolzano és Trieszt megye. Itt ugyanis a választási magatartásban megfigyelhető hasonlóság minimális a különböző nemzetiségi csoportok ismert érdekkülönbségei miatt, amely csoportok ráadásul földrajzi szempontból is rendkívül heterogén elhelyezkedést mutatnak.
- ²² A D.C. csak egy kérdésre javasolta a választóknak a "nem" szavazatot. Az illető kérdés az Enel részvételi jogára vonatkozott, az atomerőműveknek az országhatárokon kívül történő építésében és irányításában.

- ²³ A népszavazás során a következő arányban támogatták a szavazók az egyes kérdéseket: bírói felelősség 80,2 %; Vizsgáló Bizottság 85,1%; atomerőművek helyének kijelölése 80,6%; települési hozzájárulások 79,7 %; Enel részvétel külföldi kezdeményezésekben 71,8 %.
- ²⁴ Ebben a tekintetben nagy jelentőségűek a legfontosabb olasz napilapok szalagcímei 1987. november 10-én. A La Repubblica egész címloldalán a következő olvasható: A 46 millió választóból 21 millió támogatta a népszavazási kérdéseket. Fél Olaszország igennel szavazott. Sikeres volt a bírósági és nukleáris témákkal foglalkozó öt népszavazási kérdés. Minden három olasz közül azonban egy nem ment el az urnákhoz. A tulajdonképpeni cikk előtt dőlt betűkkel még ez áll: "A Köztársaság történetében most járultak a legkevesebben az urnákhoz: a szavazástól való tartózkodás főleg Nápolyban és délen öltött tömeges méreteket. Nápolyban és Calabriában olyan kevesen járultak az urnákhoz, hogy ott az egész szavazás érvénytelen. Mintegy 4 millió olasz húzta át, vagy hagyta üresen a szavazólapot." A Corriere della Sera teljes első oldalán a következő olvasható: „A bírósági és nukleáris témákkal kapcsolatos öt népszavazási kérdés minden idők legkevesebb választóját hívta az urnákhoz. Az igennel szavazók elsősorú győzelmet arattak ugyan, de nagyon sokan nem adták le voksukat.” A La Repubblica második oldalán Mino Fucillo cikke a következő címmel jelent meg: „Megszületett a nemszavazók nagy pártja.” A L'Unita november 10-i száma is jelentőségteljes című cikket közöl G. Cotturri tollából a 2. oldalon: „Egy korlátozott mértékben rendelkezésre álló eszköz helytelen alkalmazása. A nép hatalmát többre kell értékelni.”
- ²⁵ Tekintve, hogy a különböző kérdésekkel kapcsolatos választási magatartások között gyakorlatilag nem volt különbség, a tartózkodók százalékos arányát az első, a bírók polgári felelősségével kapcsolatos kérdés adataiból állapították meg.
- ²⁶ A Corriere della Sera 1987. november 10-i számának 4. oldalán jelentőségteljes cím olvasható: „Dél visszautasította a népszavazást”; a La Repubblica 1987. november 10-én a 10. oldalon részletesen taglalja az ország három legfontosabb városában megfigyelhető tartózkodási gyakorlatot a következő cím alatt: „A tartózkodás három fővárosa.”
- ²⁷ Érdemes megemlíteni néhány címet — márcsak azok jellemző, fellengzős hangvétele miatt is, akik néhány hónappal egy válság után váratlan mértékű fellendüléssel akarnak eldicsekedni — így például a L'Unita november 10-i számából: „Natta: a kommunista erő minden.” (3. o.); Az emiliai tartományi mellékletben a hangvétel egyenesen apoteózis jellegű a különböző megyék sikereit kommentálva. Ennek érzékeltetéséhez elegendő Perciaccante G. 4. oldalon található cikkének címét idézni: „Igen, Igen, Igen, Igen, Igen. A vörös régió segítette győzelemre a népszavazást.”

A SZERBIAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYEI

(Parliamentary elections in Serbia)

KOVÁCS TERÉZ

Jugoszlávia hat köztársasága közül először Szlovéniában, majd Horvátországban került sor a második világháború utáni többpárti parlamenti választásokra. Már a választások előtt létrejött mindkét köztársaságban a fontosabb ellenzéki pártok koalíciója azzal a céllal, hogy majdani győzelmük biztos legyen a kommunista párt felett. Szlovéniában azonban a köztársasági elnök az egykori, sorrendben utolsó kommunista pártfőtitkár lett. Milán Kucsán győzelmét annak köszönheti, hogy „Pozgay-féle” népszerű reformkommunista volt.

Franyó Tudjmánnak politikai múltja van. A Horvát Köztársaság mai elnöke a második világháborúban partizán vezető volt. A hatvanas években nem politikusként, hanem vezető kutató múzeológusként olyan adatokat hozott napvilágra, melyek szerint az egyik véres mészárlás fő bűnösei nem az usztasák, hanem a partizánok voltak. Tito közbenjárásával a hajdani harcóstársat, Tudjmant, börtönbe zárták. A választások előtt szélsőséges horvát nacionalista álláspontra helyezkedett. Ebből később kénytelen volt engedni, de alapvetően túlzott nemzeti érzelmektől fűtött államfő maradt.

Bosznia-Hercegovina lakosságát három nemzet alkotja. Számarány szerinti sorrendben ezek a következők: muzulmánok,¹ szerbek és horvátok. A fentiek mind nemzeti pártokat alakítottak, és számarányuknak megfelelően juttattak képviselőket a parlamentbe. Őket a volt *Kommunista Párt* követi, majd a kormányfő, Ante Markovics által alapított *Jugoszláv Reformerők Szövetsége* (rövidítve *Reformerők*).

Macedóniában is hasonló a parlamenti választási kép, azzal a különbséggel, hogy ott macedón nemzeti párt győzött. További különbség, hogy a lakosság 20%-át kitevő albánok is alakítottak pártot és szereztek képviselőhelyeket a parlamentben.

A választásokat legkésőbb Montenegróban (Crna Gorában) és Szerbiában bonyolították le. Ebben a két köztársaságban a választási eredmények másként alakultak, mint az előbb említett négy jugoszláviai köztársaságban. Ugyanis ott a szocialisták elsőprő győzelmet arattak, és a választópolgárok közvetlen szavazás útján szocialista elnököt választottak. Montenegróval itt nem kívánok foglalkozni, csupán annyit jegyzek meg, hogy mentalitásában ez a legkisebb (584 ezer lakosú) köztársaság hasonlít leginkább a szerb néphez.

A választás módja és körülményei

Szerbiában 1990. december 9-én volt a parlamenti választás első fordulója. Akkor a köztársasági elnökre és a 250 választóközvet egyéni jelöltjeire adták le szavazatukat a választópolgárok. Listás választás nem volt. Az első fordulóban az a köztársasági elnökjelölt és képviselőjelölt győzhetett, aki a leadott szavazatoknak legalább 50%-át plusz egy szavazatot megszerzett, azzal a feltétellel, hogy a választásokon összességében (nem az egyes egyéni körzetekben) megjelent

a választópolgárok legalább 50%-a. Már az első fordulóban megválasztották a köztársasági elnöket és a képviselők 38%-át. A választás második fordulójára december 23-án került sor. Ekkor a fennmaradt 154 választókerületben az első fordulóban legjobb eredményt elért két jelölt egyikére szavazhattak a polgárok. A második fordulóban az győzött, aki több szavazatot kapott, függetlenül a szavazáson résztvevők számától.

A választásokat megelőzően igazi pártcsaták folytak. Bármelyik párt ragasztotta ki plakátjait, egy órán belül az ellenfelek letépték. A választókörzetek határainak meghúzásánál az uralkodó szocialista párt — amely a kommunista szövetség nevet viselő párt és a hazafias népfront egyesüléséből jött létre — szava volt döntő. Politikai demokráciák szabályaival aligha összeegyeztethető az, hogy a választások első és második fordulója előtt csupán fél-fél óra televíziós szereplést kaptak az ellenzéki pártok. Az utolsó percben tették számukra lehetővé, hogy a szavazóhelyeken és a szavazatszámlláló bizottságban egy-egy képviselőjük jelen lehessen. A választókörzeteket nagyon szabálytalanul alakították ki, pl. az albán-, magyar- és muzlimoklakta körzetre jóval több választópolgár jutott, mint egy átlagos „tisza szerb” körzetre.

Az első fordulóban a több mint hétmillió bejegyzett szavazópolgárból valamivel több mint ötmillióan szavaztak, azaz a bejegyzettek 71,5%-a. A második fordulóban 48,3% ment el szavazni, de a leadott szavazatok területenkénti megoszlása igencsak eltérő: Szerbia tartományok nélküli részében 58,4%, Vajdaságban 53,4%. Koszovóban ezzel szemben csupán a bejegyzettek 12,7%-a járult az urnák elé. Az első fordulóban is hasonló területi különbségek voltak a leadott szavazatok között. Koszovóban a lakosság 85%-át alkotó albánok nem mentek el szavazni. Ők azt mondták, nem ismerik el legitimnek azt a hatalmat, amely megszüntette tartományukat, sajtójukat, feloszlatta parlamentjüket.

A parlamenti képviselőhelyek megoszlása

Az első forduló több meglepetést hozott. A szocialisták ugyanis „földcsuszamlásszerű” győzelmet arattak, miután 87 képviselőhelyet sikerült már az első fordulóban megszerezniük. Ezzel szemben a legnagyobb ellenzéki pártnak, a Vuk Draskovics vezette *Szerb Megújhodási Mozgalom*-nak, egyetlen képviselői helyet sem sikerült megszereznie december 9-én.

A *Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége*-nek (VMDK) az első fordulóban öt helyet sikerült elnyernie. A képviselők a kanizsai, a zentai, a kishegyesi és (ketten) a szabadkai körzetből jutottak a parlamentbe.

A *Demokratikus Akció Pártja* (ez a Novi-Pazári székhelyű, szerbiai mohamedánok pártja) az első fordulóban három jelöltet juttatott a parlamentbe. Ezen kívül csupán egy képviselőt választottak meg ebben a körben, őt az ún. *polgárok csoportja* támogatta, ami végeredményben azt jelenti, hogy *független* jelölt volt.

A második menetben 150 a szocialista, 80 a *Szerb Megújhodási Mozgalom* színeiben induló képviselő, továbbá 25 a *független*, 16 a *demokrata párti*, 7 a VMDK-jelölt. Ezen kívül még 21-en a legkülönfélébb pártok valamelyikének képviselőjelöltjeként versenyeztek a 154 parlamenti helyért.

Két választókörzet kivételével az egyik jelölt mindenütt a szocialista párt színeiben indult. Előrenyomulásuk láttán az ellenzéki pártok összefogásra szólítottak fel, mert tudták, hogy a

kormányalakítási lehetőség elveszett, és a tét már csupán az, hogy minél többen üljenek az ellenzéki padsorokban.

A második forduló után végül is a *szocialisták* 194 (77,6%), a *Szerb Megújódási Mozgalom* pedig 19 (7,6%) mandátumot szerzett. A *VMDK* 8 képviselőjével (3,2%) a harmadik helyezést érte el, rajtuk kívül még a *Demokrata Pártnak* van jelentős (2,8%) képviselete (7 fő). (Érdekesként említeném, hogy mindannyian Belgrádban jutottak parlamenti helyhez.) A fennmaradt 22 mandátum (8,8%) a legkülönbébb pártok és a függetlenek között oszlik meg.

A szocialisták és a rajtuk kívül álló ún. ellenzék képviselőinek területi megoszlása eltérő.

1. TÁBLÁZAT
A képviselők területi megoszlása
(Regional distribution of representatives)

Térségek	Képviselők	
	szocialisták	ellenzék
Vajdaság	36	20
Koszovó	30	4
Szerbia a tartományok nélkül	128	32
Összesen	194	56

Koszovón néhány albán nemzetiségű is található a szocialisták között, de a többség szerb és csupán egy macedóniai székhellyel bíró albán párt jelöltje (egy tanár) jutott be a parlamentbe. Neki is felmondtak a munkahelyén, mert a választási kampányt megelőző három hónapban négyszer hiányzott az iskolából. Az meg már szinte anakronizmus, hogy a tartományi fővárosból, Pristinából, 5 szerb nemzetiségű, szocialista párti jelölt került a parlamentbe.

Az 1. táblázatban látszik, hogy az ellenzék a Vajdaságban a legerősebb. Újvidéken a 7 választókerület közül 6-ban az ellenzék nyert, csupán egyben győztek a szocialisták. E hat ellenzéki képviselő egyike Paroski Milán, aki a Panoráma egyik adásában arról beszélt, hogy a Balaton partja is szerb terület volt a középkorban, és a magyarok már nem mernek ásatásokat végezni, mert csak szerb sírokat találnak.

A tartományi fővárosban megbukott az addigi kormányfő, és a szerb belügyminiszter sem jutott be a parlamentbe. Szerbiában, Belgrádban és a második legnagyobb városban, Kragujevácon, aratott legnagyobb sikereket az ellenzék. A szocialisták viszont ott kapták a legtöbb voksot, ahol sok bezárásra váró vállalat van és nagy munkanélküliség várható.

Listás választás nem volt, de az első fordulóban a pártszínekben induló jelöltekre leadott szavazatok alapján következtetni lehetett arra, milyen pártokra szavaztak a polgárok. A *Szerb Szocialista Párt* jelöltjeire 2 millió 300 ezren szavaztak (ami az összszavazatok 45,8%-át jelentti). A *Szerb Megújódási Mozgalom* jelöltjeire 790 ezren (15,7%), a *polgárok csoportjainak* jelöltjeire 455 ezren (9%), a *Demokrata Párt* jelöltjeire 372 ezren (7,4%), a *VMDK* jelöltjeire 132 ezren (2,6%), a *Demokratikus Akció Pártjának* jelöltjeire 84 ezren (1,7%), a *Reformerők* jelöltjeire 74 ezren (1,5%) szavaztak.

A *Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének* választási eredményeire ezúttal külön ki kell térni. A hivatalosan 1980. március 20-án alakult szervezet Adán székel, és érdekképviselőként működik, a választások alatt azonban pártszerűen tevékenykedett. Az adott választási eredmények közepette a nyolc parlamenti hellyel igencsak elégedettek lehetnek. A megválasztott képviselők a vajdasági magyarság jeles személyiségei.

Különösen érdekesen alakult a választási eredmény Szabadkán. Szabadka népességszámát tekintve az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik legnagyobb városa volt. Belgrád és Zágráb után ugyancsak harmadik helyen állt az újonnan létrejött Jugoszláviában is. Ma is, mint akkor, 80 ezer lakosú a város. Az ötvenes évek elejéig még a tartomány legnagyobb városa, később megelőzte őt Újvidék, mely ma kétszer akkora, mint Szabadka. Szabadka lakosságának fele magyar, 30%-a bunyevác, akik amellet, hogy katolikus vallásúak, nagy többségükben a magyar nyelvet is jól beszélik. Szabadka és környéke 4 választóközterre volt felosztva. Az első fordulóban bejutott két *VMDK*-jelöltet még a *Reformerök* és a *Vajdasági Horvátok Demokratikus Közössége*, valamint a *Nemzeti Parasztpárt* is támogatta. A második fordulóban egy *VMDK*-s és egy horvát jelölt jutott be. Ez utóbbit ugyancsak támogatták a fenti pártok, és a *VMDK* nem indított ellene jelöltet. Ez az összefogás mindkét félnek megérte, eredményes volt. (A szerbiai horvátoknak ez az egyetlen képviselőjük a szerb parlamentben.) A 20%-ot kitevő szerbeknek és crna gora-iaknak Szabadkán nincs parlamenti képviselőjük. Bizonyos szélsőséges körök ezt nagyon fájlalják; 1991 februárjában haragukban egy katolikus templomban kisebb robbantást hajtottak végre, és az egyik belső falra cirill betűkkel kiírták: „Halál a magyarokra”. A legújabb, 1991-es népszámlálás előzetes eredményei szerint a Vajdaságban 340 ezer magyar él.

Összességében elmondható; ahhoz, hogy egy adott választóközterben *VMDK*-jelölt bejusson a parlamentbe az kellett, hogy olyan közterben induljon, ahol a lakosságnak több mint fele magyar. Így került sor arra, hogy a 8 *VMDK*-s mind Észak-Bácskában indult, és végül is nekik kell az egész szerbiai magyarság érdekeit képviselniük. Az a négy képviselő, akik a második fordulóban is indultak, de nem jutottak be a parlamentbe, nem laktak magyar többségű közterben (Temerin, Törökbecse, Csóka és Zombor), és még az ellenzéki érzelmű szerbek is úgy gondolták, hogy inkább legyen (akár ha szocialista) szerb a képviselő, mintsem magyar (noha ellenzéki). Fontos viszont kiemelni, hogy a magyarlakta közterekben egyetlen magyar nemzeti-ségű szocialista képviselőnek sem sikerült parlamenti helyhez jutnia, pedig jónéhány ilyen képviselő indult. A szocialista párt ugyanis a magyarlakta vidékeken magyar jelöltet is állított. Bejutott viszont az *UJDI* (ez Jugoszlávia egységéért harcoló, nem nacionalista párt), és a *Reformerök* közös képviselőjeként egy magyar Nagybecskerekén. (Várady Tibor, a Létünk főszerkesztője, akadémikus, régi polgári jogász családból származik.) Szavazóközterében a választópolgárok kb. 20%-a magyar. A szocialista színekben induló ellenfele az első fordulóban a szavazatok 41,9%-át, ő 24,6%-át szerezte meg. Mint *UJDI* színekben induló magyarra szavaztak rá a második fordulóban az ellenzéki érzelmű szerbek, bár ha *VMDK* színekben indul, nem teszik meg ugyanezt.

Végezetül el kell mondani, hogy a magyarok döntő többsége természetesen a *VMDK*-ra szavazott, de a magyarság 10–15%-a olyan helyen lakik, ahol nagyon alacsony a magyarok aránya (pl. Újvidéken is csak 10%), ezért ott rendszerint nem indult magyar képviselő.

A magyarok „második” pártja a *Reformok Szövetsége*. A szlovéniai és horvátországi választások után alakult Ante Markovics-féle pártnak a másik négy parlamentben van képviselője. A magyarok a kormányfő személyén kívül még azért szeretik ezt a pártot, mert nem nacionalista. A Magyar Szó és az értelmiség egy része nem a *VMDK*, hanem e párt mögött sorakozott fel.

A köztársasági elnök megválasztása

A szerbiai polgárok 32 köztársasági elnökjelölt közül választottak. Szlobodán Milosevics már az első fordulóban győzött. A szavazatok 65,3%-át szerezte meg. A második helyre „a szavazatok 16,4%-ával” Vuk Draskovics, a *Szerb Megújódási Mozgalom* jelöltje került. Őt Ivan Gyurics (5,5%), a *Reformerők* és az *UJDI* közös jelöltje követte. Érdekes megemlíteni, milyen területi eltérések vannak az első három elnökjelöltre leadott szavazatok között.

2. TÁBLÁZAT

A leadott szavazatok százalékos megoszlása
(Distribution of votes, %)

Elnökjelölt	Vajdaság	Koszovó	Szerbia tartományok nélkül	Összesen
Milosevics	56,3	79,7	87,8	65,3
Vuk Draskovics	13,3	6,0	18,0	16,4
Ivan Gyurics	15,6	1,6	2,2	5,5

A táblázat adatainak kiegészítéseként emlékeztetnék a már korábban leírtakra, miszerint Koszovóban az albánoknak legfeljebb 10%-a ment el szavazni. Így Milosevics koszovói „jó szereplését” ennek fényében kell értékelni. Ivan Gyurics a feltűnően sok vajdasági szavazatot elsősorban a magyaroktól kapta. Választások utáni első útja Zentára vezetett, ahol rá szavaztak a legtöbben, és arra a kérdésre, mi a véleménye a *VMDK* megalakításáról azt mondta, hogy egy ilyen érdekképviselő létrehozása a magyarok természetes igényét tükrözi. Az elnökjelöltek között Vojislav Seselj csetnik vezér az ötödik lett, és 96 ezer polgár voksolt rá, ez a leadott szavazatok 1,9%-a. (A csetnikek a második világháborúban a szerb királyi hadsereg katonái voltak. Az elmúlt 40 évben pejoratív érteleme volt, mert a király katonái a partizánok ellenségei voltak.) Seselj a Panoráma egy másik műsorában Fiumét Magyarországnak ígérte. Ugyanabból a műsorból tudtuk meg azt is, hogy Belgrádban az időközi képviselői választásokon készült indulni, és a megkérdezettek örömmel szavaztak volna rá. Erre az időközi választásokra, úgy néz ki, azért került sor, mert sikerült megegyeznie Miloseviccsel. Seselj egy elhunyt belgrádi szocialista képviselő helyén indult, és a július 7-i szavazás alapján immár ő is tagja a szerb parlamentnek.

Felvetődik a kérdés, hogy miért győzött Slobodan Milosevics? Azért, mert előzőleg legyőzte az albánokat. Milosevics, a szerb pártelnökből lett köztársasági elnök, kemény munkát végzett,

mire eljutott a mai, immár a nép által megválasztott köztársasági elnöki bársonyszékig. A nép elé ment: definiálta, ki a jó szerb, majd megbuktatta azon elvtársait, akik nem úgy gondolkodtak, miként ő. A szerb nép döntő többsége élte a vezért és támogatta abban, hogy megszűnjön a köztársaság két autonóm tartománya. A Vajdaságban ez simán ment, mert a lakosság bő felét kitevő szerbek nagyobb részének, elsősorban a háború után betelepülteknek, a támogatását élvezte. A lakosság 18 %-át kitevő magyarok pedig először megdöbbenek, majd bölcsen azt mondták, hát legyen úgy, ahogy a többség akarja, nekünk eddig sem volt jó, hiszen a tartományi korszak alatt, 1960 és 1980 között, a magyarság 15 %-kal csökkent, iskoláinkat sorra bezárták, nekünk végül is nincs nagyon mit veszítenünk. Nem így gondolkodtak a koszovói albánok. Velük kapcsolatban fontos kiemelni, hogy 1981-ben Koszovó lakosságának 90 %-át ők tették ki, és ez a terület Jugoszlávia gazdaságilag legelmaradottabb része, de — hasonlattal élve — azt lehetne mondani, hogy Koszovó, vagyis Rigómező, a szerbeknek azt jelenti, mint a magyaroknak Erdély. Koszovó Szerbia középkori bölcsője, a szép múlt jelképe. Az 1980-as évek elejére azonban az a példa nélküli helyzet alakult ki, hogy bár Koszovó Szerbia határain belül helyezkedett el, mégsem volt már Szerbia. Ott minden és mindenki: a feliratok az utcán, de az orvos és az egyetemi tanár is, albán volt. Ennek kettős oka van. Egyrészt az, hogy a szerb lakosság a második világháborútól kezdve folyamatosan a fejlettebb északra költözött. Az első és egyik legnagyobb vándorlási hullám közvetlenül a második világháború után érte el a Vajdaságot. A csábítás nagy volt: az elhurcolt vajdasági németek házai és földjei várták a betelepülőket. Akik elindították ezt a folyamatot, nem gondolták, miként fog ez egyszer visszaütni. Később előfordult, hogy az albán lakosság a szerbeket helyenként elűldözte Koszovóból. A belgrádi sajtóban viszont minden egyes elköltözést az albánok üldözésének tulajdonították. Másrészt, mivel az albán átlagcsaládban öt-hat gyerek van, s így Európában ott a legnagyobb a szaporulat, 1981-re a jugoszláviai albán lakosság a háború utáni állapothoz képest megháromszorozódott. (Akkor 2 millióan voltak Jugoszláviában, ezeknek kétharmada Szerbiában él.) A szerb nép ezért mintegy megsértődött, de ezt nem illett sehol sem őszintén kimondani. A sajtó és a közvélemény az albánokat, mint népet, nap mint nap primitívnek nevezi, lenézik és gyűlölik őket.

Az albánok részéről sem maradtak el az ellenállás különböző formái. Most azonban — legalábbis látszólag — a szerbek győztek Koszovóban. Az 1990-es év első felében feloszlatták a helyi parlamentet, megszüntették a pristinai TV albán adásait és a lapokat, százával bocsátották el az albán újságírókat, ezrével a rendőröket, végül pedig a polgári munkahelyekről is mindazokat az albánokat, akik a legkisebb ellenállást tanúsították. Bevezették a szükségállapotot. Szerbia többi részéről — a Vajdaságból is — felváltva viszik oda a rendőröket, orvosokat. Koszovót az állandó feszültség és a nélkülözés jellemzi. A szerbiai utca embere szerint most végre rend van Koszovóban. Úgy vélik, már csak egy lépés hiányzik az igazi megoldáshoz: a szerbek költözzenek vissza Koszovóba. A növekvő munkanélküliség megoldását úgy képzik el, hogy a munka nélkül maradt szerbek elmennek Koszovóba, és elfoglalják az engedetlen albánok munkahelyeit. Erőszak árán némi „eredmény” is született. A volt tartományban az 1991-es népszámlálás előzetes eredményei szerint 90-ről 78 %-ra esett vissza az albánok aránya, a szerbeké viszont 10-ről 13 %-ra nőtt a 1,7 millió főt kitevő lakosság soraiban.

Ez tehát Milosevics nagy műve, amit a szerb nép rendkívüli módon méltányol. A választásokon meg is hálálta neki!

1990 nyarán már a horvátokkal is komoly összetűzésre került sor, mert Milosevics emberei felbújtották a 4.600 ezer fős horvátországi lakosság 11,5%-át kitevő szerbeket, hogy nyilvánítsák ki Szerbiához való csatlakozási szándékukat. (A legnagyobb horvátországi szerb körzet légvonalban bő 300 km-re van a szerb határtól!) Mellesleg Vuk Draskovics is hasonló véleményen volt, amit — néha még Milosevicset is túlszárnyaló erélyességgel — ki is mondott.

A szlovénekkal és a horvátokkal való, immár véres összetűzés előtt az e köztársaságokban élő emberek gyakran azt nyilatkozták, az a baj a szerbekkel, hogy kommunista rendszert akarnak. Sajnos nem ilyen egyszerű a helyzet, mert Draskovics szívből gyűlöli a kommunizmust és mégsem tér el sokban Milosevicstől. A baj az, hogy Szerbia alapjában véve kommunizmus előtti reinkarnált törzsi társadalom, ahol a kormánypárt és az ellenzék jelentős hányada részéről a legminimálisabb tárgyalási és kompromisszumkészség, valamint a másság elismerése is hiányzik, és csupán a fizikai erőfölénnyel számol. Más kérdés, hogy a mostani körülmények között az ilyen politikai magatartást nacionalizmusnak hívjuk.

A szocializmus négy és fél évtizedes uralkodása utáni első parlamenti választások alkalmával Szerbiában olyan választási eredmény született, amelyen belül az ellenzék többsége és a kormányzó szocialista párt a nacionalizmusban egységes állásponton volt.

A szerbiai választások előtt a politizáló tömeg biztos volt Milosevics győzelmében, de a *Szerb Megújítási Mozgalmat* tartották a legesélyesebb befutónak. Ezzel szemben a szocialista képviselők földcsuszamlásszerű győzelmet arattak. A vele szemben álló erők közül a választási eredménnyel egyedül a *VMDK* lehet elégedett.

1991 márciusában Vuk Draskovics és a haladó értelmiség, főleg az egyetemisták, már a szerb elnök ellen tüntettek, sajtószabadságot, valamint egyéb demokratikus jogokat követeltek, és ekkor már szerb szerbre lőtt. Az első belgrádi halálos áldozat esete arra figyelmeztetett, hogy a békés átalakulás esélye ebben az országban elveszett. Amikor júniusban a szlovénok és a horvátok a Jugoszláviából való kiválás mellett érveltek, akkor a szerb szocialisták és az ellenzék nagy része ismét kiegyezett, sőt a szélsőséges csetnik erőknek is parlamenti helyet biztosított. Mindezzel azt demonstrálták, hogy a fizikai erőfölény végül legyőzi a józan értelmet.

Jegyzetek

¹ A mohamedánok elődei szerbek vagy horvátok voltak, de az 500 éves török uralom alatt felvették az iszlám vallást. Akkor is gazdagabb családok „vállalták” az effajta áruulást. Ma náluk is magas a születési arány, akárcsak más iszlám közösségekben.

Irodalom

DNEVNIK, Újvidéken megjelenő napilap.

HNH, Belgrádban megjelenő napilap.

Kovács T. (1991) Magyarok a szerb parlamentben, *Kapu* 4.

Létünk 1990/2-3, Hatalom újraelosztása Jugoszláviában, Szabadka.

Magyar Szó, Újvidéken megjelenő napilap.

MAK F. (1991) Miért csak oldás, és nem kötés? Negyvenöt ezer lélekkel kevesebb, *Hitel*, IV. 13.

Napló, Szabadkán megjelenő hetilap.

PARLIAMENTARY ELECTIONS IN SERBIA

TERÉZ KOVÁCS

Out of the six republics of Yugoslavia, the first free, multi-party parliamentary elections after the Second World War were held in Serbia and Crna Gora on December 9, 1990. In the other Yugoslav republics, elections had taken place earlier, and the winners were the national parties in all the republics. At the presidential elections, which was also direct, either a „better” communist of the socialist regime (e.g.: K. Grigorov, former Yugoslav foreign minister), or a reform communist (M. Kucan), or a slandered communist (Tudjman) won. At the same time, the party that became socialist from communist ended up only at the second, or even the third place.

Election results were different in Serbia and Crna Gora than in the other republics. In this study, the author deals with Serbia. Crna Gora is the smallest republic of Yugoslavia (with a little bit more than half a million inhabitants); these two republics are the closest to Serbs, and their election results were also similar.

In Serbia, there were 250 constituencies, and in the first round, the winner had to gain 1 plus 50% of votes, if minimum 50% of the voters in the republic voted at the elections. The president of republic, and 38% of the representatives were elected already in the first round. The second round of elections was held on December 23. At this time, in the remaining 154 constituencies, the citizens voted on one of the two nominees who reached the best result in the first round. In the second round, the winner was the person who gained more votes, independent from the number of voters.

In the first round, 71.5%, while in the second round, 48.3% of the 7 million registered voters voted. This result is the outcome of the fact that at Kosovo, less than 10% of the Albanians voted, who — at the same time — give 85% of the population. They do not consider the system legitimate, because the Serb rule terminated the parliament, and outlawed the Albanian press.

In the first round, the Serbian Socialist Party gained 87 places, while the strongest oppositional party — Serb Movement for Renewal — none. After this, the parties that were against the socialists called for coalition, because they realized, that otherwise they could not form a government. Thus the only aim was to have more parties among the future opposition.

After the second round, the election results were the following: Serbian Socialist Party 194; Serb Movement for Renewal 19, Democratic Union of Hungarians in Voivodina 8, Democratic Party 7, and 22 more places were obtained by one of the remaining parties. The opposition reached good results in Voivodina, Belgrade and the second largest city of Serbia, Kragujevac. The Democratic Union of Hungarians in Voivodina undertook the role of representing the Hungarians in Yugoslavia. In Northern Bačka, where the majority of inhabitants is Hungarian, their representatives won. According to the preliminary data of 1991 census, 340 thousand Hungarians live in Serbia.

There were 32 nominees for presidency, and Slobodan Milosevics got 65.3% of votes, Vuk Draskovics 65.3%, and Ivan Duric got 5.5%. Milosevics, the former party leader won, because two years earlier he terminated the federations of Voivodina and Kosovo, and successfully suppressed especially the Albanians. Sorry to say, but this nationalism is characteristic not only of the socialist party, but also of the biggest oppositional party. Both parties are the same in this respect.

Translated by J. Mészáros

A RENDSZERVÁLTÁS VÁLASZTÁSA*

(Choice of the transformation into a new regime)

DOMBI PÉTER — KOVÁCS DEZSŐ

Az 1990-es tavaszi választásokon a magyar állampolgárok — nemes egyszerűséggel — a rendszerváltásra szavaztak. A választásokon induló pártok többsége azonban — kevés kivételtől eltekintve — csak nagyon homályosan, többnyire jelszószerűen tudta felvázolni, milyennek képzei a jövőt a magyar társadalom számára.

A választások eredménye alapján felrajzolható a békés politikai átmenet választási térképe, mely — amint azt sokan már előzetesen jelezték — az elmúlt félév során, részben a parlament, a kormány és a pártok „működése” következtében is jelentősen módosult. Mindezt a helyhatósági választások eredményei is mutatták. A tavaszi választások egy új, de még korántsem végleges politikai tagoltságot szentesítettek, mely a későbbiek során is állandó kiindulási alapul szolgál a további elemzésekhez.

Írásunk elsősorban a pártok választási eredményei térbeli eloszlásának primér vizsgálata. A pártok, pártprogramok, a választási rendszer és a kampány stb. ismertetését, elemzését egyrészt a napi sajtó, másrészt különböző értékelő dolgozatok már megtették, így mi ettől eltekinttünk, ismertnek tételezve azt az olvasó előtt.

Elemzésünk első részében a pártokra adott szavazatokat vizsgáljuk regionális, megyei, egyéni választókerületi, illetve a szavazati joggal rendelkezők száma szerinti településcsoportos bontásban. A második részben az egyéni jelöltek első és második fordulóban elért eredményeivel, a jelöltek néhány statisztikai jellemzőjével, a jelöltek közötti verseny szorosságával, és a pártok és jelöltjeik közötti kölcsönhatásokkal foglalkozunk.

A választópolgárok térben, településben

A tavaszi választás eltérő területi eredményei mögött összetett társadalmi, gazdasági és történelmi összefüggések rejlenek. Egy-egy térség választási értékelésénél nem elegendő csupán a végeredményre, a mandátumok összegzésére, a mandátumot szerzett pártok felsorolására szorítkozni. A területi pártlisták, az egyéni körzetek első, illetve második fordulójának eredményei, az egyéni jelöltekre és a pártokra adott szavazatok közötti összefüggések, a választásokon való részvétel, valamint a helyi gazdasági, kulturális, politikai tradíciók, a vallási, etnikai különbségek, a népesség foglalkozási és korösszetétele stb., mind szerepet játszik az új, formálódó politikai tagoltságban.

A Központi Népegyenlítőnyilvántartótól kapott választási adatbázisunk 3068 település adatait tartalmazta, melyet tíz csoportba soroltunk a választásra jogosult állampolgárok számának

*A dolgozat ábráit és térképeit Dobiné Dombori Piroska készítette. Az adatbázis számítógépes feldolgozása Dombi Péter munkája.

megfelelően. Az első öt településcsoport döntő többségében a falvakat képviseli, bár az ötödik csoport 119 településéből 37 városi jogállással rendelkezik. A teljes képhez tartozik azonban, hogy közülük 21 a legutóbbi várossá nyilvánítások alkalmával, 1989. márciusától lett város. A 6—10. csoportba az ország városai kerültek. A tizedik csoport Budapest eredményeit tartalmazza, a kilencedikhez pedig az 1989-es beosztás szerinti öt megyei nagyváros, Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs és Győr tartozik. A 6. csoport többsége már város, de a 79 településből 14 nagyközség, melyből 12 a fővárosi agglomerációban fekszik (*l. táblázat*).

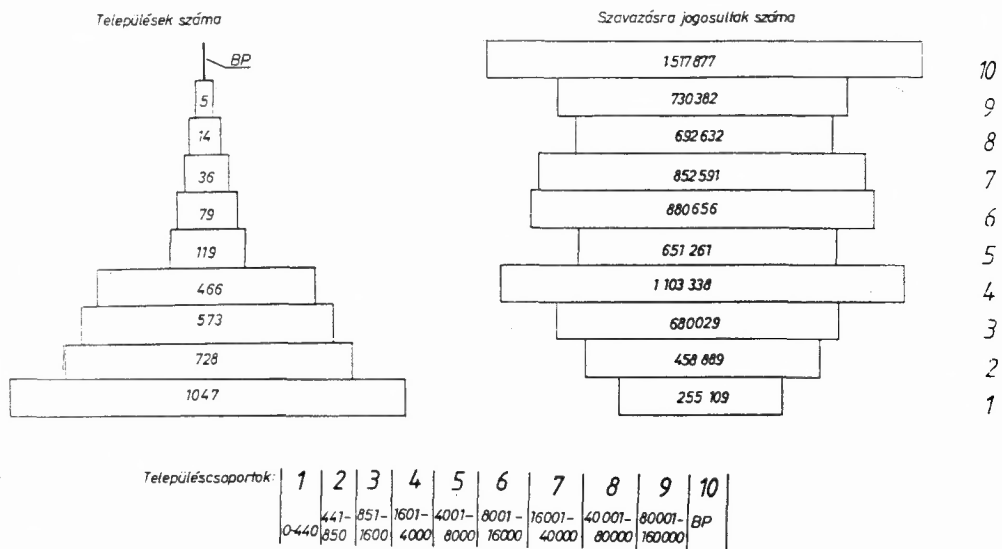
1. TÁBLÁZAT

A települések, a szavazásra jogosultak, a szavazáson résztvevők, valamint az érvényes szavazatok száma településcsoportonként (pártlisták alapján)
 (Number and percentage of settlements, people with the right to vote, voters and valid votes by settlement-groups /on the basis of party lists/)

		Településcsoportok a szavazásra jogosultak száma szerint									
		0—44	44—80	80—160	160—400	400—800	800—1600	1600—4000	4000—8000	8000—16000	Budapest
Települések	db	1 1047	728	573	466	119	79	36	14	5	1
	%	34,1	23,7	18,7	15,2	3,9	2,6	1,2	0,5	0,2	0,0
Szavazásra jogosultak	fő	255 109	458 889	680 029	1103 338	651 126	880 656	852 571	629 632	730 382	1517 877
	%	3,3	5,9	8,7	14,1	8,3	11,3	10,9	8,9	9,3	19,4
Szavazáson megjelentek	fő	177 293	296 261	415 310	660 825	393 567	553 865	551 842	480 503	481 994	1080 471
	%	3,5	5,8	8,1	12,9	7,7	10,9	10,8	9,4	9,5	21,2
Érvényes szavazatok	db	169 429	283 530	397 082	631 428	375 898	533 892	53 518	469 350	468 647	1045 997
	%	3,5	5,8	8,1	12,9	7,7	10,9	10,9	9,6	9,5	21,3

A szavazásra jogosult népesség 40,3%-a azon a 2933 településen él, ahol a szavazati joggal rendelkező lakosok száma kisebb 8000-nél. A 8000-nél több választójoggal bíró lakossal rendelkező 135 településen él a választópolgárok 59,7%-a (6—10. csoport). A településcsoportok — a lélekszám és a szavazásra jogosultak száma szerint — egy piramishoz hasonlítható hierarchiát alkotnak. A népesség megoszlása e struktúrában egyenetlen képet mutat (*l. ábra*). Az első három csoporthoz tartozik a települések 76,5%-a, a népességnek pedig 17,9%-a. A hierarchia csúcán lévő fővárosnak több szavazati joggal rendelkező állampolgára van, mint az első három csoportba tartozó 2348 magyar falunak. A legnépesebb csoportot a főváros után a 2—5000-es lélekszámú települések alkotják, ott él a szavazók 14,1%-a.

A települések fenti csoportosítása összhangban van a KSH lélekszám szerinti településstatisztikáival. Az általunk alkalmazott 10 kategória határát a választójoggal rendelkező állampolgárokra alapozva úgy húztuk meg, hogy a települések lakosságának korösszetételére tekintettel az 500 fő lélekszám alatti falvaknál a 18 év alatti népességet 12%-nak, 1000 fölött pedig 20%-nak vettük. Ebből következik a két csoportosítás közötti eltérés.¹

1. ÁBRA

A települések és a szavazásra jogosult állampolgárok száma, 1990
 (Number of settlements and people with voting right, 1990)

Az ország felnőtt népessége nem egyenletesen oszlik el az egyes régiókban (2. táblázat). A szavazójoggal rendelkezők közel fele, 45,7%, két régióban él (Központi régió és Észak—Dunántúl) és e két térségben volt a legmagasabb a választáson való részvétel is, hisz ide került a szavazatok 48,8%-a. A Központi régió (Budapest és Pest megye) ezen belül is kiemelt szerepe volt az eredmények alakulásában, hiszen oda tartozik a szavazásra jogosultak 28,4%-a. A további 4 régióra külön-külön a pártokra leadott érvényes szavazatok 12,4—13,1%-a jutott.²

2. TÁBLÁZAT

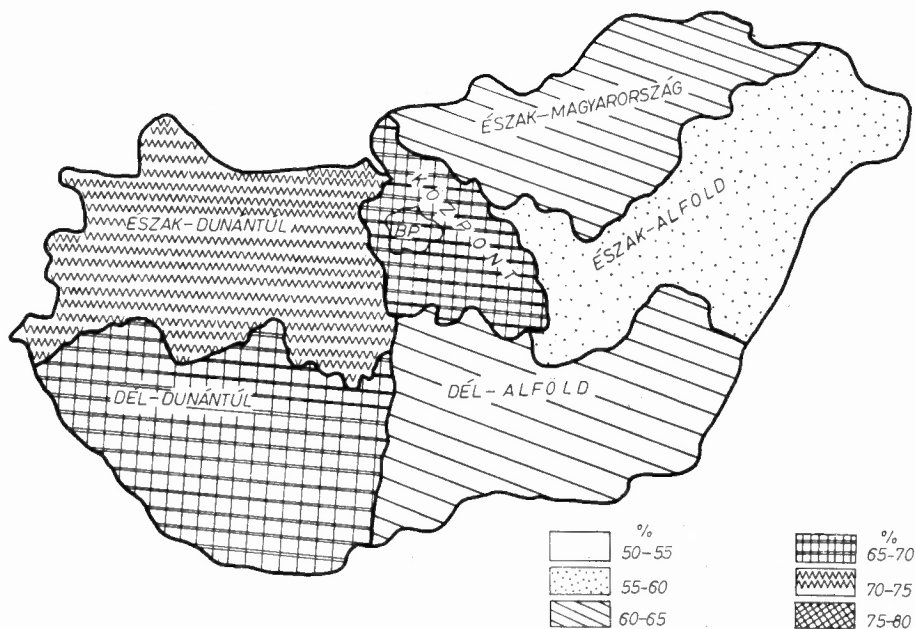
A népesség megoszlása régiók szerint %-ban
 (Distribution of people by regions in percentage)

	Központi (Bp+Pest megye)	Dél-Alf.	Dél-Dun.	Észak-Alf.	Észak-Dun.	Észak-Mo.	Össz.
Szavazásra jogosult népesség	28,4	13,7	12,9	14,7	17,3	13,0	100
Szavazáson részt vettek	30,0	13,2	13,0	12,7	18,7	12,4	100
Érvényes szavazatok	30,0	13,1	13,1	12,5	18,8	12,4	100

Volt aki választott, volt aki nem

1990 tavaszán 7 822 764 volt azon 18 éven felüli állampolgárok száma, akik lehetőséget kaptak arra, hogy szavazatukkal döntsenek az új parlament összetételéről, a többpártrendszer legális tömegbázissal rendelkező képviselőiről, megteremtve ezzel a rendszerváltás folytatásának további politikai feltételeit.

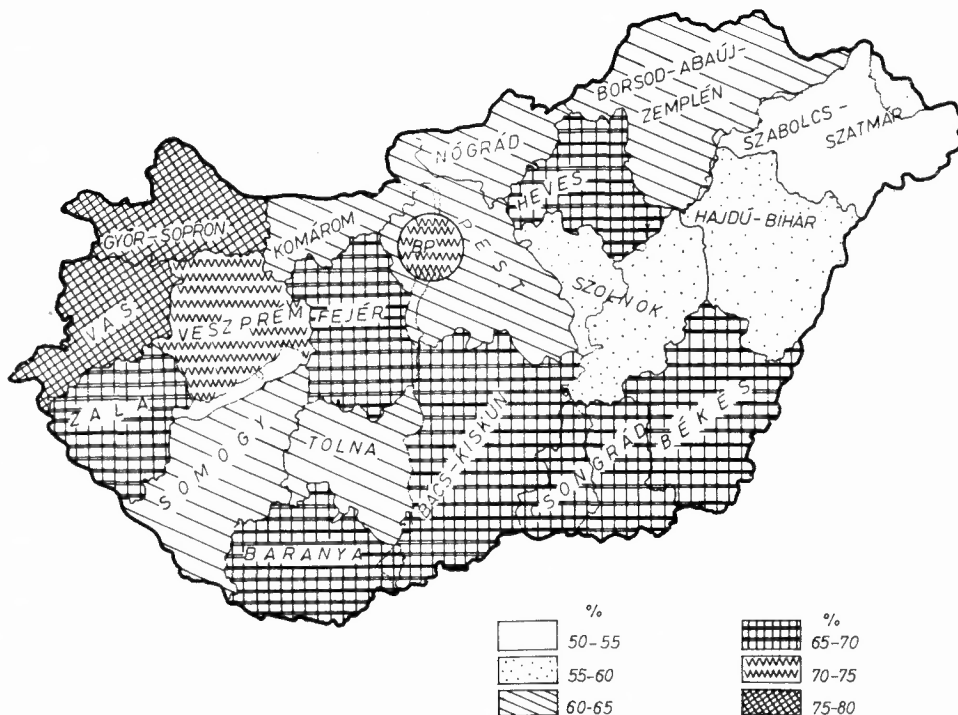
A lehetséges választók az ország különböző térségeiben eltérő aktivitással vettek részt a választásokon (2—3. táblázat). Országosan 5 091 931 fő, a népesség 65,1%-a, szavazott a pártokra. Különösen az Észak-Dunántúl (70,5%) és a Központi régió (68,7%) népessége volt aktív a szavazásnál, a legkisebb részvételi aránnyal pedig az Észak-Alföld (56,1%) szolgált. A megyék közül Győr-Sopron, Vas, Veszprém, továbbá Budapest lépte túl a 70%-ot, Hajdu és Szabolcs pedig 56,3%-kal illetve 53,7%-kal a sor végére került (1—2. térkép).

1. TÉRKÉP

*A választók megoszlása régióként, a választási aktivitás alapján
(Distribution of voters by regions on the basis of participation at the election)*

A választási aktivitás hatásának megvilágítására érdekes összehasonlítási lehetőséget kínál Észak-Alföld és Észak-Dunántúl számainak összevetése. A választásra jogosult állampolgárok száma szerint Észak-Dunántúl mintegy 200 000 fővel meghaladja az Észak-Alföldet, viszont az érvényes szavazatoknál már több, mint 300 000 a különbség a két térség között. Észak-Dunántúl a 14,4%-kal magasabb választási részvétel révén 100 000-el több szavazathoz jutott.

2. TÉRKÉP

A választók megoszlása megyénként a választási aktivitás alapján
(Distribution of voters by counties on the basis of participation at the election)

A falusi (1-5. csoport) és a városi (6-10. csoport) lakosság választási részvétele lényegében azonos képet mutat. A szavazásra jogosultak, illetve a választáson megjelentek aránya között 2% a csökkenés a falusi lakosság körében. Az Észak-alföldi szavazók távolmaradása eredményezte, hogy a 2-5000 lélekszámú településeken volt a legalacsonyabb a lakosság részvétele a választásokon. Meglepő ugyanakkor, hogy a legkisebb településeken, ahol a legöregebb a népesség, a választási részvétel 69,5% volt, vagyis Budapest után a második legmagasabb arány településcsoportos bontásban.

Az első tíz

A választások alaposan megrostálták az induló pártokat. Bár a különböző publikációk eltérő számú pártot említenek, a Szabadon választott c. választási almanach 65 olyan pártot sorol fel, melyeket a bíróságnál is bejegyeztek a választásokat megelőzően. A 19 megyei listát indító párt közül 12 tudott országos listát állítani, és közülük 6 kapott 4% feletti szavazatot; a Magyar

Demokrata Fórum 24,73%-ot, a Szabad Demokraták Szövetsége 21,39%-ot, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt 11,73 %-ot, a Magyar Szocialista Párt 10,89 %-ot, a Fialtal Demokraták Szövetsége 8,95 %-ot, a Kereszténydemokrata Néppárt 6,46 %-ot.

Az országos listát állító 12 párt közül 10 párt szavazatait elemeztük részletesen (3—6. táblázat), mivel a Vállalkozók Pártja csak 13 körzetben, a Magyar Néppárt pedig 12-ben tudott listát állítani. A 10 pártból 6 került a kritikus 4 % fölé, 3 párt 3—4 % közé, a HVK pedig 2 % alatt szerepelt. Az eredmények alapján a 4 % mellett két további határvonalat is lehet húzni a pártok között. A kereszténydemokratákat leszámítva a parlamenti pártok többszörösen túlépték a pártlisták érvényesülését jelentő küszöböt, számukra az alsó határt a 6,5 %, a kereszténydemokraták eredménye jelentette. Ha a törvény 3 %-nál húzta volna meg a kritikus határt, akkor még további három párt (MSZMP, MSZDP, Agrárszövetség) is bekerül a parlamentbe. Szoboszlai György kimutatta,³ hogy 3 %-os határ esetén az említett három párt egyenként 7—10 mandátummal jelen lehetett volna a parlamentben. A 4 % egyben azt is jelenti, hogy ezzel az a 777 777 szavazat, melyet a 4 % alatti pártok kaptak, nem hasznosult a területi, illetve az országos listán, tehát elveszett. Ebből a háromnegyed millió szavazatból több mint félmilliót az említett három párt mondhat magáénak, mely a 3 és 4 % közé került, a többin a maradék 10 párt osztozik. A választással végeredményben kirajzolódott, hogy az országban az MDF és az SZDSZ rendelkezik 1 millió fölötti, a 3 középpárt, a FKGPP, az MSZP és a FIDESZ félmilliósi, a Kereszténydemokrata Néppárt pedig negyedmilliót meghaladó szavazótáborral.

3. TÁBLÁZAT

*A népesség megoszlása régiók szerint %-ban
(Distribution of people by regions in percentage)*

Égő	AGRSZ	FIDESZ	FKGFPP	HVKO	KERDN	MDF	MSZMP	MSZP	SZDSZ	SZOC	Többi	Összesen
Bp.+Pest	9704 0.7	162711 11.0	107967 7.3	22076 1.5	95654 6.5	410630 27.8	43335 2.9	174240 11.8	379813 25.7	50794 3.4	18181 1.2	1 475 105 100%
D-ALF.	32643 5.1	41621 6.5	117485 18.2	8271 1.3	20920 3.2	182373 28.3	25248 3.9	54248 8.4	110307 17.1	22151 3.4	29295 4.5	644 626 100%
D-D. TÚL	31251 4.9	52061 8.1	95047 14.8	15621 2.4	44329 6.9	131293 20.5	20658 3.2	73613 11.5	125563 19.6	25189 3.9	26520 4.1	641 045 100%
É-ALF.	36095 5.9	48067 7.8	100572 16.3	15516 2.5	20595 3.3	134600 21.9	28184 4.6	74695 12.1	104879 17.0	16883 2.7	35050 5.7	615 136 100%
É-D. TÚL	27654 3.0	86323 9.3	102524 11.1	19048 2.1	65744 7.1	217764 23.6	27357 3.0	81685 8.8	225001 24.3	34893 3.8	36575 4.0	924 568 100%
É-MO.	16657 2.7	48698 8.0	52661 8.6	11378 1.9	69941 11.5	137165 22.5	36117 5.9	76453 12.5	104889 17.2	24500 4.0	30832 5.1	609 291 100%
Oszlop összesen	154004 3.1	439481 9.0	576256 11.7	91910 1.9	317183 6.5	1213825 24.7	180899 3.7	534898 10.9	1050452 21.4	174410 3.6	176453 3.6	4 909 771 100%

4. TÁBLÁZAT
A népesség megoszlása régiók szerint %-ban
(Distribution of people by regions in percentage)

Égió	AGRSZ	FIDESZ	FKGFP	HVKO	KERDN	MDF	MSZMP	MSZP	SZDSZ	SZOC	Többi	Összesen
Bp. +Pest	9704 6.3	162711 37.0	107967 18.7	22076 24.0	95654 30.2	410630 33.8	43335 24.0	174240 32.6	379813 36.2	50794 29.1	18181 10.3	1 475 105 30.0
D-ALF.	32643 21.2	41621 9.5	117485 20.4	8271 9.0	20920 6.6	182373 15.0	25248 14.0	54248 10.2	110307 10.5	22151 12.7	29295 16.6	644 626 13.1
D-D. TÚL	31251 20.3	52061 11.8	95047 16.5	15621 17.0	44329 14.0	131293 10.8	20658 11.4	73613 13.7	125563 12.0	25189 14.4	26520 15.0	641 045 13.1
É-ALF.	36095 23.4	48067 10.9	100572 17.5	15516 16.9	20595 6.5	134600 11.1	28184 15.6	74695 14.0	104879 10.0	16883 9.7	35050 19.9	615 136 12.5
É-D. TÚL	27654 18.0	86323 19.6	102524 17.8	19048 20.7	65744 20.7	217764 17.9	27357 15.1	81685 15.3	225001 21.4	34893 20.0	36575 20.7	924 568 18.8
É-MO.	16657 10.8	48698 11.1	52661 9.1	11378 12.4	69941 22.1	137165 11.3	36117 20.0	76453 14.3	104889 10.0	24500 14.0	30832 17.5	609 291 12.4
Oszlop összesen	154004	439481	576256	91910	317183	1213825	180899	534898	1050452	174410	176453	4 909 771 100.0

5. TÁBLÁZAT
A pártok szavazatai megyénként (db, sor)
(Votes of parties by counties)

Megeye	AGRSZ	FIDESZ	FKGFP	HVKO	KERDN	MDF	MSZMP	MSZP	SZDSZ	SZOC	Többi	Összesen
Baranya	13432 6.6	16879 8.3	32958 16.3	5005 2.5	10647 5.3	40845 20.2	7436 3.7	18669 9.2	44962 22.2	11529 5.7		202 362 100%
Borsod	13329 3.9	27944 8.2	33725 9.9	5007 1.5	31715 9.3	80102 23.6	15284 4.5	48092 14.1	54155 15.9	12154 3.6	18616 5.5	340 123 100%
Bp.		120439 11.5	53150 5.1	16971 1.6	60078 5.7	296514 28.3	43335 4.1	134876 12.9	283654 27.1	36980 3.5		1 045 997 100%
Bács	11836 4.8	18075 7.4	47106 19.2	3293 1.3	11454 4.7	57077 23.2	6867 2.8	19385 7.9	48823 19.9	8174 3.3	13582 5.5	245 672 100%
Békés	11864 6.1	11335 5.8	42778 21.9	2815 1.4		46632 23.9	10347 5.3	19967 10.2	34465 17.6	7819 4.0	7495 3.8	195 517 100%
Csongr.	8943 4.4	12211 6.0	27601 13.6	2163 1.1	9466 4.7	78664 38.7	8034 3.9	14960 7.4	27019 13.3	6158 3.0	8218 4.0	203 437 100%
Fejér	6769 3.5	16346 8.5	23873 12.5	6020 3.1		46607 24.3	6829 3.6	19183 10.0	48082 25.1	9398 4.9	8556 4.5	191 663 100%
Győr	5473 2.3	25081 10.6	28103 11.9	2727 1.2	23237 9.8	48512 20.5	5443 2.3	20752 8.8	59921 25.3	9237 3.9	8481 3.6	236 967 100%
Hajdú	14056 6.4	14547 6.7	37087 17.0	6102 2.8		47445 21.8	7265 3.3	30752 14.1	43223 19.8	7944 3.6	9723 4.5	218 044 100%
Heves		12943 8.0	12212 7.5	4260 2.6	21599 13.3	37402 23.1	9887 6.1	16601 10.2	32070 19.8	7646 4.7	7345 4.5	161 965 100%
Komárom	4735 3.2	12458 8.5	12375 8.4	2354 1.6	10762 7.3	32568 22.1	4714 3.2	12251 8.3	36765 25.0	5940 4.0	12159 8.3	147 081 100%

5. táblázat folytatódik

5. táblázat folytatása

Megye	AGRSZ	FIDESZ	FKgP	HVKO	KERDN	MDF	MSZMP	MSZP	SZDSZ	SZOCID	Többi	Összesen
Nógrád	3328 3.1	7811 7.3	6724 6.3	2111 2.0	16627 15.5	19661 18.3	10946 10.2	11760 11.0	18664 17.4	4700 4.4	4871 4.5	107 203 100%
Pest	9704 2.3	42272 9.9	54817 12.8	5105 1.2	35576 8.3	114116 26.6		39364 9.2	96159 22.4	13814 3.2	18181 4.2	429 108 100%
Somogy	7564 4.7	12281 7.7	30316 19.0	2471 1.5		26204 16.4	5012 3.1	28796 18.0	25137 15.7	5351 3.3	16807 10.5	159 939 100%
Szab.	11978 5.6	18116 8.5	31042 14.5	4015 1.9	20595 9.6	48087 22.5	11066 5.2	23005 10.8	31581 14.8		14332 6.7	213 817 100%
Szolnok	10061 5.5	15404 8.4	32443 17.7	5399 2.9		39068 21.3	9853 5.4	20938 11.4	30175 16.5	8939 4.9	10995 6.0	183 275 100%
Tolna	5013 4.2	11586 9.7	15440 12.9	2730 2.3	16161 13.5	23863 19.9	3538 3.0	10757 9.0	22244 18.6	4089 3.4	4370 3.6	119 791 100%
Vas	6874 4.4	11077 7.2	15139 9.8	2284 1.5	18144 11.7	36738 23.8	4363 2.8	11744 7.6	46432 30.0		1780 1.2	154 575 100%
Veszp.	3803 2.0	21361 11.0	23034 11.9	5663 2.9	13601 7.0	53339 27.5	6008 3.1	17755 9.1	33801 17.4	10318 5.3	5599 2.9	194 282 100%
Zala	5242 3.3	11315 7.1	16333 10.3	5415 3.4	17521 11.0	40381 25.4	4672 2.9	15291 9.6	33220 20.9	4220 2.7	5343 3.4	158 953 100%
Oszlop összesen	154004 3.1	439481 9.0	576256 11.7	91910 1.9	317183 6.5	1213825 24.7	180899 3.7	534898 10.9	1050452 21.4	174410 3.6	176453 3.6	4 909 771 100.0

6. TÁBLÁZAT

*A pártok szavazatai településtípusonként (db, sor%)
(Votes of parties by settlement types)*

Típus	AGRSZ	FIDESZ	FKgP	HVKO	KERDN	MDF	MSZMP	MSZP	SZDSZ	SZOCID	Többi	Összesen
-440	14067 8.3	11501 6.8	36528 21.5	5150 3.0	19122 11.2	80464 17.9	6096 3.6	14675 8.6	23080 13.6	4223 2.5	5334 3.1	170 240 100%
-850	20828 7.3	20367 7.2	50660 17.8	6526 2.3	30501 10.7	53400 18.8	10267 3.6	26897 9.5	44990 15.8	98018 2.8	11961 4.2	284 415 100%
-1600	22568 5.7	29235 7.4	69928 17.6	7950 2.0	39037 9.8	80482 20.2	14021 3.5	37588 9.5	64327 16.2	12695 3.2	19665 4.9	397 496 100%
-4000	32637 5.1	47166 7.4	104843 16.5	12312 1.9	50579 8.0	138370 21.8	22415 3.5	58109 9.2	114501 18.0	20413 3.2	33134 5.2	634 479 100%
-8000	20509	29157	62310	6998	88068	12410	37599	66407	12940	18584		375 604
-16000	17359 3.3	44179 8.4	64709 12.2	9770 1.8	28693 5.4	123419 23.3	15601 2.9	59631 11.3	120995 22.9	19369 3.7	25300 4.8	529 025 100%
-40000	13475 2.5	51469 9.6	65577 12.3	9699 1.8	27168 5.1	133933 25.1	21349 4.0	57612 10.8	110029 20.6	21519 4.0	22688 4.2	534 518 100%
-80000	7504 1.5	51118 9.9	37952 7.3	10635 2.1	21635 4.2	137535 26.6	20303 3.9	61050 11.8	127123 24.6	17855 3.5	24220 4.7	516 930 100%

6. táblázat folytatódik

6. táblázat folytatása

Típus	AGRSZ	FIDESZ	FKgP	HVKO	KERDN	MDF	MSZMP	MSZP	SZDSZ	SZOCD	Többi	Összesen
-160000	5057 1.2	34850 8.3	30599 7.3	5899 1.4	19748 4.7	131640 31.3	15102 3.6	46861 11.1	95346 22.6	20398 4.8	15567 3.7	421 067 100%
Bp.		120439 11.5	53150 5.1	16971 1.6	60078 5.7	296514 28.3	43335 4.1	134876 12.9	283654 27.1	36980 3.5		1 045 997 100%
Oszlop összesen	154004 3.1	439481 9.0	576256 11.7	91910 1.9	317183 6.5	1213825 24.7	180899 3.7	534898 10.9	1050452 21.4	174410 3.6	176453 3.6	4 909 771 100.0

Pártlista, pár(t)verseny

A területi pártlistákra adott szavazatok régiók szerinti eloszlása alapján a két nagy ellenzéki párt versenyéből az MDF hat régióból ötben megelőzte az SZDSZ-t. A Szabad Demokraták egyedül az Észak-Dunántúlon győztek mintegy 7.000 szavazattal, de ez kevesebb, mint a régió szavazatainak 1%-a.

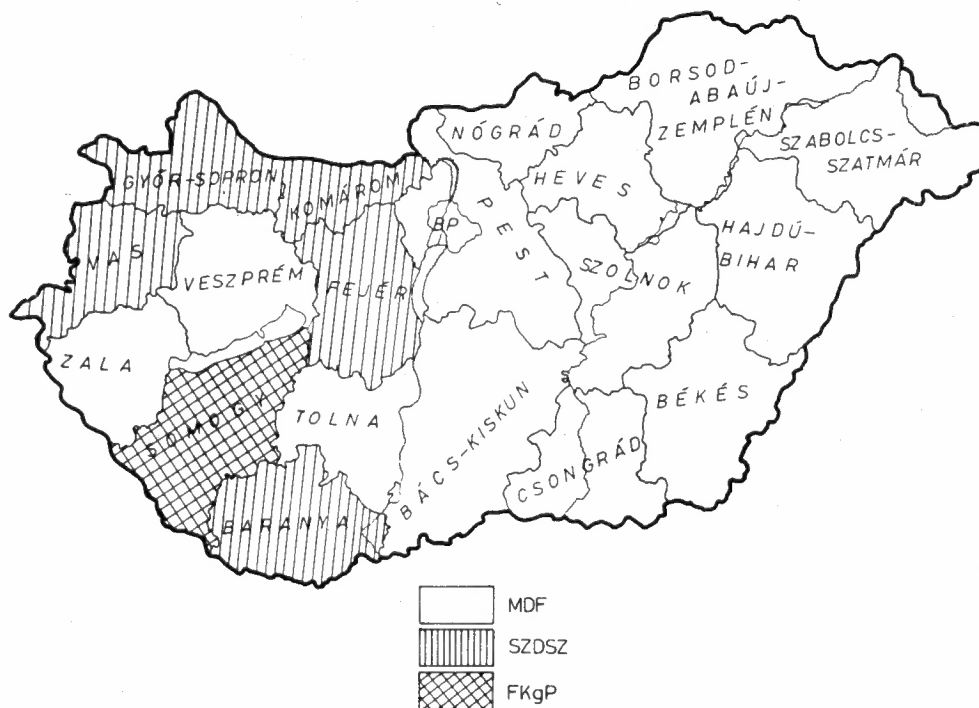
Régióra vetítve igazi kiugró listás eredményként csak az MDF és a FKgP átütő délalföldi többsége (49,7%) értékelhető. Figyelemre méltó, hogy e régióban a többihez képest a Kereszténydemokratákon kívül a FIDESZ és az MSZP is kevesebb szavazatot kapott.

Az MDF Budapesten és a Dél-Alföldön szerepelt kiemelkedően a pártok közötti versenyben. A Szabad Demokratáknak a Központi régióban, illetve Észak-Dunántúlon sikerült megszerezni az ott leadott szavazatok 25%-át. A Független Kisgazdapárt elsősorban a Dél-Alföldön szerzett jelentős szavazótáborát magának. A Kereszténydemokrata Párt a legtöbb szavazatot (11%) Észak-Magyarországon szerezte, Észak- és Dél-Alföldön azonban a választóknak csak 3,2–3,3%-a támogatta őket. Az MSZP valamennyi régióban a szavazatok 8,4–12,5%-át mondhatja magáénak.

A területi pártlistákra adott szavazatok és a listák helyezései nem mutatják világosan a pártok szavazótáborának nagyságát az egyes régiókban. A hat párt — az MDF, az SZDSZ, a FKgP, a FIDESZ, az MSZP és az SZDP — külön-külön az összes szavazatának közel egyharmadát a Központi régióban szerezte meg. Az MDF, a jelentős arányú Dél-alföldi győzelem ellenére, a Központi régió után a legtöbb szavazatát Észak-Dunántúlon kapta. Az SZDSZ és a FIDESZ szavazatainak mintegy 57%-a a Központi és az Észak-dunántúli régióból származik. A Kereszténydemokraták szavazatainak 70%-a a Központi, az Észak-dunántúli és az Észak-magyarországi régióból került ki. A Kisgazdapárt szavazótáborára egy kivételével egyenletesen oszlik meg az ország hat régiója között, Észak-Magyarországon viszont a pártnak a többi régióban megszerzett szavazatoknak a felével kellett beérnie.

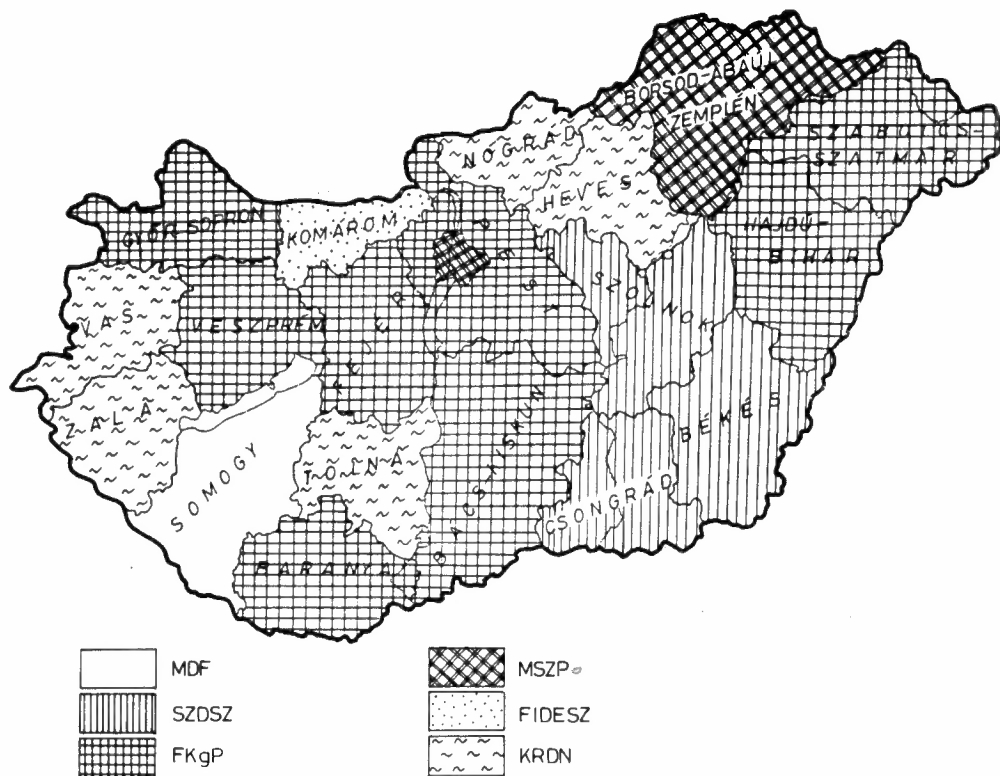
A választási eredmények alaposabb megismeréséhez további részleteket szolgáltat a területi választókörzetekben, azaz a megyékben és a fővárosban, a pártokra adott szavazatok vizsgálata (3–6. térkép). Az MDF a 20 területi választókörzetből 14-ben megelőzte az SZDSZ-t. Különösen kiugró a Csongrád-megyei 38,7%-os eredmény. A Szabaddemokraták Észak-Dunántúl négy megyéjén kívül Baranyában kerültek az első helyre. Az Észak-dunántúli SZDSZ győzelem ellenére Veszprém megyében az MDF mintegy 10%-kal megelőzte a Szabaddemokratá-

kat. Az országban egyedül Somogy- megye „lóg ki” az SZDSZ—MDF sorból a Kisgazdapárt első és az MSZP második helyével, mely a kisgazda tradíciókra, illetve Horn Gyula jelöltségére vezethető vissza.

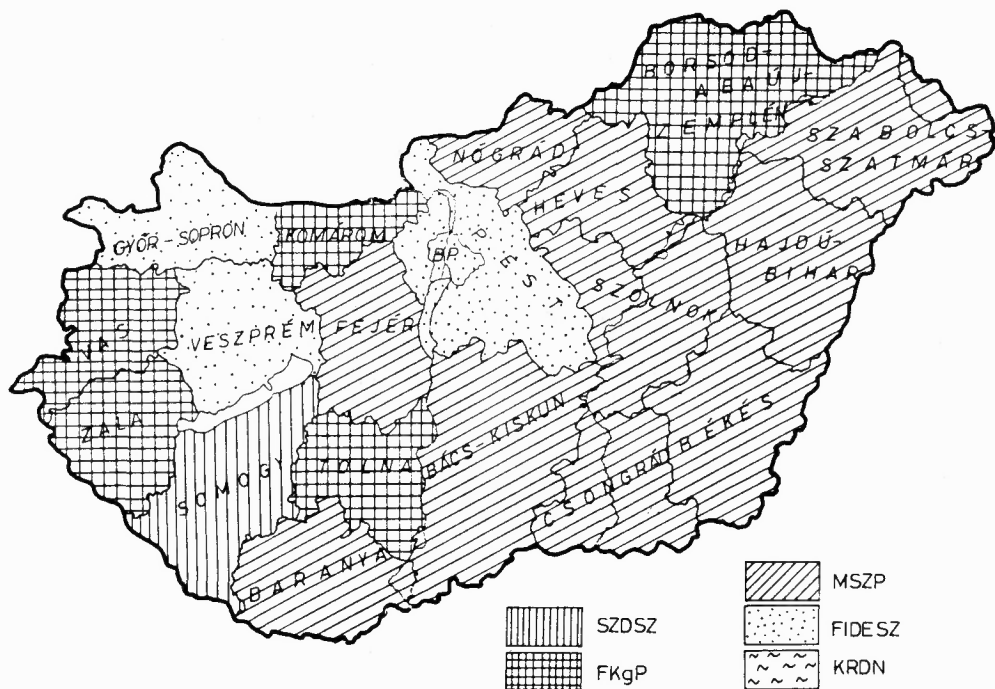
3. TÉRKÉP

A pártlistákra adott szavazatok alapján első-negyedik helyezést elért pártok az ország megyéiben
(Parties at the first four places according to votes on party lists by counties)

5. TÉRKÉP

A pártlistákra adott szavazatok alapján első-negyedik helyezést elért pártok az ország megyéiben
(Parties at the first four places according to votes on party lists by counties)

6. TÉRKÉP

A pártlistákra adott szavazatok alapján első-negyedik helyezést elért pártok az ország megyéiben
(Parties at the first four places according to votes on party lists by counties)

A két nagy párt első és második helyért vívott küzdelme — amelybe ténylegesen csak a Kisgazdapárt tudott beleszólni az említett somogyi első, és további három megyében a második hellyel — az ország jelentős részén szoros eredményt hozott. Hat megyében és Budapesten 2%-nál kisebb volt a különbség a két párt között az adott választókörzetben megszerezhető szavazatokból. A két párt közötti szavazatkülönbség kétharmada négy megyéből származik (Borsod, Csongrád, Szabolcs, Veszprém). Az MDF ezekben a megyékben több mint 7%-al előzte meg az SZDSZ-t, kilenc megyében pedig az elérhető szavazatok 2–7%-a között alakult a különbség hol az MDF, hol pedig az SZDSZ javára.

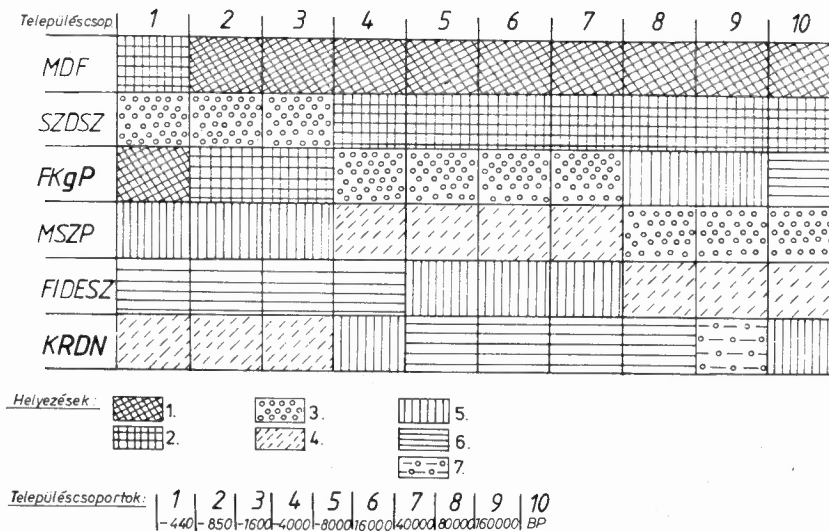
A Szabaddemokraták 11 területi választókerületben szereztek meg a második helyet az MDF mögött, három megyében azonban a Független Kisgazdapártnak sikerült megelőznie az SZDSZ-t (Bács, Békés, Csongrád).

A Kisgazdapárt 8 megyében a harmadik, ötben pedig a negyedik helyre került. A Kereszténydemokrata Pártnak is sikerült 5 kisebb megyében harmadik helyezést elérnie a szavazatok 11–15%-ának megszerzésével. Ezekből a megyékből azonban a kereszténydemokraták előkelő

helyezésük ellenére összes szavazataiknak még egyharmadát sem szerezték meg. Az MSZP listái 10 megyében a negyedik helyre kerültek, egyszer sikerült második és kétszer harmadik helyezést elérni.

A Parlamenten kívüli pártok közül a volt állampárt, az MSZMP két megyében (Heves és Nógrád) kapott 6,1, ill. 10,1%-ot, másutt 6, ill. 5% alatt maradt a pártra adott szavazatok aránya.

Érdekes képet mutat a tíz párt helyezéseinek alakulása az egyes településcsoportokban (2. ábra). Összességében, a legkisebb települések (1. csoport) kivételével, az MDF megszerezte az elsőséget az ország valamennyi településcsoportjában. Az FKgP a kistelepüléseken (1. csoport) az első helyre került, a 2–3. csoportban megszerezte a második helyet, a 4–7. csoportban a harmadik, a 8–9. csoportban az ötödik, Budapesten pedig a 6. helyre került. Az SZDSZ az első három csoportban a harmadik, a többi csoportban viszont mindenütt második. Az MSZP-nek a kisebb településektől a nagyobbak felé emelkedik a helyezése, tehát az első három csoportban még az ötödik, a 4–7. csoportban előrelép a negyedik helyre, a 8–10. csoportban pedig felkerül a harmadikra. A FIDESZ-nél hasonló a tendencia, csak a FIDESZ az 1–2. csoportban a 7. helyről indul és a 4. helyre kerül a városokban.

2. ÁBRA

A pártok helyezései településcsoportonként
 (Results of parties by settlement groups)

Az előbbi felsorolás után érdemes összehasonlítani a Kereszténydemokraták és a FKgP, valamint a FIDESZ és az MSZP szavazatainak alakulását a településhierarchiában. Az első három csoportban a kereszténydemokraták megelőzik a FIDESZ-t és az MSZP-t, és csak a negyedik csoporttól (2–5000 lakosú falvak) maradnak le az említett pártoktól. Az FKgP ugyanakkor csak az 50 ezer lakosnál nagyobb városokban kerül a FIDESZ és az MSZP mögé, vagyis az első 7 településcsoportban megelőzi a másik két középpártot.

Egy kis játék a számokkal

Ha a területi listát állító 19 párt eredményeit elméletileg három csoportra, vagyis a koalícióra, (MDF, KDNP, FKgP), az ellenzékre (SZDSZ, FIDESZ, MSZP), illetve a parlamenten kívüli pártokra (a további 13) összesítjük, akkor az eddigi kép némiképp módosul. Tudjuk, hogy e hármas csoportosítás messze áll a valóságtól, a koalíciót leszámítva nem lehet egy táborba hozni a parlamenti ellenzék három pártját, és a parlamenten kívüli pártokat sem lehet egy skatulyába tenni. Az „elméleti” számok mégis továbbgondolásra érdemesek.

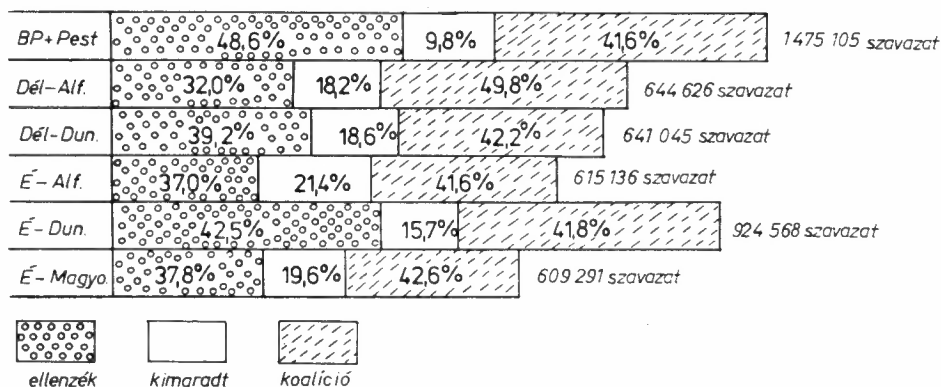
A koalíció a fenti csoportosítás szerint továbbra is győztes négy régióban, az ellenzék azonban az Észak-Dunántúl mellett többségbe kerül a rendkívül fontos Központi régióban (7. táblázat). A Parlamenten kívüli pártoknak a hat régióból ötben a szavazatok 15—21%-át sikerült megszerezni, a Központi régióban azonban teljesítményük csak a szavazatok 10%-ának elérésére volt elegendő. A koalíció Dél-alföldi, illetve az ellenzék Központi régióban elért győzelmén kívül a két elméleti csoport vetélkedésében a különbség a többi régióban 0,6—5,0% között alakult (3. ábra). E kis különbségből arra is lehet következtetni, hogy a távolmaradók aktivizálódásával, illetve a parlamenten kívüli pártok szavazótáborának „átállításával” az újabb erőpróbákon az erőviszonyok könnyen megváltozhatnak.

7. TÁBLÁZAT

A listát állító pártok területi eredményeinek hármas csoportosítása települések szerint
 (szavazat, sor %)

(Triple grouping of the regional results of parties with lists by settlements)

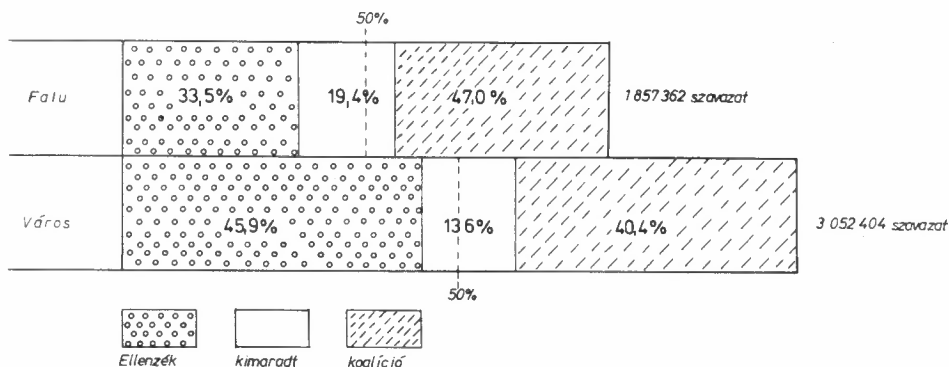
Égió	Ellenzék	Kimaradt	Koalíció	Sor összesen
Bp. + Pest	716764 48.6	144090 9.8	614251 41.6	1 475 105 100%
Dél-Alföld	206240 32.0	117608 18.2	320778 49.8	644 626 100%
Dél-Dunántúl	251137 39.2	119239 18.6	270669 42.2	641 045 100%
Észak-Alföld	227641 37.0	131728 21.4	255767 41.6	615 136 100%
Észak-Dunántúl	393009 42.5	145527 15.7	386032 41.8	924 568 100%
Észak-Magyarország	230040 37.8	119484 19.6	259767 42.6	609291 100%
Összesen	2.024831 41.2	777676 15.8	2.107264 42.9	4 909 771 100.0

3. ÁBRA

*A listát állító pártok területi eredményeinek hármass csoportosítása régiók szerint
 (Triple grouping of the regional results of parties with lists by regions)*

Véleményünk méginkább igazolódni látszik, ha a hármass tagolást a településcsoportoknál is elvégezzük (8. táblázat). Ennek alapján a koalíció mintegy negyedmilliószavazattal rendelkezik a falvakban, az ellenzék viszont a városokban élvez mintegy 170 000 szavazatos előnyt (4. ábra). Bizonyos értelemben ez az eltérés előre jelezte a helyhatósági választások eredményét. A koalíció és az ellenzék közötti, ezen viszonylag kiegyenlítettnek tűnő helyzetből a pártoskodás előrehaladott, de még korántsem kifejezett szakaszából, a választásról távolmaradók arányából, továbbá a magyar társadalom és gazdaság jelenlegi állapotából arra is következtethetünk, hogy a tavasszal kialakult politikai erőviszonyok többszöri módosulása várható.

4. ÁBRA

*A listát állító pártok területi eredményeinek hármass csoportosítása falvak és városok szerint
 (Triple grouping of the regional results of parties with lists by villages and cities)*

8. TÁBLA

A listát állító pártok területi eredményeinek hármass csoportosítása települések szerint
 (szavazat, sor%)

(Triple grouping of the regional results of parties with lists by settlements)

Típus	Ellenzék	Kimaradt	Koalíció	Sor összesen
-440	49057 29.0	34711 20.5	85661 50.6	169 429 100%
-850	92020 32.5	57341 20.2	134169 47.3	283 530 100%
-1600	130641 32.9	76955 19.4	189486 47.7	397 082 100%
-4000	218679 34.6	120358 19.1	292391 46.3	631 428 100%
-8000	133005 35.4	71311 19.0	171582 45.6	375 898 100%
-16000	227002 42.5	88444 16.6	218446 40.9	533 892 100%
-40000	219110 41.0	88730 16.6	226678 42.4	534 518 100%
-80000	216475 46.1	74362 15.8	178513 38.0	469 350 100%
-160000	199873 42.6	68178 14.5	200596 42.8	468 647 100%
Budapest	538969 51.5	97286 9.3	409742 39.2	1 045 997 100%
Oszlop összesen	2.024831 41.2	777676 15.8	2.107264 42.9	4 909 771 100.0

Akik ringbe mentek a rendszerváltásért

Bár figyelmünket eddig elsősorban a pártlisták eredményeire fordítottuk, teljesebb képet kapunk a választásról, ha megismerkedünk a főszereplőkkel, a képviselőjelöltekkel is, továbbá áttekintjük az első és a második egyéni forduló eredményeit. Egy egyéni választókerület kb. 60—70 ezer lakost, illetve 40—50 ezer szavazópolgárt jelentett. A területi választókerületeket (a 19 megyét) a népességszámtól függően 5—14, Budapestet pedig 32 egyéni választókerületre osztották be.

Az egyéni választókerületekben többnyire 6—8 jelölt küzdött a szavazatokért, de előfordult a 10—12 versenytárs is egy kerületben. A magas jelöltszámból már a választás előtt következtetni

lehetett arra, hogy az egyéni választókeretekben döntés várhatóan csak a második fordulóban születik. Az eredmények igazolták e feltételezést, mert csak 5 körzetből került ki abszolút többség az első próbálkozásra. Ebből 3 MDF és 2 független jelölt szerzett mandátumot a szavazatok 50—65%-val. Továbbá, 5 egyéni választókeretben meg kellett ismételní a szavazást a választók 50% alatti részvétele miatt.

Az 1623 egyéni jelöltből 199 fő (12,3%) indult függetlenként, 173 fő (10,7%) pedig a nem elemzett kis pártok támogatását élvezte. Az 1251 jelölt (77%) a korábbiakban bemutatott pártokat képviselte. A 10 pártból az MDF, az SZDSZ és az MSZP a körzetek több, mint 95%-ában, a FKgP 93%, a FIDESZ 49%, a KDNP pedig 60%-ában állított jelöltet. A másik négy párt közül az Agrárszövetség 51%, a HVK 68%, az MSZMP 54%, az MSZDP pedig a körzetek 43%-ában jelölt meg egyéni jelöltet.

Az eredmények csoportosítása megerősíti azt a korábbi következtetést, hogy 1990. tavaszán a választók körében az egyéni jelöltekre adott szavazatok révén is a rendszerváltást ígérő ellenzéki pártok támogatása volt a fő szempont. Ennek bizonyítására elegendő a legkevesebb szavazatot elért jelöltek, illetve pártjaik felsorolása (9. tábla). A független jelöltek 90%-a nem tudta megszerezni körzetében a szavazatok 10%-át. Az Agrárszövetség jelöltjeinek 83%-a, a HVK jelöltjeinek 92%-a, az MSZMP jelöltjeinek 98%-a, a Szociáldemokrata jelölteknek 99%-a 10% alatti szavazatot kapott. A pártlistás elemzésből kimaradt kis pártok jelöltjeinek 96%-a szintén csak 10% alatti eredményt mondhatott magáénak.

9. TÁBLA

*Az egyéni jelöltek megoszlása pártonként a választókeretek szavazatainak %-ában
(Distribution of individual candidates by parties in the proportion of the votes of constituencies)*

Pártok	Az egyéni jelöltek száma a választókeretekben megszerzett szavazatok %-ában											Össz.
	—5	5—10	10—15	15—20	20—25	25—30	30—35	35—40	40—45	45—50	50—	
AGRSZ	31	44	13	2		1						91
FIDESZ	5	39	32	4	2	3	1					86
FKgP	9	63	41	33	12	4	1					163
HVKO	86	24	4	4	1							119
KERDN	8	61	20	13	3							105
MDF		4	21	37	39	45	15	6	3	1	3	174
MSZMP	57	36	2									95
MSZP	6	78	71	15	1		2					173
SZDSZ		6	28	39	42	24	19	9	1	1		169
SZOCD	42	33	1									76
Egyéb	127	40	5	1								173
Független	111	68	11	2	1	1	1	1		1	2	199
Össz.:	482	494	249	150	101	78	39	16	4	3	5	1623

Az első forduló egyéni jelöltjeinek mintegy 30%-a a körzetében 5% alatti, a másik 30% pedig 5—10% közötti szavazatot kapott. A jelöltek további 15%-ának még sikerült ugyan 10—15% közötti szavazatot szerezni, ezzel az eredménnyel azonban közülük már csak minden harmadik jelölt kapott lehetőséget e csoportból, hogy a második fordulóban is megküzdhessen a választók bizalmáért. Tehát a 10—15% közötti szavazattal rendelkezők körében még felcsillan némi remény a mandátumszerzésre. Különösen négy párt jelöltjeinek szavazataránya érdemes említésre (FIDESZ 37%-a, a FKGP 25%-a, az MSZP 41%-a és a KDNP 19%-a), a második forduló azonban szertefoszlatja a továbbra is bizakodók álmait.

A választók többségének bizalmát két párt, az MDF és az SZDSZ jelöltjei élvezték. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a 20% fölötti eredményt elérő 246 jelöltből 208 a két nagy párthoz tartozott. Ebből 112 MDF, 96 pedig SZDSZ jelölt volt. Támogatottságukat jelzi, hogy az MDF jelölteknek 84%-a, az SZDSZ jelölteknek pedig 80%-a az egyéni választókörzetekben meghaladta a második fordulóban való részvételre jogosító 15%-os szavazati határt. Az első forduló eredménye, az a tény, hogy az MDF jelöltek 64%-a, illetve az SZDSZ jelöltek 57%-a körzetében megszerezte a szavazatok több mint 20%-át, valószínűsítette ugyan a második forduló előtti éles rivalizálást az elsőségért a két párt jelöltjei között, ebből azonban korántsem lehetett következtetni a végeredményre, az MDF nagyarányú győzelmére.

A 176 egyéni választókörzet listás és egyéni eredményeinek összehasonlításából pontosabb képet kaphatunk a pártlisták és a pártok egyéni jelöltjei között érvényesülő kölcsönhatásról. Bonyolultabb statisztikai számítások nélkül is megállapítható, hogy a területi listát indító pártok és a pártokat képviselő egyéni jelöltek között szoros összefüggés fedezhető fel. A listákra és az egyéni jelöltekre adott szavazatok alapján négyféle kölcsönhatást lehetett megállapítani.

1. A jelölt személye és pártja nagy tekintélynek örvend az adott körzetben és a jelölt népszerűsége legalább 50—100%-kal több szavazatot eredményez a párt listájára, illetve a jelöltnek a szóban forgó egyéni körzetben.

2. A jelölt személye nagy tekintélynek örvend és szavazatai jelentősen meghaladják a párt más jelöltjeinek szavazatait a többi egyéni választókörzetben. A kiemelt bizalom azonban a jelölt személyének és nem a pártnak szól. (A választók egy része ebben az esetben nem a jelölt pártjára szavaz.)

3. A pártnak nagyobb a tekintélye a választók körében, mint a párt egyéni jelöltjének, így a pártlista több szavazatot kap. (A választók más pártok jelöltjét támogatják.)

4. A pártlista és az egyéni jelölt megközelítőleg hasonló arányban kap szavazatot az adott választókörzet egyéni és listás átlaga szerint.

Számításaink szerint a képviselőknek mintegy 5,5—6%-a sorolható az egyes kategóriához, a kettősbe pedig a jelöltek 3,5—4,0%-a. A harmadik kategóriába tartozó esetek száma nem haladja meg az 1%-ot. Összességében tehát a jelölteknek csak mintegy 10%-a tudott igazán kitűnni az indulók tömegéből, a 90% a választópolgárok pártválasztása szerint kapott szavazatot. Az egyéni körzetek döntő többségében a különböző jelöltek közötti néhány ezres szavazatkülönbség többnyire az MDF-es vagy SZDSZ-es „mez”-nek szólt, és kevésbé a jelölt személyes kvalitásainak.

Az első csoport illusztrálására bemutatunk néhány megyei példát. Baranyában például dr.Wekler Ferenc az 5-ös egyéni választókörzetben 3—4-szer annyi szavazatot kapott, mint a 6-os és 7-es egyéni körzetben induló másik két agrárszövetségi—faluszövetségi közös jelölt.

Továbbá, az 5-ös egyéni körzetben az Agrárszövetség listájára 3-szor annyi szavazat érkezett, mint a másik két körzetben. Közel hasonló arányokat állapíthatunk meg Nagy Ferenc József kisgazdapárti jelölnél a 6-os körzetben. Ugyanígy példaként hozhatjuk a három szegedi MDF-es jelöltet is, akik a pártnak 48—51%-os szavazatarányt, egyénekenként pedig 41—65% közötti eredményt produkáltak, jelentős hatást gyakorolva ezzel Csongrád-megye választási eredményére is. Hajdú-Biharban Szűrös Mátvás a személyére adott abszolút szavazattöbbség mellett az MSZP listára is jelentős többletszavazatot hozott.

Az első és a második forduló értékelésekor a helyezésem vagy mandátumon túl az első és második helyezett közötti szavazatkülönbséget, a megszerzett előny nagyságát is érdemes vizsgálni. Az első és a második helyezett közötti szavazatkülönbségre négy kategóriát hoztunk létre. Az elsőben a különbség a győztes és a második helyezett szavazatai között nem haladta meg az adott választóköri körzetben a választáson résztvevők számának 2%-át. A másodikban a szavazatkülönbség 2—5%, a harmadikban 5—10%, a negyedikben pedig 10% felett alakult.

A választás első fordulójában egyenletesnek mondható a győztesek megoszlása az előbbi négy kategória szerint. Az elsőbe került a győztesek 20,5%-a, a másodikba 26,9%, a harmadikba 24%, a negyedikbe pedig 28,7%. A két nagy párt eredményéből talán az méltó említésre, hogy az MDF-győztesek közel egyharmada az első fordulóban a rendkívül szoros eredményt jelző első csoportba került.

A második fordulóban jelentősen módosultak az előbbi arányok. Az első kategóriába a győzteseknek csak 13,4%-a, a másodikba pedig 16,4%-a került. A harmadik kategória 26,4%-kal majdnem megegyezik az első forduló eredményével, a negyedik kategóriában viszont az első helyezések aránya 45,6%-ra emelkedik. Pártokra vetítve ez azt mutatja, hogy az MDF-jelöltek nemcsak első helyezéseik számát növelték, hanem a második fordulóban a jelöltjeik több mint fele (51,4%-a) 10% fölötti szavazatkülönbséggel lett első.

A Tisztelt Ház 176 egyéni képviselői helyéért 1514 férfi és 109 nő versengett. E jelöltek egy kis részének parlamentbe kerülését a pártok bebiztosították a területi illetve az országos listák első helyein történő indítással is. A nagy többség azonban csak pártja tekintélyében illetve saját népszerűségében bízhatott, hiszen a pártlisták első helyeit legtöbbször a központi politikusok foglalták el. A többi 210 mandátum sorsát a listák döntötték el, ahol a személyes szereplés — ha a jelölt egyéni körzetben nem indult — sokkal mérsékeltabb, a pártok egy részénél szinte névleges volt. Nem véletlen, hogy Bihari Mihály más közelítésben „ellenállók”-ra és „kitartók”-ra osztotta a jelenlegi képviselőket a Hitelben, ellenállóknak minősítve azokat, akiket az elmúlt 40 évben — az állampárton kívül vagy belül — tevékenységükben korlátoztak. A kitartókhoz pedig azok kerültek, akik az elmúlt három évben mindig ott voltak a megfelelő pártgyűléseken és „szinte mint a csúszdán, úgy csúsztak be a pártok listáin a parlamentbe”.

Elemzésünk szempontjából érdemes némi figyelmet fordítani nemcsak a képviselőkre, hanem a megerősítő politikai szereplést is vállaló 1623 egyéni jelölt életkori jellemzőire. Korosztályos bontásban a jelöltek 34,8%-a a 40 év alatti, 38,4% 40—50 év közé esik, 18,8% az 50—60 évesekhez tartozik és végül 60 év feletti a jelöltek 8,5%-a. A választók illetve a pártok már a jelöltek kiválasztásánál a fiatal és a közép korosztálynak adtak bizalmat, de nem lebecsülendő az idősebb korosztály részaránya sem. A jelöltek életkora szerinti megoszlásból 3 párt érdemel külön említést. A FIDESZ — mint generációs párt — jelöltjeinek közel kétharmada 20 és 30

év közötti. A FKgP jelöltjeinek közel egyharmada, a KDNP jelölteknek pedig egynegyede 60 év fölötti. A 154 fő 60 év fölötti jelöltből 80-at a két utóbbi párt indított.

A pártok közül az MDF, az SZDSZ, az SZDP és az Agrárszövetség jelöltjeinek 70—75%-a a 30—50 évesek közül került ki. Az MSZP jelöltjeinek több mint 80%-a tartozott ehhez a korcsoporthoz, ugyanakkor az MSZMP jelöltek 60%-a szintén e korosztályhoz tartozott. A Kiszegzapárt jelöltjeinek részaránya e korosztályokból 40% körül alakult. A függetlenek többsége szintén e két korosztályból érzett indítást a választásokon történő megmérettetésre. A 176 egyéni mandátumot szerzett jelölt 73%-a szintén e két korosztályt képviseli. A „hanyas vagy” kérdésre tehát a jelöltek nagy többsége már csak az 50—60-as évek közös generációs emlékeit tudná felsorolni egy új rádióműsorban.

A tavasszal megválasztott Schmidt Péter szavaival, „a társadalomban lévő érdek- és véleménykülönbségeket a pártok által képviselt politikai különbségekre építi fel.” E különbségek területi aspektusairól készített pillanatfelvételünk az első abban a „politikai fényképalbumban”, amelyen keresztül a későbbiek során nyomon követhetjük az „első felvétel” átrendeződését. Többek között, a szeptember 30-i önkormányzati választásokon a helyi hatalom új képviselőinek megválasztásával — bár a részvételi arány a vártnál alacsonyabb volt — a politikai erőviszonyok kiegyensúlyozottabbá váltak, az ellenzék helyi szinten jelentősen előretört. A településeken sokszínű helyi koalíciós megoldásokra került sor a választási kampány során, és a várakozásokkal ellentétben a korábbi — legtöbbször függetlenként induló — tanácselnököknek is nagyon sok településen bizalmat szavaztak a helybeliek. Az ország választási térképe az önkormányzati eredményekkel színesebbé vált ugyan, az állampolgárok többsége azonban még nem érzi a saját életkörülményein keresztül a változások hatását. A választások és a pártok elemzőinek talán akkor lesz igazi sikerélményük, ha a sokszínű politikai, területi tagoltságról szóló írásokban ennek játékos gazdasági, társadalmi hatását is lehet már elemezni.

Jegyzetek

¹ A 18 év alatti népesség száma és aránya természetesen településenként változik, ilymódon a települések egy része a lélekszám szerinti, illetve a választójoggal rendelkező állampolgárok száma szerinti csoportosítás alapján külön kategóriába kerül — különösen a falvaknál, de e kis eltérés elemzésünk szempontjából lényegtelen.

² Régiók alatt a megyehatárok szerinti KSH által is használt 6 jelentős tájegységet értjük.

³ Szoboszlai Gy.: Választási rendszer és politikai tagoltság, kézirat.

CHOICE OF THE TRANSFORMATION INTO A NEW REGIME

PÉTER DOMBI — DEZSŐ KOVÁCS

Political distribution created by the 1990 parliamentary elections can be visualized in spatial and settlement dimensions as well. For the first sight, our short description on the spatial aspects of differences is a kind of imaginative political photo album, which facilitates us to follow up the changes on the first shot. The election results showed the support of parties, the different interests and preferences of voters in the different regions of Hungary.

The 1990 elections, the system endeavouring proportionate representation, primarily aimed at creating stable, multi-party parliamentary democracy. The rules of elections were established by the political élite who created the framework for the transformation, while the delineation of individual constituencies was preceded by party-policy coordinations at county level. Besides others, the election rules of political transition, and the political spheres created for voters will very likely change by the next elections taking the new conditions of power into account.

Participation of voters at the elections shows great regional differences. Participation was higher than average in the Western part of Hungary, where population density is higher, and also in the central region. However, participation was lower than average in the Eastern part. At the same time, this difference did not appear within the settlement network among the settlements, as proportion of people living in settlements with different size was nearly the same at the elections.

In harmony with its original purpose, the election system filtered the parties, and only six of them got into the parliament. However, the support of the six parliamentary parties differs by regions, counties and settlement groups. Social, economic, national, etc. differences of the counties are reflected in the distribution of votes given to different parties.

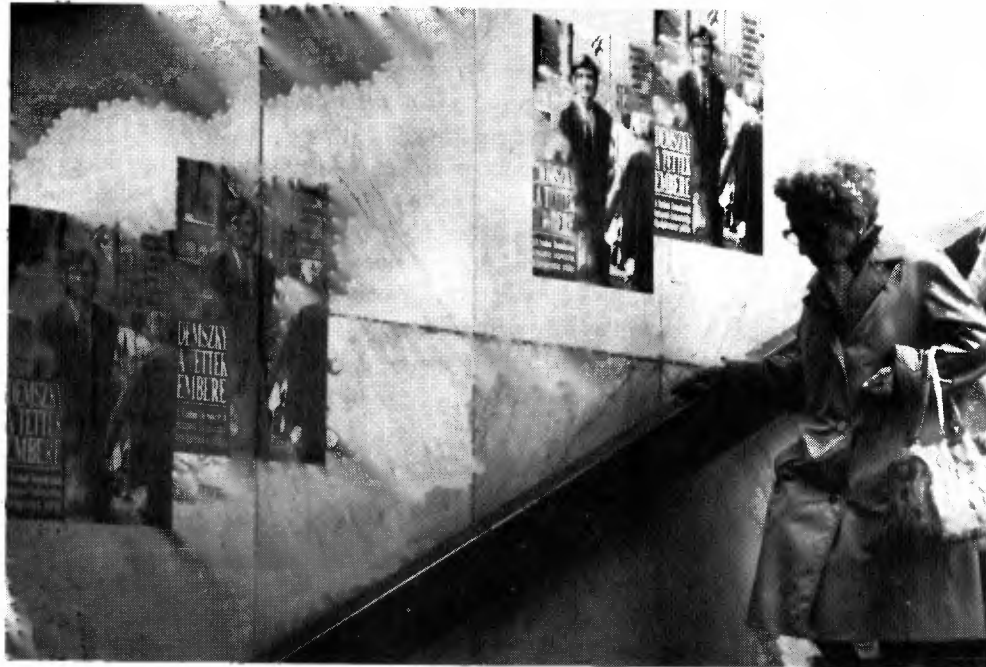
At the 1990 elections, in spite of their similarities in ideology and program, the parties moderately intended to establish coalition. In the background of it, one could reveal the intention that the parties wanted get a clear picture about the number of their voters, which will then give them a legitimate background. Theoretical coalitions created from the election results of parliamentary parties give a somewhat more overall view of the voting behaviour of the inhabitants of certain regions. Results on the governing and oppositional coalition show, that:

1. There are significant regional differences in southern Great Plain in favour of the governing coalition, and in the central region in favour of the opposition;
2. In the settlement network, at settlements with less than 10,000 inhabitants (in villages), the parties of governing coalition, while at settlements with more than 10,000 inhabitants (in cities) the parties of opposition gained more votes;
3. In the different regions, 15—21% of votes is distributed among the 13 parties which did not get into the parliament (with the exception of central region). It depends on the future politi-

cal changes, whether these small parties can survive or not. The importance of central region, and the fierce fight among the parliamentary parties is indicated by the fact that the small parties could gain only 9.8% of all the votes in the central region.

Our paper investigated the spatial appearance of the political distribution of Hungarian parliamentary elections from the point of view of votes on parties. In spite of fears and forecasts preceding the elections, the Hungarian voters could chose among the parties, and primarily voted on the party chosen. Their votes on individual nominees were also basically motivated by the choice of party. However, drawing the detailed political map of elections, and determining regional differences and similarities requires further comparative analysis of the distribution of votes in different constituencies and of mandates.

Translated by J. Mészáros

KITEKINTŐ

INTERJÚ JOANNA REGULSKAVAL (An interview with Joanna Regulska)

Joanna Regulska-t, a Rutgers University (New Brunswick, NJ, USA) professzorát nem könnyű megállítani akárcsak egy rövid beszélgetésre is. Úton van az egyetem földrajz tanszéke, nemzetközi programokat szervező hivatala és nőkutató intézete között. Feltéve, ha egyáltalán New Brunswickban tartózkodik, nem pedig szülőhazájában — Lengyelországban — tanít, szervez, kutat. 1978 óta él az Amerikai Egyesült Államokban. Kamatoztatva a különböző társadalmi rendszerekben szerzett tapasztalatait, számos cikket publikált mind a piaccgazdaságok, mind a tervgazdaságok urbanizációra gyakorolt hatásáról.

A kelet-közép európai változások nyomán a nemzetközi kutatások valószínűleg ismét előtérbe kerülnek, melynek során elméleti kérdéseket is újra kell gondolni. Ön hogyan foglal állást a 80-as éveknek abban a vitájában, mely a különböző politikai rendszerű országok térfolyamatainak összehasonlíthatóságáról folytat?

A tudósok egy csoportja azt állítja, hogy mivel a szocializmus és a kapitalizmus olyan alapvető dolgokban különbözik, mint a tulajdonviszonyok, az állam szerepe vagy a politikai hatalom megosztása, térfolyamataik sem összevethetők.

Mások szerint nincs akadálya az összehasonlításnak — a különbség lényegében csak időbeli eltérés következménye. Nyugathoz viszonyítva Kelet-Közép Európa urbanizációja pl. csak megkésettiséget mutat, mivel az ipari forradalom itt később ment végbe.

Én az összehasonlíthatóság mellett teszem le a voksomat azzal a megjegyzéssel, hogy az ilyen kutatásokban rendkívül óvatosan kell kezelni a sajátos történelmi, politikai viszonyokat, ill. minden egyes vizsgálatba vont tényezőt. A közelmúltban fejeztük be pl. a decentralizációs folyamatok amerikai, svéd és lengyelországi jellemzőinek feltárását. Első feladatunknak természetesen azt tekintettük, hogy megalkossuk azokat a módszertani kereteket, melyekkel az összehasonlítás elvégezhető. Gondoljunk csak a fogalmak különböző értelmezésére. Klasszikus példa erre az „állami lakás” kategóriája. Mennyire más jelentés húzódik meg e fogalom mögött pl. az USA-ban és Nyugat-Európában! A tőke mozgására és annak a decentralizációra gyakorolt hatására koncentrálva arra a következtetésre jutottunk, hogy bár az eltérő politikai rendszerek más-más módon befolyásolják e folyamatokat, végeredményben maguk a folyamatok rendkívül hasonlóak.

Vajon ez a nemzetközi kutatás motiválta a „Helyi demokrácia Lengyelországban” c. nagyszabású program megalkotását?

Valóban. Ide vezetnek vissza a gyökerek. Ma már érdekesség lehet, hogy amikor 1987-ben szponzorokat kerestünk a kutatás támogatására, egy ízben a következő kérdést szegezték nekünk: „USA, Svédország — rendben van. De Lengyelország...? Miért akarnak a vizsgálatba bevonni egy keleti blokkba tartozó országot? Hiszen ott sosem fog bekövetkezni széleskörű decentralizáció!” És lám, munkánk harmadik évében ez mégis valóra vált. Az önkormányzati reformot Jerzy Regulski szenátor (az édesapám, akit a miniszterelnök bízott meg ezzel a feladattal) és mások indították el. Amikor hozzákezdtek a törvények kidolgozásához, már két évi olyan tapasztalattal rendelkeztek, amelyet épp a fejlett országok decentralizációjának tudományos kutatása során szereztek.

Kutatás és gyakorlat e jól sikerült összefonódása, úgy gondolom, mégis a „Helyi demokrácia Lengyelországban” projektben teljesedik ki igazán. Hogyan sikerült ezt a programot megszerveznie?

1989-ben öt taggal megalakult egy, a helyi demokráciát támogató privát, „non-profit” alapítvány Lengyelországban. Az oktatási rendszer megszervezésével s a lokális intézményhálózat kiépítésével kívántak segítséget nyújtani az önkormányzatoknak. Tizennégy regionális központot hoztak létre a helyi tisztségviselők, hivatalnokok és a lakosság képzésére. Kellő tapasztalat, oktatási anyagok és szakértők híján szükségessé vált a külföldi kapcsolatok megteremtése. A már említett, általunk koordinált nemzetközi kutatás ehhez kiváló kiindulópontot jelentett. Így a lengyel alapítvány és a Rutgers University összefogásából még 1989 őszén megszületett a „Helyi demokrácia Lengyelországban” c. közös program. Számos nagy amerikai alapítványt sikerült megnyernünk szponzornak. Ennek köszönhetően csak az elmúlt évben több mint egy millió dollárt költhettünk terveink megvalósítására.

Gyakran előfordul, hogy az ilyen nemzetközi kapcsolatok egy szűk réteg kiváltságos helyzetét erősítik, s az információk nem jutnak el az érintettekhez. Hogyan tudják elérni, hogy valóban sokak számára hasznosuljon három fő tevékenységük: a gyakorlati képzés, az oktatási segédanyagok és a szakirodalom fejlesztése, valamint a közös kutatás?

A gyakorlati képzés két helyen folyik: az Amerikai Egyesült Államokban és Lengyelországban. Előzetes munka és kritériumrendszer alapján lengyel önkormányzati tisztségviselőket és tudósokat hívunk meg az USA-ba konferenciákra, tanulmányutakra, műhelymunkákra. A Rutgers-en kívül számos egyetem (pl. Harvard University, Johns Hopkins University, University of Maryland) munkatársai mutatják be az amerikai önkormányzati rendszer tapasztalatait. A gyakorlati problémákkal pedig néhány erre kiválasztott önkormányzati hivatalban ismerkedhetnek meg az ösztöndíjasok.

Ezzel párhuzamosan a 14 lengyel regionális képzési központban előadásokat, szemináriumokat, hosszabb-rövidebb kurzusokat szervezünk közigazgatási, helyi gazdaságfejlesztési, szolgáltatási, pénzügyi-finanszírozási, környezetvédelmi témakörökben. Továbbá olyan, kevésbé gyakorlati kérdések kerülnek megvitatásra, mint a helyi demokrácia alapelvei, konfliktuskezelés, állampolgári részvétel. Már több mint 30 ezren bővítették ismereteiket ilyen módon.

Ezen túlmenően az alapítvány megnyitott négy magán „önkormányzati főiskolát” (community college), ami teljesen új kezdeményezés Lengyelországban. E kétéves képzésben részesülő

diákok személyében az eddigieknél sokkal felkészültebb tisztségviselőket kaphatnak az önkormányzatok.

Honnan verbuválódnak a 14 oktatási centrum kurzusainak tanárai?

Az oktatók részben maguk az önkormányzati tisztségviselők: pl. azok az aktív polgármesterek, akik részt vettek az általunk az USA-ban szervezett tanfolyamokon. Az ott szerzett tapasztalataik felhasználásával ők maguk készítik az oktatási anyagokat.

A másik nagy csoportot a programunk iránt érdeklődő amerikai lengyelek alkotják. Ők egyúttal komoly segítséget jelentenek a nyelvi korlátok leküzdésében is. Általában egy hónapra utaznak Lengyelországba, ahol idejüket egy-egy településen, az ott élőkkel együtt munkálkodva töltik el. A tapasztalatcserék korábbi, gondolom Magyarországon is jól ismert rendszere: „megérkezés — hotelszoba elfoglalás — baráti kézfogás — fotók készítése — hazautazás”, többé nem folytatható. A tényleges segítségnyújtáshoz elengedhetetlen a helyi viszonyok, problémák, szükségletek megismerése és megértése.

Ezek szerint az amerikai lengyeleknek fontos szerepet szánnak másik nagy tevékenységi körükben, vagyis az oktatási anyagok fejlesztésében is. Hogyan szervezik meg ezt a munkát?

A programban résztvevő amerikai lengyelek a tényleges igények megismerése után valóban jól használható oktatási segédeszközöket készítenek. Vannak írott anyagaink, videokazettáink, többek között egy tízórás filmünk. Olyan témák szerepelnek ezekben, mint: „Kapcsolat a központi és helyi kormányzat között”, „Közösségi felelősség”, „Állampolgári részvétel”, „Mit jelent a demokrácia?”, „Hogyan tehetjük hasznossá parlamenti képviselőinket a közösség számára?”. Mindezekben a kérdésekben pedig gyakorlati példák sora segíti az eligazodást. Így kíséreljük meg közelhozni a külföldi tapasztalatokat. Az amerikai megoldások változtatás nélküli adaptálása Lengyelországban természetesen nem lehet szándékunk. Ez nem is menne. De a többféle szemlélet megismertetése elkerülhetővé teszi, hogy mindenkinek mindent újra fel kelljen fedeznie.

Mi a szerepük e nemzetközi projektben a tudományos kutatóknak? A már említett amerikai-svéd-lengyel összehasonlító vizsgálaton kívül milyen témákat szponzorálnak?

Több ország olyan kutatóit fogjuk össze, akik a decentralizáció kérdéseivel foglalkoznak. Azt vizsgálják, hogyan oszlik meg a felelősség a központi és a helyi hatalom között; milyen bevételei lehetnek az önkormányzatoknak; hogyan kezelhetők a gazdasági szükségletek és a környezeti követelmények közötti konfliktusok; milyen erőfeszítések születnek a közélet ösztönzésére; milyen intézkedések válhatnak szükségessé a korrekt kisebbségi képviselet biztosítására stb.

Számomra az egyik legizgalmasabb kérdés a hatalom decentralizációja. Vagyis az, hogy hol tart ez a folyamat, melyek a korlátai, milyen küzdelem árán valósítható meg. Lengyelországban ma két tendencia létezik: az egyik a decentralizáció, a másik a felerősödött harc a központosított rendszer fenntartásáért. Szavakban ugyan mindenki az előbbire voksol, a központi hatalommal rendelkezők azonban valójában gátolják a decentralizációt. Ez megmutatkozik a törvényhozásban, a pénzügyi források ellenőrzésében is. Az új föderalizmus elve: hatalmat adni a lokális szintnek, de visszatartani a forrásokat. Ezért azután a helyi szinten nincs igazi hatalom.

A másik fontos kérdés — amivel elméleti szinten kívánok foglalkozni —, hogy Lengyelország, Magyarország és a Cseh-Szlovák Köztársaság sajátos körülményei milyen mértékben

befolyásolták az önkormányzati reformok különbözőségét. Valamennyi kelet-közép európai ország számára azonos tapasztalatokat jelentett-e ebből a szempontból a szocializmus? Ezeknek az országoknak ugyanis nem azonos a történelmi múltja, s ez az, amiért ma eltérő utakat választanak, amiért az önkormányzati reform más-más formát ölt bennük.

Megfogalmazott céljai értelmében a „Helyi demokrácia Lengyelországban” program modellként kíván szolgálni más születő demokráciák, különösen a Balti Köztársaságok, Bulgária, Cseh és Szlovák Köztársaság és Magyarország számára is. Hogyan valósul meg ez az elképzelés?

Segédanyagaink, publikációink természetesen igénybe vehetők, de azokat a magyar viszonyokra kell átalakítani. Információim szerint Magyarországon is megalakult egy, a miénkhez hasonló alapítvány. Rendkívül fontos lenne az egyes országok párbeszéde. A lengyeleknek és a magyaroknak azonban nem csak az amerikaiakkal, hanem egymással is tárgyalniuk kellene. A pénzügyi forrásokért elszigetelten folytatott harc, verseny helyett össze kellene fogniuk, s egységben fellépniük. Én komolyan hiszek a regionális együttműködés fontosságában. Jövőre ezért konferenciát szervezek a térség kutatói számára, hogy kicserélhessük tapasztalatainkat az önkormányzati reform kérdéseiről.

Térjünk más témára. Mint az publikációiból kiderül, az Ön tudományos érdeklődésében fontos helyet kap a nők társadalmi, gazdasági, demográfiai változásokban játszott szerepe is. Elnöke az Amerikai Földrajzi Társaság „Földrajzi megközelítések a nő kutatásban” c. szakcsoportjának, s a témához kapcsolódva tudományos szervező tevékenységet vállal saját egyetemén is. Hogyan tudják elérni, hogy a Rutgers University-n amerikai viszonylatban is kiemelkedő érdeklődés mutatkozik a nők helyzetével foglalkozó kutatások iránt?

Jelentős számban vannak olyan oktatók, akik új szemlélettel kezdték tanítani a diákokat, sőt, új témákban szerveztek előadássorozatokat. Én pl. jelenleg „A nő a városi környezetben” címmel tartok posztgraduális kurzust, ahol geográfus, várostervező, szociológus, politológus hallgatók egyaránt részt vesznek. De van külön nő kutatási tanszéke, nagyszabású tudományos programja is az egyetemnek. 1992 nyarán pl. az IGU kongresszusához kapcsolódva „Fizetett és fizetetlen női munka a változó világ gazdaságában” címmel nemzetközi konferenciát szervezünk New Brunswickban.

Úgy gondolom, nem csak Magyarországon, de az egész Kelet-Közép Európában a társadalomtudományok rendkívül mostohán kezelik a nők társadalmi szerepének vizsgálatát. Miben látja ennek, az amerikaiától olyannyira eltérő helyzetnek az okát?

Ebben a régióban alapvetően paternalista társadalmak éltek. Jött a kommunizmus, és kikiáltott: mától mindannyian egyenlők vagyunk! És megalkotta nő-modelljeit, így a munkásnőét, az aktivista nőét stb. Számos eredmény született persze pl. a nők oktatása, politikai szereplése tekintetében. Mindez azonban nem szerves fejlődés következménye volt, hanem merev struktúráként, kívülről helyezték rá a társadalomra. Ezért aztán most a nők helyzetében bizonyos értelemben visszalépés tapasztalható. Gondoljunk csak a parlamenti választások lengyelországi — vagy akár magyarországi — végeredményére! Természetesen a megválasztott nők aránya jobb, mint az 1920-as, 30-as években volt, de a közvetlen múlt hoz képest jelentős az elmaradás. A társadalomnak újjá kell szerveződnie s tudatosan megvívnia a harcát. Lengyelországban nemrég olyan vitás ügyek rázták fel a közvéleményt, mint az abortusz, a válás, a vallás. A közös érdek fokozatosan csoportokba szervezi a nőket, mert elégedetlenek számos, őket érintő válto-

zással. Lassan egész mozgalom, politikai platform működik, s ezek az asszonyok igénylik a segítséget, így a mi kutatási tapasztalatainkat is.

Melyek azok a tudományos problémák, amelyek a mai viszonyok között a legnagyobb kihívást jelentik az Ön számára?

Rendkívül izgalmas kérdéseket vet fel pl. a nők köztisztviselőkben vállalt szerepe. Én persze mindezt geográfiai szemlélettel vizsgálom. Az érdekel, hogy ebben a politikai közéletben milyen korlátokat jelent a tér. New Jerseyben például nem azt tanulmányoztam, hogy milyen tulajdonságokkal írhatók le a megválasztott nők, hanem azt, hogy mivel jellemezhető az a települési közösség, amely női vezetőket választott. Azt hiszem, a feminista geográfiának nem csak a kutatási eredményeire érdemes odafigyelni. Mi teljesen új témákat vetünk fel, ill. egészen más szemlélettel közelítjük a társadalomföldrajz által eddig vizsgált kérdéseket.

A közeljövőben megpróbálom összekapcsolni eddigi érdeklődési területeimet, így a nőknek a helyi önkormányzatban betöltött szerepével kívánok foglalkozni. Lengyelországban a településekben megválasztott ötezer női tisztviselőből kb. 450 van vezető pozícióban. A hozzájuk eljuttatott kérdőívek segítségével szeretnék minél többet megtudni róluk. Hiszen ők speciális résztvevői annak a társadalmi harcnak, ami a hatalom decentralizálásáért folyik, s ami számomra a legizgalmasabb kérdést jelenti.

New Brunswick, 1991. május

Az interjút készítette és fordította: Timár Judit

AZ ÖNKORMÁNYZAT LENGYEL ÚTJA (*Polish road to self-governance*)

JOANNA REGULSKA

A háború utáni Lengyelországban az állam általános hatalmának elve alapvetően újra struktúráltta a politikai és gazdasági viszonyokat. A helyi önkormányzat számára ez az autonómia elvesztését, a hierarchikus hatalmi és döntéshozó rendszerbe való betagozódást jelentette. A municipalitások a Néptanács szerves részévé váltak, tulajdonukat államosították és adminisztrációjuk a központi kormány meghosszabbított karjaként kezdett el működni, pontosan végrehajtva az utasításokat.

A totalitárius hatalom 45 éve alatt az ismétlődő politikai válságok majdnem mindig a helyi önkormányzathoz jobban illeszkedni próbáló kormányintézkedésekhez és törvényalkotáshoz vezettek. Az államapparátus és a politikai vezetés azt hitte, hogy új törvények alkotásával — a társadalomban a változás érzetét keltve — megkerülhetik az autonómia, a demokrácia és az önrendelkezés kérdéseit. Így 1945—1948 között a létrejött kommunista rendszer által kidolgozott „Egységes államhatalom területi szervei” c. törvény a helyi autonómia végét jelentette, s meghatározta a tanácsok új státuszát. Az 1956-os válság először az 1958-as törvényben, majd az 1963-as újabb törvényben tükröződött. Az 1958-as módosítás a központi végrehajtó hatalom kiterjesztését és az egyes ágazati minisztériumok autonómiáját jelentette. Ennek a módosításnak a központi ellenőrzés és a hierarchikus kapcsolatok erősítése volt a célja. Azt, hogy ez nem sikerült az is jelzi, hogy 1963-ban újra elővették ezt a problémát. Ez alkalommal — mivel attól félték, hogy a helyi tanácsok elvesztik politikai presztizsüket — a döntési folyamatban nagyobb szerepet szántak nekik. Azáltal, hogy a tanácsok végrehajtó bizottságai speciális státuszt kaptak, a központi kormányzat erősebben ellenőrzése alá vonta a helyi ügyeket, s ami még fontosabb, korlátozta a tanácsok lehetőségeit a helyi prioritások meghatározásában.

Az 1968—70 közötti feszültségek készítették elő a talajt az 1975-ös rosszul átgondolt közigazgatási törvény számára. Ez megnövelte a helyi közigazgatási egységek számát, kiiktatta a középszintű igazgatást. Eredményképpen azt várták, hogy javítani fogja a közigazgatási ügyintézés hatékonyságát és növeli a lakossági részvételt. Valójában azonban, a „hatalom egysége” elvének köszönhetően, az állam elnyomó szervei még mélyebben behatoltak a társadalomba, s ez végső soron megkönnyítette az 1981. évi rendkívüli állapot bevezetését.

Az 1983-as törvényt egyesek a decentralizáció erősítését szolgáló lépésnek tekintették, mivel e törvény növelte a tanácsok hatalmát és függetlenségét. Az elméletet azonban nem ültették át a gyakorlatba, csak a jólismert paradoxon ismétlődött meg: „szabadok vagyunk, hogy többet tegyünk, de kevesebbet tudunk tenni”. Mindez tehát hozzájárult a már egyébként is mély társadalmi elégedetlenséghez. A közigazgatási korlátok visszafogását, az erőforrások hiányát, az új és régi törvények közötti ellentmondásokat a helyi hatóságok természetesen nem saját hatalmuk és hatékonyságuk erősödésének tekintették. Bár az új törvény a tanácsokat társadalmi konzultációra kötelezte, ennek nem tudták megteremteni a feltételeit. Továbbá előzetesen beha-

tárolták az ilyen konzultáció idejét. Egyébként is a szabad és demokratikus választások hiánya kizárta a hatékony társadalmi részvételt.

Az utolsó hamis kísérlet 1988-ban a „reform második fázisának” részeként megpróbálta újrendezni a központi és helyi viszonyokat, s azt feltételezte a tanácsokról, hogy pénzügyi és gazdasági tekintetben nagyobb hatalmat szereznek, beleértve jövedelemszerző képességüket is. Azt is feltételezték, hogy bizonyos szolgáltatások biztosítását majd magukra vállalják. Az önkormányzati tulajdon ismét a viták középpontjába került, s felvetették a 40-es években elvett községi tulajdon visszaadását. Az erre vonatkozó törvénykezést 1988-ra tervezték, a jóváhagyást pedig 1989. január 1-re. Ez azonban nem történt meg. 1988. nyarának—őszének eseményei nyomán Lengyelország új politikai pályára lépett.

1988. őszén — az országos sztrájkok egész sora után — Jaruzelski tábornok rendszere elfogadta, hogy népi támogatás nélkül a gazdasági reformoknak nincs esélye. Az ellenzéknek a rendszerbe való bevonásával, a „történelmi kompromisszumot” választotta. 1988. decemberében létrejött a Lech Walesa által vezetett Állampolgári Bizottság. Az ellenzéknek a rendszerbe való bevonását, ennek tényleges kereteit, az 1989. februári kerekasztal tárgyalásokon dolgozták ki. A viták három nagy albizottságban zajlottak:

1. politikai reformok;
2. társadalom- és gazdaságpolitika;
3. szakszervezeti pluralizmus.

A helyi önkormányzattal foglalkozó alcsoportot Jerzy Regulski professzor vezette, aki jelenleg szenátor és a „Helyi Közigazgatási Reform” alelnöke.

Az ellenzéki program azt a következtetést vonta le a múltbeli kudarcokból, hogy csak alapvető reformok teremthetik újra az önkormányzatot. Filozófiájuk a demokrácia hiánya miatti aggodalmukat tükrözte, társadalmi elégedetlenségük szorosan összekapcsolódott a rendszer csődjével. Hangsúlyozták:

1. a centralizált politikai rendszer, a monopolista politikai hatalom által támogatott túlfeljesztett állami közigazgatás okozta a korábbi reformok kudarcát;
2. a múltbeli változások a kormányzati politika belső céljait tükrözték és nem a közérdeket;
3. a helyi önkormányzat politikai gyengesége — többek között — a választások nem demokratikus jellegéből és a helyi tanácsok tömegtámogatásának a hiányából ered;
4. korlátozott jogi reformok nem elégségesek a változásokhoz.

A kerekasztal tárgyalások során beterveztett program alapvető változásokat követelt. A tárgyalások célja azonban nem az volt, hogy egy újabb dokumentum szülessen — ez esetben a helyi önkormányzat újjászületése érdekében —, hanem magának az államnak a természetét kívánták megváltoztatni. Az ellenzéki oldal kinyilvánította, hogy a vita célja mindenféle korlát elmozdítása s annak biztosítása, hogy a későbbiekben megválasztott és kinevezett szakembereknek lehetővé tegyék a helyi önkormányzati reform hatáskörének és tartalmának a kialakítását. Körvonalazott program szorgalmazta a következőket:

1. Az egységes és oszthatatlan államhatalom alkotmányos elvét el kell törölni. A helyi szervezeteknek a helyi társadalmat kell reprezentálni, s mentesnek kell lennie mindenféle hierarchikus függőségtől.
2. Új demokratikus választási törvényre van szükség.
3. A közösségeket el kell ismerni jogi entitásként és illessék meg őket a tulajdonjogok.

4. A helyi költségvetés és finanszírozás stabil és ellenőrizhető rendszerét kell létrehozni, mely mentes a központi kormányzat önkényeskedéseitől.
5. A helyi ügyekbe való állami beavatkozást korlátozni kell, eltörölve minden központi adminisztratív szabályozást.
6. A helyi állami közigazgatást közösségi ellenőrzéssé kell változtatni.
7. Biztosítani kell a közösségek közötti kapcsolati létesítésszabadságát a helyi érdekeknek a központi kormányzatba való beépítése céljából.
8. Az állami (központi vagy regionális) közigazgatási döntés elleni jogi fellebbezés lehetőségét garantálni kell.

A tárgyalások kimenetele korántsem volt kielégítő. Megegyezés született a választási törvényről, a tulajdonjogokról, a helyi finanszírozásról, a központi állami beavatkozás korlátozásáról és a közösségek közötti szövetségek engedélyezéséről, bár csak regionális (vajdasági) szinten. A megállapodások megvalósítására nem tűztek ki határidőt. Sőt, a reform sikere szempontjából alapvető kérdésekben sem történt előrelépés, így elmaradt az államhatalom egysége elvének eltörlése, az állami hatáskörök átadása a helyi közigazgatásnak. Nem történt meg a világos pénzügyi támogatási rendszer létrehozása a következő öt évre és a helyi önkormányzatok országos szintű szervezkedésének engedélyezése sem. A rendszer vonakodását a kormányzat belső viszonyainak megreformálására szélesebb összefüggések keretében kell vizsgálnunk. A vonakodás a már zajló politikai és közigazgatási decentralizáció szándékos mellőzését jelentette. A kormányzat visszaretent attól, hogy a helyi közigazgatás számára biztosítsa a döntési jogot saját szükségleteiről és prioritásairól. A Jaruzelski rendszer ismét ellenállt annak a kísérletnek, mely rendezni kívánta a civil társadalom politikai, hatalmi viszonyait.

Az 1989. utáni helyi önkormányzati reform

Az 1989. júniusi parlamenti választások, majd ez év őszén az első, nem kommunista kormány létrehozása széleskörű politikai-gazdasági reformokat indított el. A helyi önkormányzat reformját az általános átalakulás lényegi elemeként üdvöztölték. 1990. januárja óta az elnök hét, e tárgykörhöz tartozó törvényt írt alá, közülük kettő a legfontosabb a helyi önkormányzat jövője szempontjából. A „helyi önkormányzati törvényt” 1990. március 16-án fogadta el a parlament, „A helyi önkormányzat kötelességei és hatalma” címűt pedig 1990. május 13-án. Az első a helyi kormányzás általános struktúráját fogalmazta meg, a második pedig a közigazgatás helyi és regionális szintje közötti hatáskört és felelősséget tisztázta.

A helyi önkormányzati törvény

E törvény II. fejezete körvonalazza azokat a tevékenységeket és feladatokat, melyeket minden helyi közigazgatási szervnek (*gmina*-nak) hatáskörileg teljesíteni kell. Meghatározza a *gmina*-k felhatalmazását, tulajdonjogait és pénzügyi önállóságát. Végül a törvény a választott tisztségviselők második szintjének — a *voivod*-ok gyűlésének — szerepét és státuszát tárgyalja, illetve a regionális és központi szervek ellenőrző hatáskörét fogalmazza meg.

A helyi önkormányzati törvény jelentősége kétségtelen. Jogi szempontból a *gmina* a közösség önkormányzati szerve. A törvény felhatalmazza a *gmina*-t, hogy rendelkezzen forrásai felett, ezen túlmenően önálló döntéseket hozhat, röviden: saját maga határozza meg szükségleteit és prioritásait. A törvény szerint: „a tevékenységi körébe tartozik minden helyi szempontból fontos közügy, kivéve azokat, melyeket a jog más egységek számára tart fenn...egyéb rendelkezés hiányában, a település minden ügye a *gmina*-ra tartozik.” (2. fejezet, 6. par.). A törvény nagyon pontosan meghatározza a helyi közigazgatás feladatait, s valójában a közösségi szükségletek minden szféráját felöleli. Nem határozza meg azonban, hogy ezek közül a feladatok közül melyek kötelezőek, melyeket delegálja a központi kormányzat és melyek tartoznak a regionális szint hatáskörébe. Ezen problémák megoldását a későbbi „Helyi önkormányzat kötelességei és hatalma” c. törvényre hagyták. Eszerint a helyi önkormányzat hatalma túllép a pusztá szolgáltatás-nyújtáson, mivel a helyi hatóságok gazdasági tevékenység végzésére jogosultak. Vagyis, kereskedelmi és ipari vállalkozásokat alapíthatnak és birtokolhatnak. Ílymódon a helyi szervek vagyontárgyakkal rendelkeznek olyan szférákban, mint a víz- és csatornarendszer, az olcsóbéru lakások és más szolgáltatások.

Struktúra szempontjából a *gmina* testületek létszáma a 15 főtől (ez a 40 ezer lakos alatti településekre jellemző) egészen a 100 főig változik. Ez utóbbi a 200 ezer lakos feletti törvényhatóságokra jellemző. A testület tagjai — a tanácsnokok — 4 évig szolgálnak. A testületnek joga van állandó és *ad hoc* bizottságok kinevezésére. Ezekbe testületen kívüli tagokat is bevonhatnak, azonban feltétel, hogy a testületi tagok aránya legalább 50% legyen.

A *gmina* 4—7 fős bizottságot választ tagjai közül. Ennek a bizottságnak az igazgatási tisztviselő (titkár), a polgármester és helyettesei tartoznak a tagjai közé. Őket a nem testületi tagok közül is lehet választani. Az igazgatási tisztviselőt és a polgármestert titkos szavazással választják meg. A szavazáson abszolút többséget kell elérniük, s az érvényességhez a testületi tagok legalább kétharmadának részt kell vennie a szavazáson. A polgármester-helyetteseket, a polgármester beterveztése alapján, a testület nyílt szavazáson választja meg.

A helyi önkormányzati törvény meghatározza a pénzügyi feltételeket is. Az önkormányzatoknak éves költségvetést kell készíteni. A bevételek forrásai: adók, kormányzati támogatás, felüyeleti díjak, hitelek, bérleti díjak, lottó és egyéb speciális források. Még viták folynak arról, hogy az egyes források milyen arányban járuljanak hozzá a helyi költségvetéshez. Mivel az adóreformot 1992-ben vezetik majd be, még nem döntöttek a helyi adókon keresztül szerzett jövedelem arányáról, illetve arról, hogy az önkormányzatok ebből milyen összeget tarthatnak vissza saját céljaikra.

”A helyi önkormányzat kötelessége és hatalma” c. törvény

E törvény határozza meg a helyi önkormányzatok hatáskörét. Ezen túl alapul szolgál a döntéshozói hatalom megosztására a helyi, önkormányzati (választott tisztviselők) és a körzeti szint (kinevezett tisztviselők) között. A helyi önkormányzat legfontosabb feladata az óvodai, elemi iskolai oktatás biztosítása (1994-től ez kötelezően előírt feladat lesz), a település tervezés, a földhivatalok, a földhasználat és tulajdonjog szabályozása, továbbá a lakásfenntartás, a közbiztonság, az autópályák és utak fenntartása.

A törvény lehetőséget biztosít arra, hogy a központi kormányzat bizonyos funkciókat és hatalmat átadjon az önkormányzatoknak. Ezek közül a legfontosabbak: a polgári védelem, az állami tulajdon, illetve a föld eladásának és aukciójának bonyolítása, továbbá a népességnylvántartás. Számos más hatáskör a vajdaságokat illeti meg, így például az ingatlannyilvántartás, a környezetvédelem, az építési felügyelet, az állampolgári jogról való döntés, a gépkocsi nyilvántartás és vezetési engedélyek kiadása.

Mivel még csak rövid idő telt el a törvény jóváhagyása óta, túl korai lenne ennek hatékonyságáról nyilatkozni. Annyit azonban megemlíthetünk, hogy az elfogadott törvény általánosságban megfelel a nyugati demokráciákban alkalmazott önkormányzati elveknek. Lengyelország helyi igazgatási rendszere tükrözi a parlamenti demokráciát. Az önkormányzatok jelentős hatalomhoz jutottak. Most az a kihívás áll előttük, hogy megtanuljanak ezzel élni is.

Az 1990. májusi helyhatósági választások

A helyi önkormányzatok újrateremtésében alapvető lépést jelentettek az 1990. májusi helyhatósági választások. Minden 18. év feletti Lengyelországban élő, lengyel állampolgár résztvehetett a választásokon. A választásra jogosultaknak csak 42,13%-a élt jogaival. A választások során megválasztották a 2.383 *gmina* 5228 ezer helyi tisztségviselőjét. A jelöltek száma 147.327 ezer volt, azaz egy posztra 2,8 jelölt jutott. A megválasztottak között 10,2% volt a nők aránya.

Érdekes, hogy a 40 ezer lakosnál népesebb városokban 4,6 jelölt jutott egy posztra. A kisebb településeken viszont jóval kevesebb volt a jelöltek aránya, nevezetesen csak 2,6 fő. A nagyobb városi központokban kibontakozó élesebb verseny közvetlen következménye a lengyel politikai életben létrejött pluralizmusnak. Az Országos Választási Bizottság zárójelentése szerint 350 párt vett részt a választásokon. Ezek közül 80 országos jellegű volt, míg 270 helyi szervezetnek tekinthető. Emellett 660 olyan szervezet is támogatott jelölteket, akik nem tekintették magukat politikai pártnak. A kisebb és kevésbé ismert pártok közül többen — választási esélyeik növelése érdekében — koalícióra léptek és közös listán állítottak jelölteket. A választások idejére 40 ilyen, elismert koalíció jött létre, de ezek általában igen törékenyek voltak, hamar felbomlottak. Leggyakrabban a Lengyel Szociáldemokrata Únió és a Lengyel Parasztpárt, illetve a Lengyel Parasztpárt és a Nemzeti Párt kötött egymással szövetséget.

Azok közül a szervezetek közül, melyek nagyobb számban állítottak jelölteket, elsőként az Állampolgári Bizottságokat említenénk. Ez a szervezet a szolidaritást és az azzal szimpatizáló független jelölteket támogatta. (A jelöltek 21,3%-ának volt támogatója ez a szervezet.) A Lengyel Szociáldemokrata Szövetség a jelöltek 8,58%-át állította. A Lengyel Parasztpárt 5,14%-kal, a Lengyel Köztársaság Szociáldemokráciája pedig 4,4%-kal részesedett a jelöltek között. A többi jelöltet különféle kisebb szervezetek és állampolgári csoportok állították.

Az egyes szervezetek és pártok támogatottsága településtípusonként változott. Más és más volt a kisvárosokban és falvakban, illetve a nagyvárosi övezetekben. Kétségtelen, hogy a választási szabály jellege — nevezetesen a többségi rendszer a kisebb településeken érvényesült, míg a nagyvárosokban az arányos rendszert alkalmazták — jelentős mértékben hozzájárult ezekhez a különbségekhez. Sőt, ami még fontosabb, jelzi a pluralista társadalom kialakulásának eltérő fázisát a „vidéki” Lengyelországban és a városokban. A politikai szféra nagyobb láthatósága,

a különféle hazai és külföldi médiák nagyobb hozzáférhetősége csak kettő azok közül a fontos tényezők közül, melyek hozzájárulnak a különböző városi csoportok politikai tudatának és érdeklődésének a gyorsabb felébredéséhez.

A létrejövő politikai pluralizmus tükröződött azokban a különböző pártokban és csoportokban, melyek jelölteket állítottak a városi és falusi térségekben. Az Állampolgári Bizottságok kivételével — mely mind városban, mind falun a legtöbb jelöltet állította; 24% ill. 23% — a falvakban a jelölt-állításban a Lengyel Parasztpárt (8%) és a szolidaritás által támogatott Parasztpárt (2,5%) által képviselt paraszti mozgalmak szereztek meg a második és harmadik helyet. A városokban a jelöltek mögött a Lengyel Szociáldemokrata Szövetség (9%), a Független Lengyelország Konföderációja (6%), a Lengyel Köztársaság Szociáldemokráciája (5%), a Lengyel Parasztpárt (5%) és a különféle kereszténydemokrata pártok álltak.

A május 27-i választásokon való részvételt sokan alacsonyoknak tartották. A nyugati országokkal ellentétben viszont magasabb volt a részvétel a városi-ipari körzetekben (50% körül) mint falun, ahol csak 35—40%-os volt a részvételi arány. Jellemző, hogy Varsóban 43% volt a megjelenési arány, míg Poznanban és Gdanskban a választásra jogosultak fele ment el szavazni. Dél-Lengyelországban volt általában a legmagasabb a részvételi arány, ezt követték a keleti és nyugati határmenti területek (40%). A szavazási részvétel az ország középső részén volt a legalacsonyabb (30% körüli). Politikai eredmények szempontjából az Állampolgári Bizottságok által támogatott jelöltek elsöprő győzelmet arattak. Megszerezték a mandátumok 41,4%-át. A függetlenek 36%-os arányt értek el, őket követte a Lengyel Parasztpárt 6,5%-kal és a Szolidaritás által támogatott Parasztpárt 4,3%-kal. A többi párt súlyos vereséget szenvedett. A régi rezsimhez kapcsolódó pártok, így a Lengyel Köztársaság Szociáldemokráciája, csak a mandátumok 0,28 %-át szerezte meg. De még olyan új párt, mint a Független Lengyelország Konföderációja, is csak 0,1 %-ot ért el. Több száz más párt és szervezet egyszerűen felmorzsolódott.

Vitatható, hogy a 42,1%-os részvételi arány alacsony-e, vagy inkább az elvárások voltak magasak. (Ugyanis 55—60%-os részvételre számítottak.) A választól függetlenül felvethető a kérdés, miért mutatkozott ilyen kicsiny érdeklődés az első, valóban szabad választások iránt? Sok okot lehet felsorolni. Ezek közül többen kiemelték néhányat, melynek valóban döntő szerepe volt. Így a Lech Walesa és a miniszterelnök, Mazowiecki, közötti személyes ellentét, a vasutas sztrájk Észak-Lengyelországban és a mindenütt növekvő gazdasági nehézségek kétségtelenül hozzájárultak a bizonytalansághoz és kiábrándultsághoz.

A közvetlen okok mellett mélyen gyökeredző szkepticizmus és bizalmatlanság ütötte fel a fejét. Miután 45 éven keresztül megtagadták tőlük az ország irányításában való részvételt, az emberek most azonnali, mélyreható változásokat akartak. Nem hitték el viszont, hogy ebben nekik maguknak kell meghatározó szerepet játszani. A társadalom nem volt felkészülve, hogy éljen az új törvényhozás által biztosított hatalommal. Az emberek nem fogták fel a választások fontosságát, nem érzékelték az újonnan megválasztott tisztviselők hatalmát, s nem ébredtek tudatára annak sem, hogy az új helyi tisztségviselők megválasztásával képesek lesznek megtörni a régi nomenklatúra hatalmát.

Technikai és szervezési problémák szintén befolyásolták a részvételi arányt. Mivel nem tudták megszervezni a postai szavazást, a diákok, a hadsereg tagjai és a kormányzat tisztviselői közül sokan nem vállalták, hogy hazautazzanak szavazni az állandó lakóhelyükre. A nagy választási körzetekben — főleg az agrár térségekben — ez szintén csökkentette a részvételt. Egy-

részt a jelöltek nehezebben tudtak közvetlen kapcsolatot létesíteni a lakossággal, másrészt a magán- és tömegközlekedés még meglévő korlátai sok potenciális választót elriasztottak attól, hogy a szavazási helyekre való eljutással bajlódjon. S végül felvethető az is, hogy az agrártérségekben alkalmazott többségi szavazási elv az esélytelenebb jelöltek támogatóit nem ösztönözte-e a választásokon való részvételre.

A választások utáni fejlemények

Az önkormányzat új rendszerének bevezetése nem fájdalommentes. Az újonnan megválasztott tisztségviselőknek nincsenek közigazgatási-irányítási tapasztalatai. Nem tudják, hogy hogyan teremtsék meg a decentralizációt, s hogyan szakítsanak a centralizált totalitáriánizmus gondolkodásmódjával. Az új rendszer pedig éppen a helyi vezetés kezdeményezését és önálló cselekvését igényli. Örökségül a kommunista bürokráciát, a szakapparátus alacsony hatékonyságát és apátiáját kapták.

A problémák nemcsak helyi szinten halmozódnak. A kormányzatnak és a központi közigazgatásnak nehezebbre esik lemondani a hatalom egy részéről. Éles küzdelem van kibontakozóban. Az állami közigazgatási szféra — fentről kinevezett tisztségviselőin keresztül — a félig centralizált rendszert szeretné fenntartani. Ezzel szemben az önkormányzati szféra — mely választások útján került pozícióba — a hatalomnak a helyi szintre való átruházásáért küzd. Négy fő területen érzékelhetők a feszültségek és viták:

1. Az állami közigazgatás — 250 körzetből álló kiegészítő hálózatának létesítése a vajdasági szint alatt. Ezt az új szervezetet ruházták fel azoknak a tevékenységeknek az ellenőrzésével, melyeket nemrég adtak át az önkormányzatoknak. Ráadásul a körzetek alkalmazottai nagyrészt annak a régi, vajdasági nomenklatúrának az embereiből állnak, melyet hivatalosan éppen a helyi önkormányzatok létrejöttékor oszlattak fel;
2. A körzetek és *gmina*-k közötti hatáskör-megosztással kapcsolatban a helyi választott tisztségviselők becsapottnak érzik magukat. A körzeti közigazgatás hatáskör-bővítő taktikát folytat, s az önkormányzatok hatalma fokozatosan csökken;
3. Az önkormányzatok, az állam és a magánszemélyek közötti vagyonmegosztás során minden önkormányzatnak törvény által előírt kötelessége a területén lévő vagyontárgyak leltárbavétele. Ennek tétje nem csekély, nevezetesen a *gmina*-k jövőbeli pénzügyi forrásairól van szó. S ennek birtoklása — nem vitás — hosszantartó pénzügyi visszahatást gyakorol majd az egyes egységek gazdasági stabilitására;
4. Az önkormányzatoknak a Pénzügyminisztérium jogszabálya által megteremtett pénzügyi önállósága már önmagában a centralista megoldás irányába visz. Eszerint ugyanis az önkormányzatok szubvencionálását, támogatását a központi kormányzat biztosítja. Ez a megoldás csak minimális pénzügyi hatalmat biztosít az egyes *gmina*-knak.

A fentebb említett konfliktusok jelzik azokat a nehézségeket, melyekkel a lengyel önkormányzatoknak szembe kell nézniük. Ezek közül a problémák közül többel a nyugati országoknak is meg kellett küzdeniük, amikor újraszervezték a belső kormányzati-igazgatási rendszerüket. A lengyel, a közép- és kelet-európai eset abban különbözik, hogy itt egyidejűleg a jogot, az intézményeket, s ami a legfontosabb, a társadalom viselkedési normáit is átformálják. Az

emberek által vágyott „békés forradalom” bizonyos ellenállással találkozik a politikai elit, s a társadalom részéről is. Ez az ellenállás nem mindig szükségszerűen tudatos. A múltban, Lengyelországban sok politikai vezető a decentralizációt fenyegetésnek tekintette, nevezetesen a központi hatalmi monopólium és a központi ellenőrzés lerombolása irányába tett első lépésnek. A mostani hivatalnokok úgy cselekszenek, mintha nem bíznának abban, hogy a helyi társadalom rendezni tudja saját dolgait. Röviden: vonakodva fogadják el a helyi önrendelkezés ideológiáját.

A társadalomnak még meg kell érteni az önkormányzat lényegét s azt, hogy milyen előnyöket jelent a közösségnek. Az emberek, mivel nem ismerik, hogy milyen hatalma lesz az újonnan megválasztott helyi tisztségviselőknek, viszont ismerik az előző kudarccokat, a „várjunk, majd meglátjuk” álláspontot választották. Sokan valójában még nem értik, hogy mit is jelent a hatalom átruházása. Ahogy az egyik újonnan megválasztott kisvárosi tisztségviselő megfogalmazta: „Hatalmat adtak a kezünkbe, de nem mondták meg, hogy mit csináljunk vele.” A helyi demokrácia előtt Lengyelországban még sok nehézség tornyosul. Nem kétséges viszont, hogy az ország hamarosan megvalósítja a helyi önkormányzatra épülő demokráciát.

Fordította: **Timár Judit**

A fordítás Joanna Regulska: *Polish Road to Self-Governance* c. kézírata alapján készült.

GYORS TÉNYKÉP

A DIFFERENCIÁLÓDÁS FOLYAMATA A POLITIKA LOKÁLIS SZÍNTEREIN: BARANYA MEGYEI PÉLDA (Process of differentiation at the local political scenes: the case of Baranya county)

KOVÁCS KATALIN — SUSAN GÁL

Tudjuk, hogy a rendszerváltás nem előzmények nélkül következett be, hanem a bürokratikus szocializmus erjedésének hosszas folyamata után, amellyel párhuzamosan növekedtek az új politikai rendszer csírái a gazdaságban, az országos és helyi politikában, az egyes emberek hatalomhoz való viszonyában. Az alábbiakban a nyilvános alternatív politikizálás kialakulásának egyik esetét mutatom be a Baranya megyei Bóly példáján abban a meggyőződésben, hogy a politikai differenciálódás nagyon hasonló történetek sorát produkálta országszerte.

Egészen bizonyos, hogy a helyi közösség történetének, különösképpen e századi szerveződési hagyományainak, nagyon fontos szerepe van mind a helyi politikizálás kezdetének, mind jellegének kialakulásában. Mivel a két világháború közötti bólyi társadalomról e folyóirat 1990/1. számában már részletesen írtam¹, itt most csupán a legfontosabbakat emelem ki. Így először azt, hogy a ma Bólyban élő családok többsége *sváb* eredetű, ami rejtve vagy nyíltan mindig jelen volt a helyi közgondolkodásban mind a svábok, mind az odatelepült vagy telepített magyarok részéről. Fontos még azt is megemlíteni, hogy a *polgári értékvilág*, különösen a családok gazdálkodását tekintve, szintén jelen volt és jelen van a bólyi társadalomban. A jelenkori civil szerveződések szempontjából jelentős szerepet játszottak a *gazdag egyleti hagyományok* is.

Az igényes és hatékony, öntudattal telt helyi polgárság ambíciói álltak annak a nem kis jelentőségű ténynek a háttérében, hogy az ország falusi településeinek körében elsőként itt jött létre *községvédő és széptítő egyesület* 1985-ben, amely a helyi alternatív gondolkodók egyik „iskolájaként” működött mindaddig, amíg erre — megfelelő politikai artikuláció lehetőségének híján — szükség volt.

A helyi polgári politikizálás igénye már a kezdet kezdetén önmagában is nyilvánvalóvá tette a szervezet alternatív jellegét. Mindez annak ellenére volt így, hogy a fontolva (bár, de) haladó Népfront keretei között működött a bólyi szervezet is, amiként idősebb testvére, az addig csak a településhierarchia felső szintjein szerveződő városszéptítő mozgalom. Néhányan a műszaki értelmiség két helyi műhelyéből (a Tanács Költségvetési Üzemében és a Bólyi Mezőgazdasági Kombinátban dolgozó technikusok, mérnökök köréből) a velük rokonszenvezők támogatásával fogtak össze a helyi községvédő szervezet megalakulásakor.

Kezdetben ők is fontolva, az akkori lehetőségeknek megfelelően, a kereteket éppen csak szét nem feszítve haladtak. Dokumentuma ennek az a levél, amely 1985. november 4-én született, és címzettje a községi párttitkár volt. Ezen a levélen tárgymeghatározásként még csak egy, a HNF keretein belül, laza konföderációban — Pozsgai Imre útmutatásai alapján — működtetendő „községvédő bizottság” (annak is csak elvi lehetősége) szerepel. Ezt bizonyítja egy másik, ugyanazon a napon keletkezett dokumentum, amely a majd 30 fővel alapított Községvédő és Szépítő Egyesület megalakulását rögzíti. Jól jellemzi ez az akkori idők megrendült párt-„hatalmát”, amely nem tarthatott már igényt többre, mint utólagos, óvatosan becsomagolt tájékoztatásra, arra is talán csak a rend kedvéért, hiszen nyilvánvalóan tudomásuk volt az eseményről.

Az Egyesület léte a nyolcvanas évek második felében döntően meghatározta a helyi politizálás jellegét és lehetőségeit. Legelsősorban azzal, hogy *legális keretet biztosított az alternatívák képviselőire* azokkal szemben, akiket az egyesületi tagok többsége a központi hatalom, a „fent” helyi reprezentánsainak tekintett. Amint azt a Bólyi Füzetek első számában az Egyesület elnöke megfogalmazta, olyan szervezet született, „melyet nem „fent” találtak ki, hanem néhány aktív, agilis bólyi lakó, (akik) úgy ítélték meg, hogy a községnek szüksége van egy demokratikus fórumrendszerre, ahol a lokálpatrióták — közöttük szakember is jócskán van — szabadon véleményt nyilváníthatnak, saját szavaikkal, kendőzetlenül beszélgethetnek.”²

A lokálpatriotizmus, a szakszerűség és a kendőzetlen, félelem nélküli kommunikáció értékei álltak tehát szemben a mindezek ellentéteit képviselő szervezetek reprezentánsaival. Ezen értékek képviselőire szövetkeztek az Egyesület tagjai, s a helyi „nomenklatúrával” való szembenállásuk biztosította akkori egységüket, amelynek bomlása párhuzamosan haladt a szembenállók elbizonytalanodásával, a bürokratikus szocializmus intézményrendszere mögött álló hatalom megroppanásával.

1985-től 1988-ig főleg a megalakuláskor megfogalmazott célok, vagyis a klasszikus, „városvédő” elvek szerint működött az Egyesület, azaz mindenekelőtt a község építészeti és környezetvédelmi problémáival kapcsolatban foglalták meg álláspontjukat kemény vitákban, alkalmanként külső támogatással (pl. Ráday Mihályt vendégül látva). Sikeres működésük arra is lehetőséget teremtett, hogy egyfajta szövetség jöjjön létre a községben viszonylag háttérbe szorítottan, a Művelődési Házhoz szervezőként, vagy a rendezvények látogatóiként kötődő human értelmiségiek és a műszaki értelmiség között. Az alternatív helyi nyilvánosság legelső, s e hallgatóságos szövetség fontos fórumaként tarthatjuk nyilván a már idézett, Bólyi Füzetek című kiadványt, amelyet a Művelődési Ház munkatársai jegyeztek. E kiadvány első (1986) és második (1988) számában jelent meg az a „vita”, amelyet a lakossági vélemények és érdekek autentikus kifejezésével kapcsolatban az Egyesület elnökének a megalakulás indítékaira vonatkozó, fentebb idézett mondatai robbantottak ki. Rendkívül fontos volt ez a „vita” (az idézőjel a partnerek álláspontjának megjelenését elválasztó kétéves periódus miatt kívánkozik ide), mert világossá tette, hogy kik a szembenálló felek, hogy melyek azok az értékek, amelyek bírása vagy elvetése szembenállásuk forrása és kik azok, akiknek nevében fellépnek. Így a *központi és ideológikus hatalmi reprezentációval szemben, amelyet elsősorban a tanácsi rendszer berendezkedése és tisztségviselői jelentettek, a szakértelem és a lokalitás (helyi hagyományok, kulturális folytonosság, tudatos, helyi azonosságkeresés által közakarattal teremtendő új értékek) jelentették a szembenállás fő pilléreit, s a községvédők természetesen az utóbbi értékek birtoko-*

saiként úgy tekintettek önmagukra, mint akik — a fent jellemzett szembenállás alapján — a lakossági akarat egyedül autentikus tolmácsolójának tarthatók.

E kezdeti periódus ugyanakkor a helyi politizálást meghaladó politikai szintekkel való ismerkedés és a horizontális kapcsolatok megteremtésének időszaka volt, aminek eredményeként a helyi politizálás nem ragadt meg a bornírt műkedvelés színvonalán. Épp ellenkezőleg: a közvetítő a városvédőknek a községvédőkkel kibővült országos, „nagy” mozgalma volt, amely nemcsak a fajsúlyos politikusokkal való személyes találkozás lehetőségét nyújtotta az Egyesület ambíciózus tisztségviselői számára, hanem azt is lehetővé tette, hogy az országos politikai kampányokat kicsit belülről lássák, hogy megfigyelhessék az előkészítő szakaszokat, megismerjék a döntések során számba jövő szervezeteket, személyeket, hogy érezzék az un. nagypolitika tűrőképességének határait. Ezáltal új információs csatornákkal kerültek érintkezésbe és helyi szinten szolgáltak maguk is eképpen. Tipikus példája ennek, hogy 1987-ben az Országos Tervhivatal „Integrált falufejlesztési koncepcióját” az Egyesületben többször megtárgyalták, véleményezték, sőt, az éves beszámoló szerint 20 példányban sokszorosítva a község, „valamennyi párt-, állami- és társadalmi vezetőjének” szétküldték. (Mellesleg szólván, állásfoglalásaik alapvetően egyetértőek voltak.)

1988-ban a „Községvédők” már nyíltan politikai szervezetként az ellenzék szálláscsinálói, az új pártok helyi megalakulásának fő támogatói voltak, s ilyen minőségükben főszerepet vállaltak minden akkor nagyjelentőségű politikai eseményben, pl. 1989. október 23-án megünneplésében. Ezidőtájt azonban a politikai differenciálódás folyamata olyannyira előrehaladt, hogy az Egyesület legaktívabb tagjai igazából már búcsúztak politikai ténykedésük addigi keretétől. Ezt a funkciót ugyanis az Egyesület közreműködésével létrejött pártok vették tőlük át. Pontosabban: a Községvédő Egyesület azon tagjai, akik addig is egyre nyíltabban vettek részt politikai tevékenységekben, a pártok megalakulása után már főként ezek tagjaiként vagy tisztségviselőiként folytatták tovább a politizálást országos vagy helyi hangsúllyal, attól függően, hogy mikor melyik volt aktuális. (Mind az MDF, mind az SZDSZ helyi vezetője tagja volt a Községvédő Egyesületnek, ugyanígy a jelenlegi polgármester és a helyi képviselők fele.) Ezzel a folyamattal párhuzamosan az Egyesület politikai szerepe olyannyira lecsökkent, hogy az 1990. évi taglistán már hajdan volt ellenfeleket is találunk.

Mindezenközben az Egyesület tagjai azért tették azt a dolgukat is — s ezt legalább olyan fontosnak tartották, mint a politizálást — amiért annak idején hivatalosan megalakultak. 1989—90-ben, akkor már a tanácsi vezetés szándékaival összhangban, elsősorban a „Községvédő” fiatal mérnökei voltak a helyi infrastruktúra új létesítményeinek legfőbb szervezői. Így először a gáz bevezetése kapcsán fejtettek ki komoly szervező tevékenységet, majd lényegében rajtuk múltott, hogy úgy építették ki a kábeltelevíziós hálózatot a faluban közös összefogással, hogy egyben a crossbar telefonrendszer alapját is lefektették. A gáz bevezetése és a kábel TV szervezése ugyanakkor még valamit jelentett az e munkákban részt vállalóknak. Nevezetesen a falu és a falusiak egészen más szintű, az addigiaknál sokkal szélesebb körű megismerését és viszont: azok is kapcsolatba kerültek ily módon velük, akik számára közömbös volt addigi értékmentő és teremtő tevékenységük. Nem véletlen, hogy a szervezési munkákban legnagyobb részt vállalt fiatal mérnök ma a község polgármestere, és egy másik az SZDSZ padsoraiban parlamenti képviselő.

A kábel TV már a parlamenti választások alatt is működött, teret engedve a pártok helyi

rendezvényeinek és az ezekkel kapcsolatos lakossági vélemények közvetítésének. Azóta is hente egy alkalommal jelentkezik, 1991. július 6-án felelős szerkesztője van, és a képanyagot sem csupán hobbiból készíti már az a magánvállalkozó, aki különben lakodalmakról készített videó-felvételekkel keresi meg a kenyerét, s aki kedvtelésből, jórészt a saját zsebére volt úgymond a rendszerváltás krónikása 1989-től 1991. nyaráig.

Miközben a Községvédő Egyesület politikai súlyát gyakorlatilag elveszítette és a pártok tekintélye is kezdett csorbulni, megalakult egy új egyesület, amely 100 fős tagságát és tevékenységét figyelembe véve ma mindenképpen a legtekintélyesebb társadalmi szervezetnek tekinthető Bólyban: a „Bólyi Katolikus Kolping Család”.

A katolikus egyházhoz szorosan kötődő, augsburgi központtal működő Kolping társaságokhoz csatlakozó helyi egyesületet 1990. április 26-án 36 fő alapította. (A pécsi szervezet 1989. decemberében alakult meg.) A szervezet vallásos és tradicionális jellegét jól mutatja a legfőbb pozíció megosztása: az egyesületnek mind a püspök által kinevezett egyházi elnöke (itt a bólyi plébános), mind pedig világi elnöke van; utóbbit a tagok egymás közül választják. A Kolping megalakulásának Bólyban volt egy különleges aktualitása is: 1989-ben volt az iparos fiatalokat tömörítő Bólyi Katolikus Legényegylet és 1990-ben a Parasztok Ifjúsági Egylete alapításának centenáriuma. (Mindkét szervezetet 1947-ben oszlatták fel.) A megemlékezés szándéka adva volt már jóval a választások előtt (éppen az 1989. novemberi népszavazás miatt maradt el a Legényegylet jubileumi ünnepe), de annak idején ez nem társult az iparosok és a paraszt fiatalok valamikori egyesületeinek „egyesített” újjáalakításának igényével. Ezt a gondolatot a politikai rendszerváltás felgyorsult folyamata, és ennek keretében az egyház aktivitásának felélénkülése tette aktuálissá.

„A Kolping-Család” katolikus-szociális egyesület... a Magyarországi Katolikus Legényegyleteknek és azok szövetségeinek a jogutódja... Az egyesület célja: hogy tagjait — mint vallásos, szociális és művelődési közösség — segítse és nevelje arra, hogy keresztényként és erkölcsösen éljenek hivatásukban, házasságukban és családjukban, más közösségekben, továbbá az egyházban és a társadalomban. Így minden intézményével és lehetőségével tagjai és az egész társadalom szolgálatában működik, tagjai és a tagság csoportjai aktivizálásán keresztül a keresztény értelemben vett közjót, erkölcsöt, művelődést és szociális felemelkedést mozdítja elő.”³

A keresztény érték és normarendszert aktív módon reprezentáló szervezetként működik tehát a Kolping-Család, így a bólyi szervezet is. (Az csak a későbbiekben válik el igazán, hogy a század első felében működő egyletek eszmevilágából, nevezetesen a konzervativizmus hagyományaitól mennyit őriz meg, éleszt újjá az egyesület. Az a tény, hogy a Bólyi Katolikus Kolping Család az SZDSZ helyi szervezetével közösen támogatott öt képviselőjelöltet azt mutatja, hogy a liberális eszméktől való nyílt elhatárolódás nem történt meg, miként annak idején, bő 100 éve.)⁴ Az egyesület megalakulása mindjárt egy profiljába illeszkedő kulturális eseménnyel, az évfordulók megünneplésével indult. Természetesen számos alkalmat adtak az összegyülekezésre a helyhatósági választásokkal kapcsolatos állásfoglalások; a Kolping-ház építésének ügye (való igaz, hogy a külön otthon építésével kapcsolatos megfontolások között súlya volt a tetemes külföldi támogatásnak is); az Ausztriából kapott használt, leselejtezett mezőgazdasági kisgépek használati rendjének kialakítása, számítógépes tanfolyam szervezése, továbbá ruhaművelődési ill. adományozási akciók jelentették ezidáig a Kolping bólyi szervezete működésének többé vagy kevésbé hétköznapi eseményeit.

Úgy gondolom azonban, hogy különös tekintettel az időskorúak jó emlékezetében élénken élő, a két világháború között működő egyleti hagyományokra, a jelenlegi politikai helyzetre (a pártok irányában megmutatkozó általános ellenszenvre), és az ideológiai válsággal átszínezett értékválságra, magának a szervezetnek a léte, érték-reprezentációs szerepe igen jelentős, kisu-gárzó erejű tény. Különösképpen erősíti a Kolping-Család pozícióit, hogy a hittanoktatásban az általános iskolás tanulók majd teljes köre részt vesz, valamint hogy a *Kolping Ifjúsági Tagozat mellett — ugyancsak egyházi irányítással — 120 fős cserkész csapat is működik lényegében azonos ideológiai- és érték alapokon.* (A jövő kérdése, hogy szembe állítható(k)-e a Kolpinggal és a cserkészzel más szemléleti, ideológiai bázisokon nyugvó, nem pártszerű helyi szervező-dés(ek), mert egyelőre effélé(k)nek nem mutatkoznak jelei.)

Úgy gondolom, hogy — ellentétben a politikai pártokkal — mindenekelőtt *szerveződési elvük horizontális jellege teszi rokonszenvessé a helyi közösségekben élők számára az ilyen, elsődleges működési területüket illetően nem politikai jellegű szervezeteket*, mert e rendező elv természetéből következően nagyobb lehetőséget ad a belülről jövő szándékok, a szervezethez csatlakozókra különösképpen jellemző, sajátos vonások érvényesítésére. Más oldalról ugyanakkor kevesebb teret hagy az elmúlt negyven év nyomán sok ellenszenvet kiváltó gyakorlatnak: a központokhoz, a felsőbbiségekhez való igazodás kényszerének. Végül, de nem utolsó sorban, az ilyen típusu szervezetek *rugalmasak lehetnek a tekintetben, hogy mennyiben és meddig vállalnak szerepet a helyi (esetenként az országos) politizálásban*, s módjuk van rá, hogy visszavonuljanak a „kaptafához”, ha a politikai differenciálódás folyamata vagy más tényezők ezt lehetővé vagy szükségessé teszik.

Az imént ismertetett civil szerveződések is többé-kevésbé megmérettettek a *helyhatósági választások* során, mégpedig az addig betöltött, szükségképpen ambivalens szerepükben.

Az indulók és a beérkezettek, valamint a mögöttük álló szervezetek erőviszonyait az alábbi táblázat szemlélteti.

I. TÁBLÁZAT

Párt-szervezet	Induló kp-jelöltek száma	Szavazatok száma	Megválasztott trsd-i képviselők*
FKgP	3	492	—
FKgP, K-CS**	2	9721	(526)
FKgP, Kv***	1	257	—
Független	6	19232	(577,497)
K-CS	1	415	—
K-CS, FKgP	3	14962	(589,524)
K-CS, KV, FKgP, MDF	1	424	—
K-CS, SZDSZ	1	491	1
KV	1	200	—
Kv, K-CS, MDF, SZDSZ	1	351	—

1. táblázat folytatódik

1. táblázat folytatása

Párt szervezet	Induló kp-jelöltek száma	Szavazatok száma	Megválasztott trsd-i képviselők*
MDF	2	670	—
MDF, FKgP	1	546	1
MDF, KV	1	241	—
MDF, FKgP, KV	1	540	1
MDF, SZDSZ, KV, FKgP	1	373	—
Német nemzetiségi, függetl.	1	468	1
SZDSZ	3	12051	(512)
SZDSZ, KV	2	7931	(561)
SZDSZ, K-CS, KV	2	774	—
SZDSZ, K-CS, KV, FKgP	1	697	1
Összesen	36	13470	12

Forrás: Összesítések a helyhatósági választásokról, Körjegyzőség, Bóly, 1990.

*A zárójel a megválasztott jelöltekre adott szavazatok számát jelöli

**Kolping-Család

***Közsegvédő és Szépítő Egyesület

Néhány általános megjegyzés: a 13 470 szavazattal 1366 szavazópolgár, a szavazásra jogosultak 50,2%-a döntött az Önkormányzat képviselőtestületének összetételéről. Mint másutt, itt is mélyen a népszavazás ill. a parlamenti választások alkalmával tapasztalt (76 %-os) arány alatti volt a szavazó polgárok aktivitása. (Mint már utaltam rá, az országgyűlési választások során — igaz, az SZDSZ listás jelöltjeként —, de bolyi képviselő is bejutott a Parlamentbe. Nyilván a helyi jelöltnek is nagy szerepe volt abban, hogy a bolyi szavazók 40%-a a szabad demokratákat támogatta a megyei listán is.)

Akárhogyan is: a *Kolping-Családnak és (még mindig!) a Közsegvédő Egyesületnek a pártokéval legalábbis egyenrangú politikai súlyát mutatja a helyi közéletben*, hogy a megválasztott képviselők közül 5 az előbbinek, 3 az utóbbinak támogatását (is) élvezte, bár önálló jelöltjeik nem jutottak be.

S a jövő? Egyik szervezet feltehetőleg a lassú elmúlás útján halad tovább, a másik pedig talán még inkább megerősödik, s a felépülő otthonnal újratertemti a valóban közösségi házként működő régevvolt művelődési intézményeket. Más oldalról viszont nagyon valószínű, hogy a Kolping politikai szerepet is betölt a jövőben, legalábbis markáns irányzatot képvisel majd a helyi választások alkalmával közvetlenül, és tágabb értelemben közvetve, a közéletbe bevont fiatalok révén.

Jegyzetek

- ¹. Kovács K. (1990) Polgárok egy sváb faluban, *Tér és Társadalom*, 1, 33—76.o.
- ². Huba Gy. (1986) A községvédők és szépitők Bólyban, *Bólyi Füzetek*, I, 32.o.
- ³. Részlet a Kolping Család alapszabály-tervezetéből
- ⁴. Ld. „A németbólyi Róm. Kath. Ifjúsági Egylet jubileumi kiadványa, Pécs, 1940.

A RENDSZERVÁLTÁS CSENDES FOLYAMATAI (Silent processes of the transformation into a new regime)

VÁSÁRY ILDIKÓ

A szocialista államforma lebontása a kelet-európai térségben annyira öltött váratlan formát, mint ahogy egyidejűleg egy sajtóságos kollektív rossz közérzetet is felkavart. A felszabadulás érzését szinte azonnal elbizonytalanodás felhőzte. A kollektív szorongások annak arányában kavarnak fel, ahogy a paternalisztikus államszerkezet alapjai szétzilálódnak.¹ Az eddig élvezett szociális juttatások, a teljes foglalkoztatás, az alacsonyra szorított árak fenyegetetté váltak. Fokozza a szorongást az a gyanú, hogy visszatérőben vannak a szocializmust megelőző történelmi idők megoldatlan szociális kórjai, mint a szélsőséges vagyoneelosztás, a munkanélküliség² és széles rétegek elszegényedése, lemaradása. A „cselédsors” visszatérésének emlegetése sajátosan cseng az ötvenes évek „csajkarendszer”-félelmének ellenpontjaként. Megnyílik az út Nyugat-Európa magas életszínvonalú ígérete felé, de a jelenben ezek a vágyak kielégítetlenek maradnak. Még ha kényszerített volt is az árak relatív stabilitása a szociális rendszerben, mégis erősen nyugtalanító az áremelkedések meglódulása. A múltban biztosított ipari és szövetkezeti munkahelyek, amelyek fennmaradásukat az állam mentő juttatásaira és gyámolítására alapozták, ma megkérdőjelezhetnek. Biztos állások, stabil hatalmi pozíciók bizonytalanodnak el a piac kemény fegyelmezésében, a demokratikus hatalmi versengésben. A szorongások ellentétes végpontokból táplálkoznak: a „semmi sem változik” és a „túl sok minden változik” félelméből egyaránt. A gyanú, hogy a rendszerváltás nem sikerült, mert a kommunisták még mindig mindenütt ott vannak, összefonódik a változások okozta megzavarodottsággal.

Figyelemre méltó az a nézet, amely szerint nem egy demokratikus folyamat egészséges kezdetét éli az ország, hanem befejezetlen és ellentmondásos, átmeneti korszakot (Ágh 1991). A parlamenti és alkotmányos változások e szemlélet szerint nem szivárogtak le a társadalmi és gazdasági rendszer alsóbb szintjeire, illetve azokat inkább visszafejlődésre, majdhogynem csapdába kényszerítették. Az 1945 előtti kor negatív társadalmi és politikai folyamatainak részleges újrarendeződésével is számolni lehet, éppen a változás befejezetlensége folytán. Ezek az ellentmondásos folyamatok azonban arra is rávilágítanak, hogy mennyire eltérő ütemben tudnak a társadalom különböző rétegei haladni és változni.

Az ellentmondások halmozódását mégsem lehet teljes egészében az 1989/1990 folyamán felgyorsult változások hirtelenségének tulajdonítani. A kontinuitás kimutatható. Szalai Erzsébet (1991) végigvezet bennünket azokon a gazdasági-politikai folyamatokon, amelyek magukban hordozták egy új technokrata osztály, majd reformer értelmiség, végül pedig egy demokratikus ellenzék kibontakozását az 1970-es és 1980-as évek folyamán. Az első és második gazdaság egymásra gyakorolt nyomásából kiindulva érlelődtek, szerveződtek ezek az új vezető csoportosulások, amelyek a 80-as évtized végére készek voltak mozgásba lendíteni a rendszerváltást. Figyelembevételükkel a rendszerváltás szerves folyamatnak, nem megalapozatlan fordulatnak tekinthető.

Mindemellett, a társadalom túlnyomó többsége számára ez utóbbi két év változásai hatásukban lehengetlők; találoán mutat rá Bihari Mihály (1991), hogy a rendszerváltás, ha nem is forradalmi jellegű, de forradalmi jelentőségű volt.

Az októberi helyhatósági választások, összevetve a márciusi parlamenti választások eredményeivel, tükrözik azokat az erősen ellentétes reakciókat, amelyeket az év eseményei a szavazókól kiváltottak. 1990 márciusában minden kétséget kizáróan a régi rendszer ellen állt ki a többség; a szavazatok 80 %-át olyan pártok nyerték el, amelyek a változást képviselték. Az októberi választások eredményei ettől teljesen eltérnek: minden párt új és régi — legyőzött. A szavazók aránya is erősen csökkent (65,77 %-ról 40,16 %-ra), és ez is inkább tudatos pártellenes viszonyulásként értékelhető, semmint a politikai érdeklődés hiányaként (Ágh 1991; Simon 1991; Kukorelli 1991).

Oktoberben a szavazók aránya a 10 ezer lakosú községekben volt a legmagasabb, ahol egyéni jelöltekre és nem pártokra szavaztak, jelezvén ezzel is a pártoktól való idegenkedést. Ennél is döntőbb, hogy az egyenesen megválasztott polgármesterek 82,9 %-a független jelöltként indult, és hogy a megválasztottak 70 %-a újraválasztott tanácselnök. Ennek fényében nem meglepő, hogy egy 1990 augusztusában készült felmérés szerint a megkérdezettek 51 %-a úgy értékelte, hogy környezetében a rendszerváltás nem valósult meg (Tőkés 1991).

Összegezve, a társadalom jelentős rétegeiben kétségtelen az elfordulás, illetve visszahúzóadás a pártpolitikai mezőnytől, olyan mértékben, hogy akár „csendes bojkottról” is beszélhetünk (Simon 1991). Másrésztől értelmezhetjük ezeket a folyamatokat úgy is, mint a „civil társadalom” lassú ocsúdását, amit különösen a függetlenek előretörése tükröz. A fentebb vázolt folyamatok figyelmünket erősen a mikro-konfigurációk, a kisebb társadalmi közösségek irányába terelik, amelyek az októberi helyhatósági választások bizonyossága szerint a felsőbb politikai szintekkel ellentétes önszerveződő hatóerőt tudnak kifejteni.

Rossz közérzet kétségtelenül létezik, ami a múltból átörökölt megoldatlan problémáknak tulajdonítható, illetve annak, hogy a rendszerváltás nem sikerült, s talán annak a gyanúnak, hogy a gazdasági, politikai adottságok alapjaikban nem elégségesek egy új, lendületes, átfogó átszerveződéshez. Sürgős feladat tehát vizsgálat alá venni a kisebb közösségekben végbemenő csendes folyamatokat. A túltárgyalt, agyonelemzett nemzeti szintű pártpolitikával egybevetve ezekről a mikro-folyamatokról gyérek a tudósítások, s jelen írásunk célja ezt a hiányt enyhíteni.

Szigorúan politikai elemzéssel nézetem szerint nem tárható fel, mint élte meg egy-egy kis közösség a rendszerváltást. Negyven év szocialista államrendjét más és más módon érzékelt minden egyes közösség illetve község, és napjainkban ez az a meghatározó előzetes tapasztalat, amelyhez a jelen alakulása viszonyul. Természetszerűen azonban az egyes tapasztalatok egyediségében mégis jelen vannak általános érvényű variánsok, mint például egy vidéki községben (amely vizsgálatunk tárgya) a mezőgazdaság szövetkezetesítése, a háztáji gazdálkodás kibontakozása, az elmúlt évtizedek agrárpolitikájának helyszíni érvényesülése, a közügyekben aktív, vezető személyek és köreik. A folyamatban lévő átszerveződés ezekkel az adott variánsokkal társul, alakítva az eseményeket, félelmeket és elvárásokat.

A dunántúli faluban, amelynek belső viszonyait előzetesen módomban volt alaposabban megismerni (egy évnnyi terepmunkát végeztem 1978 és 1981 között), a társadalmi-politikai változás teljes lendületben volt, amikor utóbb, 1990 márciusában visszatértem. Az akkor meglóduló folyamatok jelentős része kibontakozott legutóbbi látogatásom idejére, 1991 tavaszára.

Megfigyeléseim szerint az előljáró személyiségek és köreik, mondhatni „udvartartásaik” és a közügyek, amelyeket támogattak illetve gátoltak, szorosan hatottak egymásra, oly módon, hogy a nemzeti, politikai mezőnyben hangoztatott címszavak, mint szocializmus, piacgazdaság, paraszti életforma és egyebek, csak meglehetősen közvetett fontossággal bírtak a helybeli, lokális érdekeltségű kérdések mellett.

1990 tavaszán három jelentős csoportosulás volt megkülönböztethető. Az első a tanácselnök — nevezzük Bogárnak³ — körül szerveződött, s természetszerűleg kapcsolódott a szocializmus-hoz mégpedig úgy, ahogy azt a falu megélte, tapasztalta, és nem az ideológiai, teoretikus szocializmushoz, és nem is a választási versenyben tevékenykedő szocialista pártokhoz. Az elkülönítő meghatározás döntő. A helyi társadalmi-politikai folyamatok elsősorban a helyi átélésekből, tapasztalatokból nőnek ki, s csak közvetetten a nemzeti szintű hatásokból. Így zavar okoz a „magas” politika hatásait minden módosítás nélkül a kisebb közösségekre rávetíteni. Falunkban a helybeli kommunista pártszervezet — mert ideológiai árnyalatok mellőzésével ide sorolják a falubeliek a szocialista államrend pártját⁴ — sohasem játszott kimagasló szerepet a falu mindennapjaiban. Kis tagságú volt a helyi párt, inkább meghúzódó, mint aktív. Az előző tanácselnök mérsékelt, pragmatikus helybeli ember volt, s hivatalában több mint harminc évig, 1982-ben sorra kerülő nyugdíjaztatásáig kitartott. Hosszú működése bizonyos nyugodt folytonosságot és stabilitást biztosított a falu számára. A falu szövetkezetének agronómusa, vagyis egy helybeli középparaszti származású, 30 év körüli fiatalember lett az utódja. Ebben a Balaton északi partján fekvő, 600 lakosú falucskában jó minőségű szőlészetet, bortermelést folytatnak, és a szőlőgazdálkodás a szövetkezetesítés után is megtartotta fontosságát. Nem volt közömbös tehát a tanácselnök szaktudása, viszonyulása a kisgazdálkodáshoz. Majd minden család foglalkozik a jól jövedelmező háztáji szőlővel, s tanácselnökünk, Bogár, agronómiai szaktudásán felül, maga is elismert kisgazdálkodó, szőlőtermelő. Bár szinte minden családnak több nem-mezőgazdasági főállású tagja van, akik naponta eljárnak a környező városokba dolgozni, megmaradt az erős kötődés a faluhoz, a jóhozamú, ám munkai ingyenes háztáji szőlők révén. Számított tehát a tanácselnök személye, előrelendítve, támogatva a háztáji gazdálkodás ügyét, és Bogár jó választásnak bizonyult. Bogár nem politizáló hajlamú, és a pártba 1978-ban lépett be, pályázva a tanácselnöki hivatalra. Tíz éves működése alatt, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a falu lendületesen fejlődött. A választások idején Bogárt természetszerűen a régi rendszerrel azonosították (mint ahogy pártolói is jobbára a visszafelé tekintőkből kerültek ki), és szembeállították más alakuló csoportosulásokkal, amelyek szintén egy-egy személyiség körül formálódtak.

A helyi lelkes — nevezzük Virágnak, 40 év körüli ember, nemrég helyezték a faluba —, állott a Demokrata Fórum helyi szervezetének élére. Virág kampányt indított Bogár ellen, nem a „magas” pártpolitikai programok szellemében, hanem helyi problémák kapcsán. A helyi vízellátás kérdéséről folytatott sajtókampány alkalmat nyújtott a tanácselnök bírálására. A szövetkezet mértéktelen kemizálása a talajvíz és kutak mérgezését eredményezte, sürgőssé vált ennek orvoslása. A kihívásra Bogár elővette a már elkészült mérnöki tervezeteket, gyors ütemben előmozdította a csatornázást és a friss víz levezetését a környező hegyoldalból. A terheket részben a szövetkezet vállalta, részben minden házra öt év alatt törlesztendő 40 ezer forint hárult a csatornázás utcáról való bevezetéséért. A munkák egy év alatt el is készültek. Ily módon a kampány, amelynek nyilvánvalóan csak ürügy volt a vízügy, a tanácselnök hatékony ellenakciója folytán nem hozta meg a kívánt helyi politikai eredményt a Demokrata Fórum javára.

Az eset azonban nem befolyásolta különösebben a márciusi országos választások helyi eredményeit — itt is, mint országszerte, a Demokrata Fórumra szavazott a többség. A vízprobléma megoldásának politikai eredménye csak a későbbiekben, a helyhatósági választások idején mutatkozott meg.

A harmadik helyi politikai szerveződés, amelyik a Független Kisgazdapárt felé orientálódott, egy értelmiségi — nevezzük talán Havasnak — körüli csoportosulás. A hagyományos paraszti életforma megtartása, védelme különösen közel áll Havashoz, s ebben a szellemben kísérelte meg felújítani a Gazdakört is, de gyönge indulás után ez hamarosan csendesesen elenyészett. A sikertelenség részben a vállalkozás mesterkéltségének tudható be, mivel gazdák, a régi értelemben véve, már nincsenek, részben pedig annak, hogy a kezdeményezés egy értelmiségitől, nem pedig falubelietől származott. A Független Kisgazdapárt azonban mind nosztalgia-értékével, mind a földosztás központi programba helyezésével, falunkban is szép sikert ért el a márciusi szavazásokon, és közvetlenül a Demokrata Fórum mögött állt.

Falunkban tehát 1990 tavaszán a politikai palettán három szín jelent meg, mindegyik egy-egy vezető egyéniség köré csoportosult, helyi problémákkal azonosult, és csak közvetetten kapcsolódott az országos szintű politikai felálláshoz.

A Demokrata Fórum vonzása, mint országszerte, falunkban is a feltámadt nemzeti öntudatból és e párt nyilvánvaló erejéből táplálkozott, mérsékelt sikerű helyi működése ellenére. Virág zászlós felvonulása, a vízügy sajtókampánya, Bogár azonnali lemondásának követelése, és annak indítványozása, hogy az iskolát szolgáltatassá vissza az egyháznak — nem találtak pozitív visszhangra. Virág hajlott volna arra, hogy megpályázza a polgármesteri hivatalt, de felettesei ettől eltiltották. Az októberi helyhatósági választásokon a Demokrata Fórumnak tehát nem volt helyi jelöltje.

A szocializmus és pártjai, az újak éppúgy mint a régiek, több ellentmondást hordoznak.⁵ Mint már említettük, az MSZMP helyi csoportja nem volt különösen aktív, s 1990-ben csak kismértékben merültek fel személyes sérelmek. Komolyabb bántódások régebben estek annál, semhogy felhánytorgatásukra sor kerülhessen, s akiket azok sújtottak, már elhunytak vagy pedig idősebb emberek; leszámolás és elégtétel követelése tehát nem merült fel. A falubelieket nagyrészt inkább egyfajta alkalmazkodás jellemezte az adott körülmények adta keretekhez és korlátokhoz. Ki-ki igyekezett — több-kevesebb sikerrel — kialakítani maga és családja számára elfogadható életvitelt. De mint minden közösségben, úgy itt is, megtalálhatjuk az idomulásnak egész skáláját. Egyik végletbe helyezhetjük azokat, akik meggyőződéssel, bizonyos mértékű idealizmussal magukévá tették a szocializmus elveit. Számuk kicsi — és még kisebb azoké, akik utóbb ezért készek is lettek volna kiállni. Figyelemre méltó kivétel falunkban Kósa, aki nyolcvanas éveiben jár, s magányos képviselője ennek a típusnak. Hajdani középparaszt, kevés iskolázottsággal, ám Lenin munkásságának alapos ismerője, s kitartó eszmei követője. Kósa átlagon felüli intelligenciával rendelkezik, és érdeklődése a közösségi élet minden oldalára kiterjed, legyen szó szövetkezetéről, közigazgatásról vagy egyházzal. Kósa kitart a szocializmus célkitűzései mellett, és elhatárolja magát a rendszerváltozástól. Nem fejt ki aktív ellenállást, de távol tartja magát, például nem ment el szavazni: „Nem jó a szabad választás!” — mondja rosszállóan.

Kevésbé idealista indíttatással, de nem kevesebb következetességgel, ilyen passzív ellenállást tapasztalhatunk a korábbi párttagoknál, hivatalt, jó beosztást élvező vezetőknél is. Közöttük

is kevés az, aki álláspontját nyíltan vállalja, és még kevesebb, aki akár egy szavazat erejéig is kiállt volna a MSZMP vagy MSZP mellett. Jellemzőbb volt a távolmaradás, nem minden keserűség nélkül. „...a szocializmust semmibe sem veszik többé” — panasolja egy volt vezető. „Azt mondják, semmit nem tettünk, pedig tessék nézni, milyen sokat csináltunk, iskolát, orvosi rendelőt, jómódot...”. Szocializmus nélkül is mentek volna valamire negyven év alatt, talán még hatékonyabban, — száll vitába ezzel a nézettel a többi falubeli. „...Mondják, kérik vissza a földet, de hát nem az övék volt eddig is?” — mondja Kósa, mintha a szövetkezeti tulajdon tény lett volna, nem pusztán ideológiai tétel. Mások bizonytalanságban fejezik ki ellenérzésüket: „Mi lesz velünk?” — riadozik egy fiatal, volt párttag tanítónő, ám nem késik a letorkolás: „Julikám, mitől félsz? Meg sem születél, amikor mindenünket elvették, megverték az embereket, elvitték őket. És te most félsz?”

De nemcsak az előző rendszer iránt elkötelezettek részéről tapasztalható fenntartás a változásokkal szemben. Bár a jelen politikai erői az elmúlt négy évtized utasításából merítenek legitimitációt, mégis, ahogy erre Kéri László rámutat (1991), ezek az évtizedek milliók életélményeit hordozzák magukban — személyes eredményeket, sikereket, nehezen megszerzett előnyöket, teljesítményeket, amelyeket nem lehet megtagadni. „Nemcsak politikailag élt a nemzet” — írja Kéri találón (1991). A passzív ellenállás táplálkozik a gyanakvásból is, amely minden nagyobb változás kísérője. A hagyományos paraszti bizalmatlanság azt sugalja — nem minden alap nélkül —, hogy változás általában nem a vidéki ember, a gazdálkodó javára valósul meg. Így találkozunk nem egyszer az időrend fejreállításával, ok és okozat felcserélésével; a majdan megválasztandó kormányra ruházzák a jelen és a közelmúlt gondjait: „Nem bízom a választásokban... nézze meg azt a sok bajt, amit a kormány okozott... hát ezért válasszak? Majd megvárom, mit csinálnak... és Kádár nem volt rossz ember, sírtam, amikor beszélt a televízióban...” — magyarázza egy asszony, aki tartózkodott a szavazástól, s véleményével nem állt egyedül.

1990 márciusában a faluban 70 % volt a szavazók aránya, többé-kevésbé megegyezve az országos átlaggal. 17 szavazatot kapott a Szocialista Párt, a Magyar Szocialista Munkás Párt nem többet, mint 4-et. Ezek a szerény adatok azonban nézetem szerint nem tükrözik a tényleges viszonyulást a szocializmushoz, hanem csupán azoknak a számát, akik aktív kiállásra szánták el magukat. A faluban tett megfigyeléseim szerint a nem-szavazók között vannak a rendszerváltás iránt bizonytalanok is.

A márciusi szavazások felmérhetetlen pozitív, szimbolikus jelentősége a fentebb vázoltak ellenére is vitathatatlan. A felszabadultabb hangulat, a várakozásteljes érdeklődés, és a készségesebb véleménynyilvánítás szembeszökő volt számomra, különösen tíz évvel ezelőtti terepmunkám tapasztalataival egybevetve.

Az októberi helyhatósági választások más oldalról világították meg a falubeliek viszonyulását a rendszerváltozáshoz, és más arcot öltött a tanulmányok elején jelzett rossz közérzet is. 1991 tavaszán más volt a felállás. A parlamenti választásokon tülesve, újfajta erők kerültek előtérbe, erőteljesebben kötődve a személyes vonatkozásokhoz és helyi problémákhoz. Kétsíkú viszonyulás határozható meg tehát: egy elméletibb, tágabb, amelyben a nemzeti érzés, az országos perspektíva érvényesült, a helyi és személyi vonatkozások mellett is; ezt váltotta föl egy fokozottabban helyi, mindennapokban gondolkodó, még személyesebb közösségi dinamizmus, amely a helyhatósági választások menetét meghatározta. Másfajta értékelések kerültek előtérbe, és

a konfrontáció a szocialista és az új többpártrendszer közt új fordulatot vett. Láttuk, hogy a márciusi választásokon a nagy többség a „változás” irányát választotta, a változás ellen elenyészően kevesen adták le szavazatukat. Egy jelentős hányad ugyan nem vállalta a választás terhét, de emögött a *status quo* megmaradásának reménye sejthető. Az októberi választások, ha lehet, ezt a dilemmát élesítették, és nőtt a személyes vonatkozások jelentősége. Láttuk, hogy bár márciusban a Demokrata Fórum helyi képvisellete nem bővelkedett sikerekben, ez csak kismértékben befolyásolta a választások helyi végeredményét, és a Demokrata Fórum kapta a legtöbb szavazatot. Az októberi választásokon a pártok, a jelöltek és a választási előzetesekben megjelent programok újszerűen kapcsolódtak egymáshoz.

A tanácselnök, Bogár, mint független indult az októberi választáson, már korábban elhatárolta magát a szocialista pártoktól. A tavaszi választásokat követően országszerte kezdeményezték a vezető pozícióban lévő emberek leváltását.⁶ Bár meglehetősen visszafogottság, erőszakmentesség jellemezte ezt a folyamatot, a magasabb szintű hivatalban, vezető pozícióban lévők számolhattak a leváltás esélyével. A kisebb községekben, mint falunkban is, szerényebb keretek között, de hasonló tendenciák munkáltak. Nem volt kétséges, hogy a tanácselnök újraválasztása a mérleget a „rendszerváltás nem sikerült” irányba billenti, bizonyítva, hogy „a kommunisták még mindig mindenütt ott vannak”. A jelöltek személyének megmérettetésén túl, valójában a „változás—nem változás” feltételéről volt szó.

A mindeddig a közösségi életben hivatalt nem viselő, háttérben meghúzódó személyek az utóbbi két évben egyre bátrabban vállalták a kezdeményező, véleményformáló szerepet — ilyenek, mint azt láttuk fentebb, voltak falunkban többen is, és elsősorban ők szorgalmazták, szervezték a helyi rendszerváltozást. Falunkban azonban nehézségekbe ütközött megfelelő ellenjelölteket állítani a rendszerváltás helyi megvalósításához. Mint már mondtunk, a Demokrata Fórum és a köré csoportosuló sem a párt színei alatt, sem a függetlenség burkolt formájában nem találtak jelölteket. A Független Kisgazda Párt erőteljesebben szervezkedett, és egy fiatal jelölt mögé állt, akit nevezünk Kissnek. Annak ellenére, hogy ő szintén mint független lépett föl, tábora, pártpolitikai vonzalma felől nem volt kétség. Kiss 25 éves, most végzett a közgazdasági főiskolán és modern, nyugati orientációjú felkészültséget, dinamikus vállalkozó stílust mutatott, erősítve ezt azzal, hogy nem kívánt fizetést, csak szerény tiszteletdíjat, szemben Bogárral, aki főállásban, kb. 20 ezer forintos fizetésért vállalta volna a polgármesteri hivatalt. Talán ennél is nagyobb induló előny volt, hogy Kiss az egyik legrangosabb, legelismertebb hajdani gazdának az unokája, s több előjáró, köztiszteletnek örvendő rangosabb helyi családdal rokonságban álló fiatalember. Kiss megválasztása visszamatna a falu legnemesebb hagyományai felé, s egyben előre mutatna a képzett, nyugat-európai stílusú vállalkozó szellem irányába is.

Két független jelölt indult tehát falunkban, de közelebről megvizsgálva kiderül, hogy politikailag egyikük sem volt sem megnevezhetetlen sem meghatározhatatlan — és feltételezhető, hogy ez országszerte minden „független”-re érvényes. Bár formálisan nem kapcsolódtak egyetlen megnevezett párthoz sem, ez nem jelenti azt, hogy nem vetettek pártpolitikai árnyékot. A kérdés tehát inkább az: miért látták jónak a jelöltek pártpolitikai viszonylataikat kimondatlanul hagyni, annak ellenére, hogy a helybeliek előtt ez nem volt titok? Ennek nyilvánvaló oka lehet, hogy nem érezték meghatározónak elkötelezettségüket valamelyik párthoz, illetve nem

tudtak beilleszkedni a meglévő pártokba, másrésztől úgy érezték, a párttal való azonosulás nem választási előny, nem mozdítja elő esélyeiket.

A helyhatósági választásokon induló jelöltek szeptemberben falugyűlésen mutatkoztak be, és vázolták terveiket a polgármesteri és hat tanácsosi hivatallal kapcsolatban.

Bogár elsőként felszólalva nem terjesztett elő programot, hanem felsorolta hivatalban töltött éve eredményeit. Az iskola bővítése, korszerűsítése jelentős fejlesztés volt. Egészségügyi tanácsadás és heti fogorvosi rendelés egészítette ki a helybeli orvosi ellátást. A falu közepén megépült egy jól felszerelt élelmiszerüzlet, vendéglő és italozó, nagyrészen (2 millió forint értékű) társadalmi munkából.⁷ Magányos nyugdíjasoknak csekély összegért jár meleg ebéd, akár a vendéglőben, akár házhoz szállítva. A faluban sok új ház épült, a tanács 40 új házhelyet alakított ki és egy egész új utcával bővült a falu, ami komoly arány a meglévő, 190 házat tekintve, míg a lakosság szám nem változott. Az új házak nagy részben helybeli lakosok fiainak, lányainak korszerű otthonai, nem a beköltözők, vagy éppen nyaralók beáramlását jelzik. Továbbá, a falu gazdagodott egy könyvtárral, jól felszerelt ifjúsági klubbal, és a tanácsház átvette a volt szövetkezeti központ korszerű, mutatós épületét, amely évek óta üresen állott. Folyamatban van a vízellátás, csatornázás ügye, valamint a hegyoldalban lévő pincékhez az áram bevezetése. Bogár célkitűzése a kisgazdálkodás további fejlesztése, támogatása, esetleg a helyi bortermés palackozása, előnyös feltételek melletti forgalmazása. Összefoglalva elmondható, hogy Bogár semmit nem ígért: „tesszük amit lehet, mint eddig is, legjobb tudásunk szerint.”

Kiss, mint második felszólaló, egészen más tervet, programot adott elő. Kiindulópontja az volt, hogy számíthat arra a falu, hogy a közeljövőben minden állami támogatás, anyagi juttatás, fejlesztési hozzájárulás megszűnik, vagy legalábbis alaposan lecsökken. Célkitűzése tehát a falu anyagi függetlenségének megalapozása. Ez nagyobb méretű külső tőkét és befektetést igényel, főleg külföldről. „...kapcsolataim vannak, akik megígérték, hogy nem mezőgazdasági, kisebb ipari termelő üzemeltetnek falunkban. Többek között lehetőség van egy osztrák cég cipőlerakatát falunkba telepíteni, és esetleg egy japán kiegészítő üzemre is számíthatunk. Borainkat helyben palackozhatnánk és baráti kapcsolataim révén forgalmazhatnánk. A leendő földtörvény lehetővé teszi a tulajdonviszonyok rendezését, kiemelten fontos célom lesz, hogy ebben maximális segítséget nyújtsak. A Balaton közelsége okos gazdálkodással lehetővé teszi, hogy falunk is kivegye a részét a turizmus nem csekély hasznából. Vállalom, hogy a faluban lévő szálláslehetőségeket országos szintű idegenforgalmi vállalatokon keresztül fogjuk reklámozni a külföldi turisták számára”.

A sorra kerülő választásokon Bogár nyerte el a szavazatok döntő többségét, Kissre a szavazatoknak csak 6%-a jutott. A falubeliek utólagos értékeléséből nyilvánvaló, hogy a kiegészítő állomás, cipőlerakat és más ilyesfajta elképzelések mennyire távol állnak tőlük, noha majd minden falubelinek nem-mezőgazdasági, ipari, szolgáltatási vagy egyéb ágazatban, a falun kívül van állása, tehát nem hagyományos gazdálkodók a régi paraszti értelemben. Ennek ellenére főállásuk rendszerét, tapasztalataikat elhatárolják a falutól, annak mindennapi életmenetétől. Nem kívánják azt a falu határain belül vizontlátni, ahol életük központja a kisgazdaság, a szőlő művelése, egy hagyományos életvitel visszhangja. Az idegenek, osztrákok és japánok, emlegetése meg kifejezetten riadalmat keltett. Bogár visszafogottabb célkitűzései lényegesen közelebb álltak hozzájuk. Óvatosabb, körültekintőbb hozzáállása kedvezőbb visszhangra talált, mint az idegen hangzású Kiss-program. Bogár a gazdálkodásról, a falu minden-

napi gondjairól, s azok egyszerű megközelítéséről szólott, anélkül, hogy teljesen kiforgatná a falut eddigi hagyományos rendjéből. Az elmúlt négy évtized sokszor radikális külső beavatkozásait is átvészelték, maguk képére alakították, miért kellene éppen a piacgazdaságban vállalni a teljes átalakulást? Figyelemre méltó, hogy éppen azok, akik a hagyományos paraszti életforma visszatérését kívánják, és a legerőteljesebben szembeszállnak a szocialista múlttal, helyezik a legkevesebb bizalmat a falubeliekbe: „a falusi emberből hiányzik a vállalkozó szellem”, továbbá „nincs bennük piaci szemlélet”. Ellentmond e nézetnek, hogy a hagyományos életmódot gyökerében támadó szövetkezetesítést követően a parasztok megteremtettek maguknak egy erőteljes termelő ágazatot, a „második gazdaságot”, amelyre a szocialista rendszer keretei között a legszűkebb lehetőség is alig-alig volt adott (Vásáry 1983). Nem indokolt tehát a falubeli népeség kezdeményező, vállalkozó szellemét megkérdőjelezni — bár ez kétségekívül másfajta vállalkozókészség, mint a városi nagytőke kifelé irányuló, nagykockázatú, széles piac felé nyitott vállalkozás-típusa, amelyben a közgazdászok gondolkodnak. Adósok vagyunk még ennek az inkább befelé forduló, családcentrikus vállalkozó-típusnak a közelebbi vizsgálatával, sajátos dinamikájának megfogalmazásával.

A rendszerváltás folyamata, ahogy falunkban kibontakozott, gazdag egyedülálló részletekben, mozzanatokban — a helyi gondok, a személyek és egyéniségek, adottságok nem általánosíthatók. Rámutatnak azonban típus-értékű felállásokra is, mint például a „változás—nem változás” közti kétségre, az újraválasztásra aspiráló tanácselnök tapasztaltságának értékelésére, a helyi gondok politikai felhasználására, s a tartózkodásra, amelyet a falutól merőben idegen menedzser-stílussal szemben tanusítanak. Az események dinamikája általánosan érvényes, és azt hiszem, rávilágít alapvető feltételekre, s arra, hogy miért nem valósult meg a katartikus rendszerváltás.

Jegyzetek

¹ A feltevés, hogy a szocialista paternalisztikus államrendhez való idomulás legyengítette az emberek dinamizmusát és vállalkozó készségét, amelyre az új rendszernek, a piacgazdaságnak égető szüksége lenne, nem korlátozódik Magyarországra (lásd P. Skalik 1991). Ez a gyakran hangoztatott feltevés azonban nézetem szerint nem teljesen helytálló, és árnyaltabb megfigyeléseket igényelne. A szocializmus mindennapjaiban elengedhetetlen volt a stratégia és ügyes kezdeményezés a legalapvetőbb, napi gondok megoldásához. A paternalizmus nem nyúlt messzire, és az alapszolgáltatások kiharcolásához, a jogok érvényesítéséhez is számtalan ügyeskedés, kijárási, személyes kapcsolatok szükségeltettek; vagyis ahhoz, hogy hozzájusson bárki mindahhoz, amihez papírforma szerint állampolgári joga volt.

Vonatkozott ugyanez üzemekre, intézményekre és személyi gondokra egyaránt. A szocialista rendszer útvesztő-hálózata (*maze effect*) sokkal inkább fokozott élelmességet, éber alkalmazkodókészséget, stratégia-váltást igényelt, mint passzív bizalmat és bizakodást (L. Baric 1978).

² Ilyen pánikszerű félelmek még nem indokoltak, bár a munkanélküliség növekvő, de még csak 2% körül mozog.

³ A szóbanforgó személyeknek nem valódiak, s falunkat sem nevezzük meg, tiszteletben tartva a közölt események magánjellegét.

⁴ A kommunizmus és szocializmus összemosása nem teljesen indokolatlan. Leninnek alapvetőjele, hogy a kommunizmus a magasabb végső elérendő cél, amely felé a szocializmus átmeneti állomás csupán. A marxista-leninista gyakorlatban tehát tetszés szerint használható volt a kommunista avagy szocialista jelölés aszerint, hogy a végső előrevetített célra, vagy a jelen állapotra történt utalás (C. Shore 1991).

⁵ E megnevezéseket a köznapi életben árnyaltan használják. Megfigyeléseim szerint akkor, amikor a régi rendszer pozitív eredményei, vívmányai kerültek szóba, a szocializmusról volt szó. Ezzel szemben kommunizmusra váltották a szót, amikor a múlt diktatórikus, totalitárius megnyilvánulásaira utaltak. Valakit lekommunistázní jelenlegi szóhasználatban nem csupán politikai hovatartozást, jellemzést jelent, hanem negatív, megbélyegző, kirekesztő kritika is.

- ⁶ Bár az „anti-kommunizmus”, mint választási kampány-szólam rendkívül sikeres volt, a régi rendszer hivatalos viselő embereinek tömeges leváltása, illetve kivonása a gazdasági, politikai életből mégsem bizonyult megvalósíthatónak. Az új rendszer nem nélkülözhetette szakképzettségüket, jártasságukat a közigazgatásban és a gazdaságban. Átfogó tisztogatás-jellegű leváltások és elbocsátások különben sem összeegyeztethetőek az alakuló demokráciával, s az új rendszer nem folytatható a régi rendszer elfogadhatatlan eljárásaihoz. Mégis elengedhetetlen és természetesen az új emberek bevonása, s ez a magas szintű politikában maradéktalanul érvényesült is, hiszen a parlamenti képviselőknek több mint 95%-a új a politikában. Az elit-váltás folyamatban van, jobbra a látványosabb szektorokban, de lényegesen kisebb mértékben a középszintű posztokon: a vállalati vezetők négy-ötöde továbbra is a helyén van. A kormányoknak könnyű kézzel kell egyensúlyt tartani a látványos változást követelő és az elhamarkodott, indokolatlan változások erőszakolásától aggodalmaskodók között (Bayer 1991).
- ⁷ Az építkezéseken nyolcvanhatan működtek közre, 2027 órai társadalmi munkával, ehhez a tanácselnök maga 400-zal, a 84 esztendőes Kósa 300-al járult hozzá. Egyetlen díszvacsorával honorálta a falu a munkálatok befejezését. A szövetkezet impozáns épülete, amely ma tanácsháza lett, ugyanígy nagyrészt társadalmi munkából épült, 1974-ben.

Irodalom

- Ágh A. (1991) A felemás fordulat éve, Magyarország politikai évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Bihari M. (1991) Rendszerváltás és hatalmváltás Magyarországon (1989—1990). Magyarország Politikai Évkönyve Ökonómia, Budapest.
- Baric, L. (1978) Traditional groups and new economic opportunities in rural Yugoslavia, In: Firth, R. (szerk.) *Themes of Economic Anthropology*, ASA Monograph, No. 6, London.
- Kéri L. (1991) A rendszerváltás csapdája avagy a múlttal való megbékélés nehézségei, Magyarország Politikai Évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Kornai J. (1980) *Economics of shortage*, North Holland Publishing Co., Amsterdam.
- Kukorelli I. (1991) Pártok, civil társadalom a parlamenten kívül, Magyarország Politikai Évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Shore, C. (1991) What is in a name? Socialism and the British Communist Party, ASA Conference, Cambridge.
- Simon J. (1991). A nem szavazók választása, Magyarország Politikai Évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Skalnik, P. (1991) Socialism is dead — and very much alive in Czechoslovakia: Political Inertia in a Slovak Village, ASA Conference, Cambridge.
- Szalai E. (1991) A hatalom metamorfózisa? *Valóság* 6.
- Tökés R. (1991) A második átmenet politikája Magyarországon: az elit kilátásai és politikai küzdőterek, Magyarország Politikai Évkönyve, Ökonómia, Budapest.
- Vasary, I. (1983) Beyond the plan: Social change in a Hungarian village, Boulder, Westview, USA.

KÖNYVJELZŐ

A PROFESSZIONÁLIS TÁRSADALOM FELEMELKEDÉSE: ANGLIA 1880 ÓTA

Harold Perkin (1990) The Rise of Professional Society: England since 1880, Routledge, London and New York

Harold Perkin, az angol társadalomtörténeti kutatások iskolateremtő alakja, újabb könyvében a korábbi nagysikerű kötetének — *The Origins of Modern English Society* — folytatására vállalkozott. Előző könyvében az angol társadalmat az ipari forradalom kezdetétől 1880-ig elemezte. Ez az időszak a kapitalizmus kialakulásának és megerősödésének a korszaka volt. Újabb könyvének témája nemcsak időbelileg vezet új korszakba, hanem tartalmilag is. A XIX. század végétől maga a társadalom alakult át gyökeresen. Jellemző folyamat, hogy egyre kevésbé a gazdasági tőke — Marx által leírt — logikája határozza meg a gazdaság és társadalom alapvető jellemzőit. „Egy komplex, egymástól kölcsönösen függő társadalomban a piac képtelen igazságosan vagy hatékonyan biztosítani a főbb alapvető szolgáltatásokat. Így elkerülhetetlené vált a közpénzekből finanszírozott szakmák létrejötte.” (15. oldal) A viktoriánus korszak víziójával szemben — mely a vállalkozóra és az ipari tőkére helyezte a hangsúlyt — most a jól képzett szakember vált ideállá. A társadalom egyre inkább a szakmai megalapozottságot és tudást helyezte előtérbe. A gazdasági tőke hatékony működtetéséhez a gyorsuló műszaki-technikai fejlődés miatt egyre magasabb szintű „kulturális tőke” szükséges. Ennek hiányában a gazdasági tőke gyorsan elve-

szítheti értékét. A fenti jelenségeket már sokan leírták. Perkin azonban ezek társadalmi következményeit átfogó, elméleti keretben vizsgálja. Szerinte a társadalmi szerveződés új elve jött létre, mely a társadalmi erőforrásokért versengő, egymással rivalizáló és karrierre épülő hierarchiakon alapul. Ezen belül a legélesebb verseny az államhoz kötődő professzionális szakmák: az állami közszféra szakemberei és az erősödő magáncégek, részvénytársaságok menedzserai között bontakozik ki.

Természetesen ennek az új társadalmi mechanizmusnak és az ezt megtestesítő új társadalmi rétegnek a kialakulása hosszabb időt vett igénybe. A kötet által vizsgált korszak elején — az 1880-as évek — még a gazdasági tőkére épülő osztálytársadalom csúcspontjáról van szó. A szerző nagyon érdekes elemzést ad a burzsoáziáról. Rendkívül érzékletesen írja le például a burzsoázia arisztokratizálódását. Ez nem csak abban nyilvánult meg, hogy a csoport felső rétege formailag is belépett az arisztokrácia sorába. 1886—1914 között az új, főnemesi rangot nyert 200 személy között több mint 70 az ipar, a bank és kereskedelmi szféra nagytőkéséi közé tartozott. Természetesen rajtuk kívül a burzsoázia szélesebb csoportjait is megérintette az arisztokrata életmód diszkrét bája. Sokan vásároltak vidé-

ki kastélyokat, s a rókavadászatokon lelkesen lovagoltak együtt arisztokrata szomszédaikkal. Perkin azonban ezt — a Wiener által kárkirozott tendenciát — sokkal árnyaltabban ábrázolja, a folyamat másik oldalát is észreveszi. Nevezetesen a földbirtokos arisztokrácia egy része aktívan bekapcsolódott az ipari és kereskedelmi vállalkozásokba. „Az angol földbirtokos osztály soha sem vetette meg a profitszerzést, legyen szó mezőgazdaságról, bányászatról, városfejlesztésről, közlekedési vállalkozásokról, mint pl. ; utak, csatornák, vasútak és kikötők, sőt gyapotfeldolgozó üzemek és acélművek... Bárhol, ahol jövedelmet remélhettek.” (119. o.) A szerző szerint nem az arisztokrácia volt a legfontosabb propagálója az ipar-ellenes, állítólagos arisztokratikus értékrendnek, hanem a formálódó professzionizmus „papjai”. Ez az új értékrend a hírneves *public schoolok*-ban, illetve Oxford és Cambridge egyetemeken formálódott ki. Ezen értékrend szerint a professzionális szolgáltatások fölötté állnak mind az arisztokrata tétlenségnek, mind a tőke és pénz harácsolásának.

Perkin hangsúlyozza, hogy a közeledés elenére nem lehet a földbirtokos arisztokrácia és burzsoázia bármiféle összeolvadásáról beszélni. Ha volt igazán nyilvánvaló különbség a nagybirtokosok és az új milliomosok között, akkor ez származásukban és iskolázottságukban tükröződött. A nagybirtokos arisztokrácia tagjai túlnyomó többségben magániskolákat látogattak. Ezen belül 1880—1890 között 81%-uk, 1900—1919 között 73%-uk Etonba ment tanulni. Az előbb említett két időszakban mintegy 36—40%-uk Oxfordba, vagy Cambridge-be ment egyetemre. A nem földbirtokos milliomosok a társadalom jóval szélesebb rétegeiből toborzódtak. A burzsoá milliomosoknak 13—18%-a származott földbirtokos családból. Döntő többségük, (56%) gazdag vállalkozó családok vagyonából indíthatta vállalkozását. Ellentétben a hiedelmekkel,

csak 25—30% volt az un. *self-made man*. Bár az új milliomosok jóval kisebb arányban (25%) nevelődtek Etonban, mint a földbirtokos arisztokrácia gyermekei, mégis meglepően nagy arányban látogatták a többi híres magániskolát (53—62%). A XIX. század végén a gazdasági tőke képviselőit nem csak a munkásmozgalom fenyegette, hanem a hosszabb távon sokkal hatékonyabbá váló szellemi középosztály is.

A professzionális ideál már az I. világháború előtt is egyre jobban befolyásolta a munka és tőke viszonyát. A társadalmi feszültségek enyhítése érdekében az I. világháború előtt csírájában már megjelenik a jóléti állam. A társadalmi biztonság növelése, az oktatási lehetőségek bővítése és az egészségügyi ellátás javítása a jövedelmek újraelosztását igényelte. A progresszív adózás egyre mélyebben érintette az „abszolút” magántulajdon szentségét. A városi infrastruktúra fejlesztését egyre inkább a hierarchikus hivatalnoki szervezetek vették kézbe. Az I. világháború szintén hozzájárult a professzionális ideál további megerősödéséhez. A hadiipari termelés érdekében — a magántulajdont, a profitmotívumot korlátozva — az állam egyes ágazatokat közvetlen ellenőrzése alá vont.

A növekvő társadalmi juttatásokhoz a progresszív adózás teremtette meg a forrásokat. 1909 előtt ezt az adózási formát nem alkalmazták. 1938-ban viszont — jelezve a progresszivitás erőteljes voltát — az 1%-ot képviselő legmagasabb jövedelműek 17,1%-os részesedése az adózás előtti jövedelmekből az adózás után, vagyis ténylegesen 11,7%-ra csökkent. 1949-re tovább erősödött a progresszivitás. A legmagasabb jövedelemmel rendelkező 1% részesedése a jövedelmekből 10,6%-ról, az adózás után 5,8%-ra csökkent. Ugyanekkor a felső 10% részesedése majdnem 1/6-dal csökkent a progresszív adó miatt (32,1%-ról 25,7%-ra). Jellemző, hogy a kü-

lönféle társadalmi juttatások 1910-ben még csak a nemzeti jövedelem 4,2%-át tették ki, viszont 1930-ra már közel 20%-át. A bérezés elvében is változás következik be. Mindegyik foglalkozás — beleértve az üzleti élet irányítóit is — úgy véli, hogy javadalmazását inkább társadalmi funkciójához kell kapcsolni, mint a munkaerő értékének piaci fluktuációjához. A II. világháború után; „Éppen úgy, ahogy az ipari társadalom feleslegesnek tekintette a földbirtokost, ugyanúgy a poszt-indusztriális társadalomban a professzionális bürokrata, s nem kevésbé a részvénytársasági szféra is feleslegesnek tekinti a magántőkést...” (289. o.) A professzionalizmus társadalmi ideálja a II. világháború utáni korszakban szorosan összekapcsolódott a keynes-i gazdaságpolitikával. A professzionalizmust képviselő „szellemi középosztály” megerősödése összefüggésben állt a brit gazdaság mélyreható átalakulásával. 1909-ben a 100 legnagyobb cég az ipari termelés 15%-át adta. 1970-re ez az arány 45%-ra nőtt. A növekvő vállalat-méret bonyolultabb vállalati irányítási hierarchiát igényel, s egyúttal automatikusan növeli a menedzserek szerepét. A nagy, nemzetközi jellegűvé váló monopóliumok irányítása, a specializált szakemberek ezreinek bürokratikus hierarchiába rendezett csoportjait igényelte. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy „az óriási, és egyúttal mások tulajdonában lévő tőkék feletti közvetlen ellenőrzés a bürokratikus hierarchiák karrier-menedzsereinek a kezébe került.” (295.o.) Ahogy Berle 1954-ben szellemesen megfogalmazta: „a tőke és a kapitalizmus marad, viszont a tőkés fokozatosan háttérbe szorul.”

A 70-es évek elején a stagnáció és infláció együttes jelentkezése — mely Keynes doktrínája szerint kizárja egymást — a monetarista gazdaságpolitika híveinek fokozatos megerősödését eredményezte. A monetarista gazdaságpolitikát, a hiedelmekkel ellentétben, a

munkáspárti kormány alkalmazta először 1976-ban. A thatcheri korszakban éles kampány indult a bürokrácia ellen, az állami beavatkozás visszafogására és a jóléti intézkedések lefaragására. Gyors ütemben privatizálták a sikeres állami vállalatokat. Azonban az „...az apály hulláma sokkal kevesebbet vett vissza, mint az első pillantásra látszik. Például az államosított iparágak privatizációja az ellenőrzést az állami szféra helyett a magán szféra bürokrataira ruházta át, vagy ami még általánosabb, ugyanazokat az állami menedzsereket ugyanoda, a most már privatizált vállalatok élére nevezték ki. Vagyis a továbbiakban már nem a kormányzatnak tartoznak felelősséggel, hanem a részvényeseknek, akik viszont túlzottan nagyszámúak és megosztottak ahhoz, hogy ellenőrizhetnék őket. A jóléti államot nem rombolták le, hanem inkább szelektívebbé tették. Ez azonban csak a szociális igazgatásnak ad több munkát és több hatalmat.” (289. o.) Vagyis Perkin teljesen új megközelítésben tárgyalja a thatcherista korszakot. Szerinte végeredményben nem történt más, mint hogy a két egymással rivalizáló bürokrata csoport közül most a magánszférában tevékenykedő menedzser-réteg került fölénybe. Egyúttal a keynesi korszakban domináns állami bürokraták és menedzserek háttérbe szorultak. A szerző rámutat a bekövetkezett változások regionális következményeire is. „Az Észak és Dél közötti szakadás — legalábbis részben — a professzionalista középosztályon belüli szakadás is.” (517. o.)

A brit politika fő kérdése, hogy a két professzionalista ideál közül melyik győzedelmeskedik. Perkin szerint a legfontosabb, hogy a rivális ideológiák legszélsőségesebb formáit elkerüljük, azaz; a részvénytársasági neofeudalizmust és az autoritér államot. A magyar gazdaság és társadalom mostani modellkeresésében ez számunkra is intő tanulság.

Timár Lajos

TÉR — IDŐ — TÁRSADALOM

*Tóth J. (Szerk.) (1990) MTA Regionális Kutatások Központja,
Pécs, 550 o.*

Manapság ritka dolog, hogy egy szaktudomány ismert reprezentánsai együtt publikálják legújabb kutatási eredményeiket. Az olvasó, ha másért nem, már ezért is izgalommal teli érdeklődéssel veheti kézbe az MTA Regionális Kutatások Központja gondozásában napvilágot látott kötetet, amely egy huszonegy tanulmányból álló válogatás a geográfia és rokontudományai legjelesebb hazai művelőinek tollából. A tanulmánykötet megjelentetéséhez dr. Enyedi György professzor 60. születésnapja szolgáltatót különleges apropót, neki szerettek volna a tanítványok és a pályatársak egy emlékkötettel kedveskedni, hálából a gondoskodó figyelemért és hasznos tanácsokért mellyel a „mester” pályájukon elindította vagy éppen segítette őket.

Nehéz dolog huszonegy eltérő stílusban megírt, eltérő problémával foglalkozó tanulmányt egységes hangvételű köteté formálni, hogy ez mégis sikerült az részint a szerkesztő Tóth József érdeme, másrészt annak is köszönhető, hogy az „Enyedi iskola” tagjainak gondolkodásmódját közismerten a vibráló újatkeresés és a korszerű problémafeltárás hatja át. Lehet sok mindenben vitatkozni a szerzőkkel, egy dolog azonban elvitathatatlan; valamennyien szakterületük egy-egy lényegi problémáját dolgozzák fel tanulmányukban, s teszik ezt szilárd elméleti háttérrel, magas színvonalon.

Lehetetlen volna — már csak a jól ismert terjedelmi korlátok miatt is — a kötetben foglalt valamennyi tanulmánnyal e helyütt részletekbe menően foglalkozni. Ez nem is szándé-

kunk, hiszen bizton állíthatjuk, minden érdeklődő talál majd kedvére valót a kötet sok érdekes írása között. Rövid ismertetésünket inkább figyelemfelkeltésnek, semmint szakmai értékelésnek szántuk, ez utóbbi amúgy is kívül esik kompetenciánkon.

A kötet szerkezetileg hat fejezetre tagolódik, melyek közül az első általános elméleti kérdésekkel foglalkozik. Bevezető tanulmányában Pálné Kovács Ilona a hatalom térbeli dimenzióiról szólva rámutat, hogy a hatalom egyenlőtlen területi megoszlása, valamint az egyenlőtlen területi fejlődés egymást magyarázó tényezők. A hatalom monolit felfogása hazánkban, vagyis az egyetlen vagy legalábbis nagyon kevés centrumból való működtetése, perifériává degradálta az egész vidéket. Annak érdekében, hogy a fennálló ellentmondások feloldhatók legyenek, szükséges a lokalitás erősítése, s a regionális területi érdekeknek meg kell jelenniük az országos döntési folyamatokban.

A helyi településpolitika földrajzi megközelítéséről értekezik tanulmányában Mészáros Rezső, aki szerint ez ideig nem történt meg kellő mértékben és mélységben a helyi településpolitika tartalmának meghatározása, és a területi politikához való viszonyának kialakítása. A tanulmány ehhez a kérdéshez szolgáltat elméleti háttérrel, melyben a szerző leírja a helyi településpolitika felépítésének egy lehetséges modelljét is. A következő tanulmány a napjainkban oly divatos innovációkutatáshoz nyújt értékes adalékot. A szerző, Rechnitzer János, áttekintést ad a témában eddig megje-

lent legfontosabb hazai és nemzetközi publikációkról, az innovációk térbeli terjedésének vizsgálatával felszínre került elméleti problémákról, valamint módszertani korlátokról.

A második fejezet történeti földrajzi aspektusú tanulmányokat tartalmaz, s minthogy e vonatkozásban (is) jelentős adóssága van a honi geográfiának, csak üdvözölhetjük a négy szerző tiszteletreméltó erőfeszítését. A recenzor nem titkolt magánvéleménye szerint ez a kötet egyik legszínvonalasabb, s egyben legnagyobb szakmai élményt nyújtó fejezete. Novák László egy, a szakirodalomban eddig meglehetősen negligált témával, az Alföld településnéprajzával foglalkozik. A közhiedelemmel ellentétben a településnéprajz nem egyes települések néprajzi leírását adja, hanem a települések fejlődésének társadalmi-gazdasági egységben történő vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. A szerző konkrét vizsgálatai az Alföld település-néprajzára vonatkoznak, melyen belül több fejlődési típust határol le. Beluszky Pál a századforduló Magyarországnak városhálózatáról értekezve arra keres választ, hogy a termelőerőknek a feudális keretek széttörése (1848) nyomán megindult igen gyors fejlődése milyen kihívást jelentett a kor városhálózatára, s milyen átrendeződések zajlottak le a városhierarchián belül a századfordulót megelőzően. A szerző funkcionális várostipizálása, valamint az ennek során alkalmazott módszer példaértékű. Szintén ehhez a témához kapcsolódik, igaz más megközelítésben, Timár Lajos tanulmánya is, melyben a magyar városok két világháború közötti gazdasági életét jellemzi. Az I. világháború után az ország megcsonkítása a legvagyonosabb elittel rendelkező vidéki centrumoktól fosztotta meg hazánkat. A tőke túlzott mértékű budapesti koncentrációja a két világháború közötti időszakban tovább fokozódott, s ez leginkább a főváros és a vidéki városok eltérő társadalmi struktúrájában került a felszínre. A

fejezet befejező tanulmányában Hajdú Zoltán a magyar településpolitika „szocialista” modelljének kialakítását elemzi mélyrehatóan. Mint ismeretes, 1949-től kezdődően a tanácsrendszer létrehozásával Magyarország szinte minden tekintetben honosította a szovjet gazdaság- és társadalomszervezés modelljét. Ehhez ideológiai alapot a társadalmi és területi munkamegosztásról vallott torz sztálini felfogás jelentett, amely koncepcióban egészen a legutóbbi időkig rányomta bélyegét a szocialista Magyarország településpolitikájára, terület- és településfejlesztési gyakorlatára.

A következő fejezet országos dimenziójú elemzéseket fog egy csokorba. Barta Györgyi tanulmányában annak az izgalmas kérdésnek ered a nyomába, hogy beszélhetünk-e centrum-periféria viszonyok létezéséről, sőt erősödő folyamatáról Magyarországon. A hazai iparvállalatok szervezeti változásait és ezek területi kihatásait elemezve Barta Györgyi megállapítja, hogy hazánkban létrejöttek a centrum-periféria kapcsolatok kialakításának feltételei, sőt egyre több jel utal arra, hogy már élnek és egyre erősödnek ezek a viszonyok. Vuics Tibor a hazai agrárcentrumoknak a társadalmi környezetre kifejtett hatását értékeli. Agrárcentrumaink sokoldalú településfejlesztő hatását elemezve a szerző rámutat, hogy az általuk végrehajtott infrastrukturális és szociális beruházások nagyban növelték a székelytelepülések és vonzáskörzetük népességmegtartó képességét, bizonyítván, hogy nem csupán az ipar képes dinamizmust hozni a falusi települések életébe. Berényi István azt vizsgálja tanulmányában, hogy az elmúlt negyven esztendő szocialista városfejlesztési gyakorlatának eredményeként a lakófunkció fejlődésének mely fázisába jutott el az öt vidéki nagyvárosunk, illetve ennek milyen társadalmi szegregációs, településszerkezeti konzekvenciái ismerhetők fel. Nemkevesébe

érdekfeszítő Tóth József tanulmánya is, melyben a tudományos minősítéssel rendelkezők születési, valamint lakó- és munkahelyeinek területi megoszlását vizsgálja. Képies hasonlaltal élve a téma már régóta az utcán hevert, s a szerző érdeme, hogy felemelte és mélységében elénk tárta. Mindenesetre sok érdekes, helyenként meghökkenítő adalékot kaphatunk a szellemi tőke hazai koncentrációjával kapcsolatosan.

Az országos szintű elemzések után az aprófalvak fejlődési-fejlesztési problémáiról olvashatunk három tanulmányt. Ezek ráébredhetnek bennünket arra, hogy noha a téma — nem utolsó sorban az ünnevelt jóvoltából — már régóta a tudományos érdeklődés homlokterében áll, azért akadnak még fehér foltok szép számmal. Kovács Katalin az 1945 előtt ill. után az aprófalvas térségekben lezajlott társadalmi folyamatokat elemzi statisztikai idősorok segítségével. A szerző meglátása szerint az aprófalvak durva és szándékos proletarizálása a hetvenes évek derekára visszafordíthatatlan kontraszelektációs mozgásokat eredményezett, melynek egyik tünete az aprófalvak elnéptelenedése. Szintén az aprófalvak kérdéséhez szól hozzá Sikos T. Tamás tanulmánya, melyben a szerző a lakossági infrastruktúra és kommunális ellátottság színvonalát vizsgálja. Végül Kovács Kata tollából olvashatunk egy tanulmányt, A vonal alatt címmel. Ebben a szerző arra keresi a választ, hogy milyen reális esélyei vannak a Baranya megyei aprófalvaknak a túlélésre.

Az Alföld fejlesztési kérdéseivel foglalkozik az ötödik fejezet. Becsei József dolgozatában az alföldi tanyarendszer népességének 1949 és 1980 között lezajlott belső átstrukturálódási folyamatát, a tanyák funkcióinak és térbeli kapcsolatainak a változását vizsgálja. A szerző a tanyafunkciók sokszínűségét elemezve megállapítja, hogy a tanyák és más szóróvány települések olyan mozgékony települési

formát képeznek, amely képes alkalmazkodni a változó gazdálkodási szabályozáshoz, a modern kor nyújtotta feltételekhez. Csatári Bálint egy alföldi táj, a Kiskunság másfél száz éves településfejlődését elemezve arra keresi a választ, hogy az itt feltárt jellegzetességek és sajátosságok mennyiben illeszthetők az urbanizáció globális ciklusaihoz. Hajnal Béla Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felzárkózási esélyeiről értekezve arra világít rá, hogy az elmúlt évtizedek nivellációs területfejlesztési politikája ellenére Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és az ország más megyéi között ma több tekintetben legalább akkorák a különbségek, mint évtizedekkel ezelőtt. Szintén ehhez a tájhoz kötődik Eke Pálné tanulmánya, aki Szabolcs-Szatmár-Bereg megye országhatár menti területeinek 1945 utáni népesedési folyamatait vizsgálja. A szerző megállapítása szerint ezeken a területeken évszázados hagyományai vannak a megyén kívülre vándorlásnak, ami mélyen beépült a helyi szokásrendszerbe. Ennek eredményeként a népességlelesleg úgy csapódott le, hogy közben nem deformálta a falvak demográfiai szerkezetét.

A tanulmánykötet utolsó fejezete három esettanulmányt ölel fel, tovább színesítve a válogatást. Bodnár László tanulmányában Heves megye történelmi borvidékein a szőlő és borértékesítés gondjait elemzi, míg Süli-Zakar István a több szempontból is periférikus helyzetű Komádi társadalomföldrajzi képével ismertet meg bennünket. A kötet zárótanulmányában Aubert Antal egy törpefalú, Kisúj-bánya, funkcionális megújulásának példa értékű esetét vázolja fel. A kötet az ünnevelt életrajzával és szakirodalmi munkásságának bibliográfiájával zárul.

Csak gratulálni tudunk a szerkesztő és a népes szerzőgárda teljesítményéhez, akiknek értékes kézikönyvet sikerült összeállítaniuk a rendelkezésre álló rövid idő és a sok szerző jelentette technikai nehézségek ellenére. A kö-

tetben szereplő tanulmányok javarésze már készen állt az 1989-es fordulatot megelőzően, ennek ellenére aktualitásukból semmit sem veszítve feleletet adnak napjaink nagy társadalmi mozgásának számos kérdésére. Ezért is

ajánljuk e kötetet minden, társadalmi és politikai kérdések iránt érdeklődő olvasó szíves figyelmébe.

Kovács Zoltán

A TÁRSADALOMELMÉLET ÚJ NÉZŐPONTJA

Benko, G. B. (Szerk.) (1988) *Les nouveaux aspects de la théorie sociale. De la géographie à la sociologie, Paris, 276 o.*

A Kanadai Kulturális Központ 1987-ben társadalomelméleti tanácskozást rendezett Párizsban. A társadalomtudományok különböző diszciplínái közötti párbeszéd gondolata a *Society and Space* folyóirat körül csoportosuló brit kutatóktól származott. A társadalomélet angolszász művelői mellett azonban képviselték magukat a konferencián a frankofón területek kutatói is, akik körében P. Vidal de la Blanche óta a földrajzi gondolat igen termékenynek bizonyult. A tanácskozás meghirdetett célja az emberföldrajz elméletének megújítása volt. A Párizsban összegyűlt kutatók — főként humán geográfusok és szociológusok — ezt részben a diszciplináris válaszfalak lebontásával, részben a társadalom térben és időben végbemenő folyamatainak teljességét megragadni képes fogalmi rendszer kialakításával próbálják elérni.

A konferencia előadásait tartalmazó tanulmánykötet első gondolati egységének írásai a 80-as évek emberföldrajzának ismeretelméleti nézőpontjait elemezték. E. Soja (University of California) tanulmányában a társadalomtudományok térszemléletének megerősödésével foglalkozik, amely az 1970—1980-as években jellemző volt, a történettudománytól a szociológiáig, csaknem valamennyi humán tudományra. D. Gregory (University of Cambridge) a modernizmust felváltó posztmodern kulturális logika megszületését és egy posztmodern földrajz létrejöttének lehetőségeit vizsgálja Foucault és Habermas írásaira támaszkodva. P. Claval (Université de Paris-Sorbonne) tanulmánya ugyancsak a posztmo-

dern földrajz problémájával foglalkozik, ám ezt Gregory-tól eltérően történeti nézőpontból közelíti meg. Claval központi kérdése az, hogy a földrajz evolúciója vajon elvezet-e a társadalom jobb megértéséig. Ebből a szempontból elemzi a szerző a földrajz „tudományos” neopozitivist, radikális és fenomenológiai irányzatait. M. Dear (University of California) írása a megújított emberföldrajz fogalmi rendszerét vizsgálja, a hangsúlyt a társadalomelmélet új tér-idő koncepciójára helyezve.

A tanulmánykötet második részének központi témája a kapitalista társadalom gazdasági és szociális átalakulása. A. Scott (University of California) tanulmánya a 80-as évek ipari kapitalizmusának változásait vizsgálja. Elemzése során Scott a nyugat-európai és az észak-amerikai gazdaság és társadalom mikro- és makrofolyamatainak kapcsolatát elemzi, és hangsúlyozza, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés egésze nem tekinthető a kisléptékű jelenségek egyszerű aggregációjának.

A könyv harmadik egységében a társadalommal és a térrel egyaránt foglalkozó tanulmányokat gyűjti egybe a kötet szerkesztője. J. Urry (University of Lancaster) írásában a társadalom, a tér és a hely fogalmait, illetve a közöttük levő kapcsolatot kísérli meg újra-gondolni. Elemzésében a szerző külön foglalkozik a földrajzi jelenségek struktúráival, valamint a lehetséges és a szükséges jelenségek közötti viszonyal. E. Préteceille (Centre de Sociologie Urbaine, Paris) tanulmányát a tár-

sadalmi osztály fogalmának szenteli. A fogalom meghatározása során külön foglalkozik a szerző a városkutatás elméleti eredményeivel, valamint a gazdasági-szociális-politikai-tudományos válságoknak a társadalomtudományok fogalmi rendszerére gyakorolt hatásával. G. Benko (Université de Paris-I-Panthéon-Sorbonne) írása az új technológiák hatását vizsgálja az urbanizáció folyamatára, a városok életére, és a fejlett világ térbeli rendszereinek fejlődésére. D. Rose (Institut National de la Recherche Scientifique-Urbanisation, Montréal) tanulmányában az észak-amerikai városok hierarchiáját, a társadalom foglalkozási átrétegződését és a dzsentrifikáció folyamatának elméleti és módszertani kérdéseit elemzi. M. Bassand (École Polytechnique Fédéral de Lausanne) írásában a svájci társadalom és városok térszerkezetének átalakulását vizsgálja az 1960-as éveket követő időszakban.

A tanulmánykötet negyedik részének írásai a földrajzi környezet átalakításával, és az emberi beavatkozások megtervezésének problémájával foglalkoznak. O. Soubeyran (Institut d'Urbanisme de l'Université de Montréal) és P. Wilkinson (Université de Toronto) elemzése egyaránt a 80-as évek modernista tervezésének válságát, valamint a tervezés új elméleteinek megjelenését vizsgálják. J. Malézieux

(Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne) tanulmányában Európa ipari zónáinak társadalmi-térbeli alakulását elemzi.

A könyv utolsó részében az identitás és a térképzetek problémáival foglalkozó tanulmányok kapnak helyet. J. Levy (Laboratoire de Géographie Urbaine de l'Université de Paris-Nanterre) a politika és az identitás kapcsolatát vizsgálja az 1986-os párizsi helyhatósági választások tapasztalatai alapján. A. Bailly (Université de Genève) írásában a humanista földrajz problémájával foglalkozik. A szerző következtetései szerint a földrajz fejlődése a jelenségek egyszerű leírásától az emberi érzések és térképzetek vizsgálatáig lehetővé tette azt, hogy a geográfia kilépjen a szűk diszciplináris határok közül. A kötet utolsó tanulmányában R. Shields (University of Sussex) a társadalomtudományok térszemléletének hiányosságait elemzi.

A kötet magyar származású szerkesztőjének ajánló sorai szerint a konferencia, illetve ennek előadásait tartalmazó tanulmánykötet a társadalomtudományok különböző diszciplináit művelő teoretikusok közötti párbeszéd nyitánya kíván lenni. Ennek eredményeképpen remélhetően csökken majd a távolság a társadalomtudományok különböző ágazatainak fogalmi rendszerei között.

Rácz Lajos

REPLIKA

A REPLIKA vitákat, kritikákat és információkat közlő szociológiai kiadvány, amely a hazai szakmai közélet felpezsdítéséhez és a tudományág professzionalizálódásához kíván hozzájárulni.

A következő szám tartalmából:

Leszakadók — a gazdasági és társadalmi szerkezetváltás alternatívái
Kerekasztal-beszélgetés és interjúk: Bauer Tamás, Ferge Zsuzsa, Kemény István, Kornai János, Madarász Aladár, Petsching Mária Zita, Solt Ottília, Szelényi Iván, Tardos Márton
Racionális döntések elmélete és a szociológia — érvek pro és kontra. Válogatás J. Elster, M. Hechter, D. Friedman, N. K. Denzin és P. England írásaiból
Hogyan tanuljunk Amerikában? (Szántó András)

A Replika évente 4 példányban jelenik meg.

Megrendelhető az MHB Rt. Széchenyi István Igazgatóság 4. sz. fiókjánál, a 325-8884-40235 számlaszámon.

A számlára kérjük írják rá: REPLIKA-KÖR.

Példányonként is megvásárolható egyes budapesti könyvesboltokban. Ára: 55,— Ft.

NEW YORK ÉS LONDON A MAI VILÁGBAN

Susan S. Fainstein, Ian Gordon és Michael Harloe (szerk.) (1992)
New York and London in the Contemporary World, Basil Blackwell

Ez a régóta várt kollektív munka a nagyvárosi élet gazdasági szférájában végbement átalakulások következtében létrejövő térbeli és társadalmi változásokat vizsgálja. A kiadvány összehasonlító nézőpontból elemzi a termelőszféráról a szolgáltatószférára történő hangsúlyeltolódást, a szolgáltatószféra gyors növe-

kedését, és a gazdasági ellenőrzés koncentrálódását a multinacionális cégeken és pénzügyi intézményeken belül, s elemzése a legjelentősebb „globális” városokra, New Yorkra és Londonra koncentrál.

(kiadói katalógus alapján)

FÖLDRAJZI ELKÉPZELÉSEK

Derek Gregory: Geographical Imaginations, Basil Blackwell

A könyv központi témája azon módozatok megértése, amelyek révén társadalmi életünk a térbe, tájba ágyazódik. Célkitűzése nem a társadalomelmélet felhasználása a humángeográfiaiban, hanem sokkal eredetibben, a humángeográfia beemelése a kortárs társadalomelméletbe. A könyv szándéka a társadalomtudományok és a humán tudományok közti párbeszéd elősegítése a társadalmi élet lényegi térszerűségének bemutatásával és újragondolásával.

A könyv olyan témákat érint, mint pl. az el-

mélet politikája, etnocentrizmus, szexizmus és absztrakció a kortárs társadalmi gondolkodásban, a modernitás történeti földrajza, a kommunikatív cselekvés földrajza, modernizmus, posztmodernizmus és a reprezentáció stratégiai, történeti-földrajzi materializmus és a tér politikája.

A hivatkozott gondolkodók közt említést érdemelnek: Benjamin, Foucault, Giddens, Habermas, Hagerstrand, Harvey, Lefebvre, Soja.

(kiadói katalógus alapján)

A TÉR KÉPZÉSE

Henri Lefebvre (1991): The Production of Space, Basil Blackwell.

A *tér képzése* Henri Lefebvre egyik legfontosabb filozófiai munkája, fordítását már jó ideje várták több tudományterület képviselői. A könyv a mentális tér *mental space* (a filozófusok és episztemológusok tere) és a valós tér *real space* (a fizikai és társadalmi szféra, amelyben élünk) összeegyeztetési lehetőségének vizsgálata. Ezen összeegyeztetés során Lefebvre a tér jelentésének metafizikai és ideológiai vizsgálatától annak mindennapi, az

otthon és a város révén történő megtapasztalásáig jut el. Mindeközben keresztülvándorol a művészet, az irodalom, az építészet és a közgazdaságtan vidékein, s élvezetes és erőteljes ellenpótlust nyújt a kortárs kontinentális filozófiára jellemző steril és kusza módszerekkel és elméletekkel szemben. A munkát egyszerre jellemzi a nagy vízió, a gondolati mélység és a szerző szellemes és anekdotázó kedve.

(kiadói katalógus alapján)

NÉPCSOPORTOK VÁLLALKOZÓI

Emigráns üzlet az ipari társadalmakban

*Roger Waldinger, Howard Aldrich, Robin Ward és mások (1990):
Ethnic Entrepreneurs, Immigrant Business in Industrial Societies,
Basil Blackwell*

A fejlett nyugati társadalmakban mindenütt, ahol emigráns csoportok telepednek le, felvirágoznak az etnikai kisebbségek üzletágai — legyen szó akár török szabókról Amszterdamban, marokkói fűszeresekről Párizsban, vagy kínai vendégglósokról New York-ban. A könyv ezen kisebbségi üzletágak fejlődésének jelenségét vizsgálja az ipari társadalmakban. Eredményei kétségbevonják azt a hagyományos megállapítást, mely szerint az emigránsok azért boldogulnak jól az üzleti életben, mert kultúrájuk vállalkozó szelleművé teszi őket. A könyv adalékai inkább azt mutatják, hogy egy-egy sajátos etni-

kai üzletág fejlődése nagymértékben konkrét történeti körülmények terméke. E konkrét körülmények magukba foglalják az újonnan érkezők számára a befogadó társadalom által ajánlott választásokat, valamint a népcsoport jellegzetességeit és stratégiáit a vállalkozói lehetőségek kiaknázására. A vizsgálat az egyes népcsoportok között az üzleti élet szempontjából meglévő különbségekre is felhívja a figyelmet — nem minden csoport érdeklődik egyformán az üzlet, mint előrejutási lehetőség iránt, s nem is egyformán sikeresek benne.

(kiadói katalógus alapján)

FOGYASZTÓI KULTÚRA ÉS POSZTMODERNIZMUS

Mike Featherstone (1990): Consumer Culture and Postmodernism, Sage

Az állításban, mely szerint a társadalom maga bizonyos értelemben posztmodern, benne rejlik a fogyasztás - mint a mindennapi élet meghatározó eleme - elsődlegességének előfeltevése. Az e nézőpontból közelítő társadalomfelfogás számára a tömegkommunikációs hirdetések és a piac dinamikája szükségképpen vezetnek az új divatok, új stílusok, új szenzációk és tapasztalások utáni állandó kutatáshoz. Az emberek az anyagi javak jó részét közlési funkciójukért fogyasztják, s az izlés és életstílus „jelölőiként” értékelik.

A kötet ennek a kortárs társadalomrajznak

az életképességét vizsgálja. Mike Featherstone felkutatja a fogyasztói kultúra gyökereit, vizsgálja meghatározását és rétegzettségét, ill. azt, hogy a fogyasztói kultúra elterjedése mennyire jelenti a posztmodern társadalom eljöttét. A szerző végigveszi a fogyasztásról és a posztmodernizmusról szóló elméleteket olyan kortárs elméletirők körében, mint Bourdieu, Baudrillard, Lyotard és Jameson, összekapcsolva elméleteiket és a fogyasztói kultúra jelen természetét.

(kiadói katalógus alapján)

A SZIMBÓLUMELMÉLET

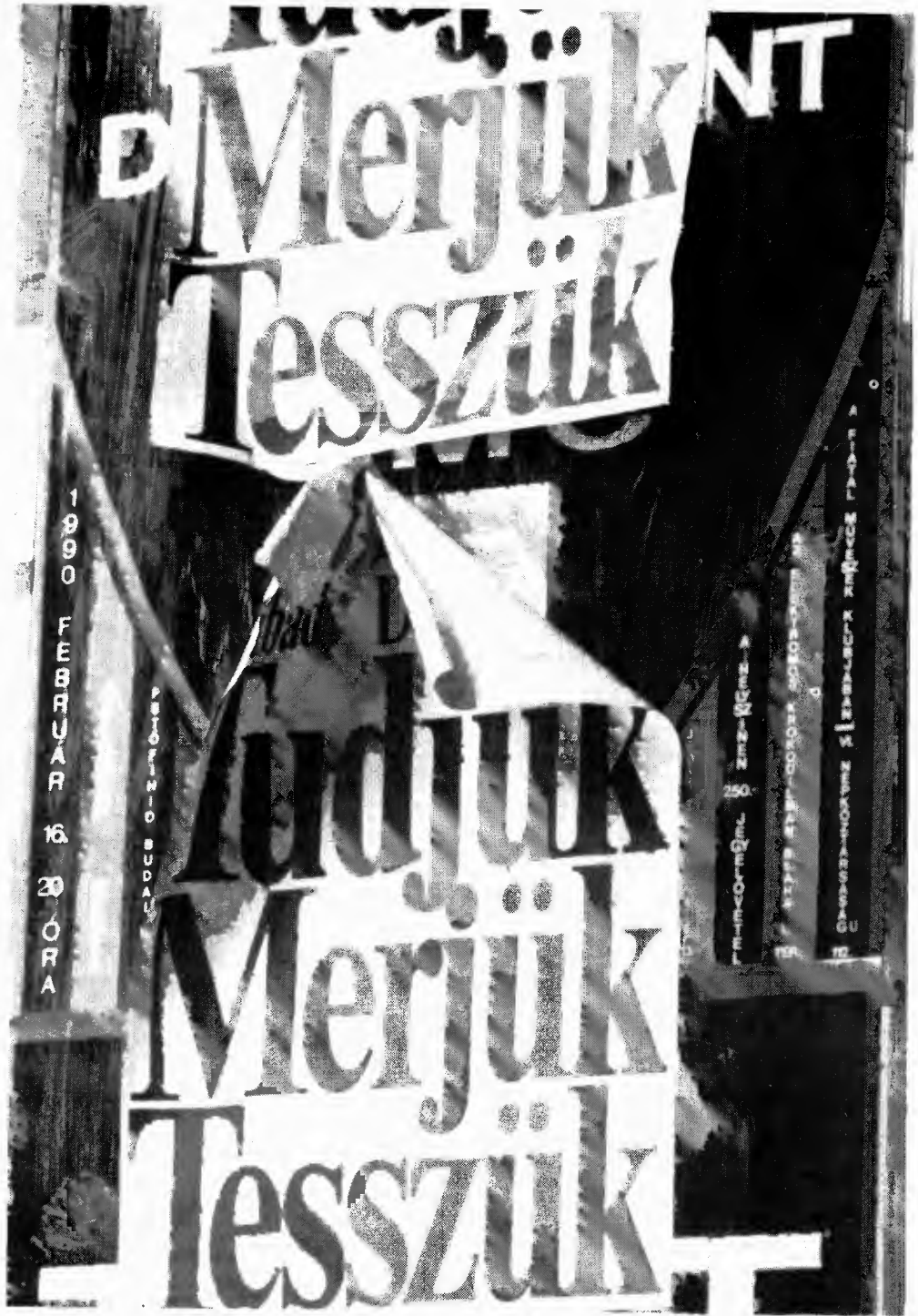
Norbert Elias (1990): The Symbol Theory, Sage

A szociológia egyik legjelentősebb alakja a szimbólumelméletben három központi témát kapcsol össze. Az első szinten a könyv a szimbólumokkal a nyelv, az ismeret és a gondolkodás vonatkozásában foglalkozik. A következőkben Elias kiemeli a szimbólumoknak, mint kézzelfogható hangmintáknak az emberi kommunikációban betöltött szerepét, amelyek létét az emberi hangképző rendszer biológiai fejlődése tette lehetővé. A harmadik szinten a könyv a tudás ontológiai státusának elméleti kérdéseit tárgyalja a hagyományos filozófiai ellentétpárokon — mint szubjek-

tum/objektum, idealizmus/materializmus — túlmenően.

A szerző az evolúciós biológiát, mint egyfajta társadalomtudományt széles értelemben vett szociológiába szövi, kiigazítja a „társadalmi” és „természeti” közti hagyományos határvonalat. Bemutatja egyúttal a szociológia, mint egységesítő társadalomtudomány lehetőségeit, amely felhasználja a történelem, a pszichológia, a közgazdaságtan, a politikatudomány és az antropológia adatait és eredményeit egyaránt.

(kiadói katalógus alapján)

1950. Rákosi:
"Aki nincs velünk, az ellenünk van!"

1962. Kádár:
"Aki nincs ellenünk, az velünk van!"

1990. Szabad Demokrata:
"Aki ellenünk van, az velünk van!"

 MDF

**Mi nem mások ellen,
a nemzetért vagyunk!**

A MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM

A MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM
Elnökségi elöljáró

Tartalom

KÜZDŐTÉR

- PETER J. TAYLOR Nemzet és nacionalizmus.. / 1
MICHAEL CHISHOLM Nagy-Britannia plurális társadalma.. / 17
JIRI BLAZEK —
TOMÁS KOSTELECKY Csehországi parlamenti választások, 1990 / 39
CARLO BRUSA Változások az olasz politikai földrajzban.. / 55
KOVÁCS TERÉZ Szerbiai parlamenti választások.. / 95
DOMBI PÉTER —
KOVÁCS DEZSŐ A rendszerváltás választása / 105

KITEKINTŐ

- TIMÁR JUDIT Interjú Joanna Regulska-val a Rutgers University professzorával.. / 129
JOANNA REGULSKA Az önkormányzat lengyel útja.. / 135

GYORS TÉNYKÉP

- KOVÁCS KATALIN
SUSAN GÁL A differenciálódás folyamata a politika lokális szinterein:
egy Baranya megyei példa.. / 143
VÁSÁRY ILDIKÓ A rendszerváltás csendes folyamatai.. / 151

KÖNYVJELZŐ

- TIMÁR LAJOS A professzionális társadalom felemelkedése: Anglia 1880 óta
(Harold Perkin: The Rise of Professional
Society: England since 1880).. / 161
KOVÁCS ZOLTÁN Tér — Idő — Társadalom (Tóth József szerk.).. / 164
RÁCZ LAJOS A társadalomelmélet új nézőpontjai
(Benkő, G.B. (ed.): Les nouveaux aspects de la théorie sociale.
De la géographie a la sociologie).. / 168
Egyéb könyvismertetések / 171

KÉPTÁR

MTI fotók, magyarországi parlamenti választások, 1990
(Az 1991/1 számunkban közölt fotók Pór István, Beluszky Pál és Sikos T. Tamás felvételei)

TÉR ÉS TÁRSADALOM 2—3 ■ 1991 SPACE AND SOCIETY

CONTENTS

Peter J. Taylor	Nation and Nationalism.. / 1
Michael Chisholm	Britain as a Plural Society / 17
Jiri Blazek —	
Tomás Kostelecky	Parliamentary Elections in the Czech Republic, 1990.. / 39
Carlo Brusa	Changes in Italian Political Geography since the 1987 Elections.. / 55
Teréz Kovács	Parliamentary Elections in Serbia.. / 95
Péter Dombi —	
Dezső Kovács	Choice of the Transformation into a new Regime.. / 105

Szerzőink

Jiri Blazek geográfus, Cseh Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete, Prága; *Carlo Brusa* geográfus, Párma; *Michael Chisholm* professzor, Department of Geography, University of Cambridge; *Dombi Péter* matematikus, MTA RKK Dunántúli Intézet, Pécs; *Susan Gál*, antropológus, professzor; Rutgers University, New Brunswick, *Tomas Kostelecky* geográfus, Cseh Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete, Prága; *Kovács Dezső* tudományos munkatárs, MTA RKK Dunántúli Intézet, Pécs; *Kovács Katalin* etnográfus, MTA RKK, Regionális Tudományos Osztály; *Kovács Teréz* a szociológiai tudományok kandidátusa, MTA RKK, Pécs; *Kovács Zoltán* tudományos munkatárs, MTA Földrajztudományi Intézet; *Rácz Lajos* MTA RKK Településkutató Csoport, Kecskemét; *Joanna Regulska* professzor, Department of Geography, Rutgers University; *Timár Judit* tudományos munkatárs, MTA RKK, Alföldi Kutató Csoport, Békéscsaba; *Timár Lajos* történész, MTA RKK Regionális Tudományos Osztály; *Vásáry Ildikó* etnográfus, London.
